

**УКРАЇНСЬКА МОВА З ПРАКТИКУМОМ У  
ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**  
(в таблицях)

Навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти та  
вчителів початкових класів

УДК 373.3.016:811.161.2(075.8)

*Рекомендовано до друку:  
вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету  
імені Івана Огієнка  
(протокол № \_\_ від 28.03. 2025 року)*

**Рецензенти:**

*Коваленко Н.Д.*, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

*Богданець-Білокаленко Н.І.*, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України;

*Федій О. А.*, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

**ISBN**

Українська мова з практикумом у початковій школі (в таблицях): посіб. для здобувачів і вчителів початкових класів / Укладачі: Ганна Волошина, Олеся Мартіна; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2025. 138 с.

Матеріал посібника спрямовано на поглиблення знань з лексичних, фразеологічних, орфоепічних, орфографічних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних, пунктуаційних, стилістичних норм української мови; формування у здобувачів вищої освіти уявлення про український правопис як систему, що ґрунтується на низці принципів; опанування правописних (орфографічних і пунктуаційних) норм; вироблення абсолютної правописної грамотності; формування навичок аналізу мовних одиниць та явищ.

Особлива увага приділяється матеріалу, який вивчається в початковій школі, що сприятиме формуванню базової правописної компетентності майбутніх учителів початкових класів через поглиблення знань розділів шкільного курсу української мови. Для ефективного засвоєння матеріалу пропонується використання таблиць, які допомагають зосередити увагу на найсуттєвішому та полегшують засвоєння орфоепічного й орфографічного матеріалу. Теоретичний матеріал, презентований у таблицях, де є зіставлення, порівняння матеріалу, полегшує використання аналізу й синтезу під час вивчення певних мовних явищ.

Для здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти спеціальності 013 (А3) Початкова освіта галузі знань 01 (А) Освіта в межах вивчення освітніх компонентів «Курс української мови з практикумом у початковій школі», «Теоретичні основи початкового курсу української мови», науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, слухачів системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, учителів початкових класів.

УДК 373.3.016:811.161.2 (075.8)  
Волошина Г.П., ..... 2025  
Мартіна О.В. 2025

## ЗМІСТ

|                                                                    |     |
|--------------------------------------------------------------------|-----|
| НОРМИ Й ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОЇ ОРФОГРАФІЇ.....                       | 4   |
| ОСНОВНІ ЗМІНИ В РЕДАКЦІЇ<br>УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 2019 РОКУ ..... | 12  |
| ОСНОВНІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОЇ ОРФОЕПІЇ .....                         | 26  |
| ОСНОВНІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОЇ ОРФОГРАФІЇ .....                       | 41  |
| СЛОВОВТІР І ОРФОГРАФІЯ .....                                       | 57  |
| ЧАСТИНИ МОВИ Й ОРФОГРАФІЯ .....                                    | 66  |
| НАПИСАННЯ ЧАСТОК .....                                             | 105 |
| СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ .....                                       | 111 |
| ГОВОРИМО ПРАВИЛЬНО .....                                           | 131 |
| СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ .....                           | 135 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ .....                                   | 137 |

# НОРМИ Й ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОЇ ОРФОГРАФІЇ

## 1. Норми сучасної літературної мови

**Мовна норма** – це той мовний варіант слововживання, написання, словозміни тощо, який закріплений практикою й рекомендований до вжитку як обов'язковий.

Літературна норма забезпечує взаєморозуміння членів певного суспільства. Щоб говорити й писати добре, треба вміти відбирати в конкретній ситуації спілкування найбільш удалі, доречні мовні засоби.

Розрізняють різні типи норм: орфоепічні (вимова звуків і звукосполучень), графічні (передавання звуків на письмі), орфографічні (написання слів), лексичні (слововживання), морфологічні (правильне вживання морфем), синтаксичні (усталені зразки побудови словосполучень, речень), стилістичні (відбір мовних елементів відповідно до умов спілкування), пунктуаційні (вживання розділових знаків). Норми характеризуються системністю, історичною і соціальною зумовленістю, стабільністю. Проте з часом літературні норми можуть змінюватися. Тому в межах норми співіснують мовні варіанти – видозміни однієї й тієї самої мовної одиниці, наявні на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, морфологічному чи синтаксичному. Варіанти виникають відповідно до потреб суспільства в кодифікації написань і відображають тимчасове співіснування старого й нового в мові. У словниках українського літературного слововживання розрізняють варіанти акцентні (алфавіт і алфавіт), фонематичні (вогонь і огонь), морфологічні (міст, а в родовому відмінку моста й мосту). У процесі розвитку літературної мови кількість і якість мовних варіантів змінюється. Мовні норми найповніше й у певній системі фіксуються у правописі, словниках, довідниках, підручниках і посібниках з української мови. Культура писемного й усного мовлення всіх, хто користується українською мовою як засобом спілкування, полягає в тому, щоб досконало знати мовні норми й

послідовно дотримуватися їх. Послугуючись мовою в своєму повсякденному житті, люди залежно від потреби вдаються до різних мовних засобів. Відповідь на практичному занятті відрізняється від виступу на зборах. Коли людина пише твір, вона старанніше добирає слова й будує речення, ніж тоді, коли пише приватного листа. Залежно від змісту й мети висловлювання, а також від індивідуальної манери та уподобань у процесі мовлення відбуваються певний добір і комбінування найпридатніших і найпотрібніших саме для цієї мовної ситуації співвідносних варіантів форм, слів, словосполучень, конструкцій речень тощо [11].

### **Розрізняємо такі різновиди норм:**

*Лексичні* – передбачають правила слововживання, загальноприйняті в сучасній літературній мові. Вони вимагають добору слів у їх точному значенні та правильного поєднання слів за змістом у реченні, словосполучі. Ці норми закріплені в словниках, довідниках. Лексичні норми не передбачають жаргонних, діалектних, просторічних слів тощо.

*Фразеологічні* – передбачають уживання фразеологізмів у властивому їм значенні, не спотворюючи їхнього змісту й граматичної будови.

*Орфоепічні* – це сукупність правил вимови звуків, звукосполучень.

*Акцентологічні* (акцентуаційні) – визначають правильний словесний наголос.

*Орфографічні* – передбачають єдині способи передання мовлення на письмі. Ці норми охоплюють правила написання слів.

*Словотвірні* – установлюють правила утворення нових слів за наявними в мові словотвірними моделями.

*Морфологічні* – регулюють вибір варіантів морфологічної форми слова й варіантів її поєднання з іншими словами.

*Синтаксичні* – це загальноприйняті правила побудови синтаксичних конструкцій - словосполук, речень.

*Стилістичні* – визначають добір мовних засобів відповідно до їх стилістичного забарвлення та стилю мовлення.

*Пунктуаційні* – регулюють уживання розділових знаків.

Орфографія – це система загальноприйнятих правил про способи передання усного мовлення в писемній формі.

| Норми літературної мови | Регулюють правильність                                                                   | Приклади                                                        |
|-------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------|
| Лексичні                | Вживання слів у властивих їм значеннях                                                   | Наступний, (а не слідуєчий); будь-який (а не любий)             |
| Фразеологічні           | Вживання стійких словосполучень, коли не спотворюється їх зміст граматична будова        | Дати драла-втекти, бити байдики-ледарювати                      |
| Орфоепічні              | Вимова звуків, звукосполучень, наголошування слів                                        | [в'єлієч], [ноушу]                                              |
| Орфографічні            | Правильне написання слів                                                                 | Пів яблука, кипарис, Дікенс                                     |
| Словотвірні             | Побудова слів за наявними в мові моделями                                                | Старезний, лісник, уманці                                       |
| Морфологічні            | загальноприйняті правила вживання граматичних форм слів, що вивчає розділ мовознавства – | Дніпро, змагання, у фейсбуці, О.Генрі, тоннокілометр, Ігорьович |

|              |                                            |                                               |
|--------------|--------------------------------------------|-----------------------------------------------|
|              | морфологія.                                |                                               |
| Синтаксичні  | Поєднання слів у реченні й словосполученні | Міста Києва; на планеті Юпітер; ЄС дозволив   |
| Пунктуаційні | Вживання розділових знаків                 | Може так, а , може, й ні. Принаймні я це знаю |

### Принципи української орфографії

Морфеми у мовному потоці можуть частково змінювати свій звуковий або фонемний склад. Це зумовлено чергуванням звуків або фонем у формах того самого слова або у споріднених (спільнокореневих) словах: б[е]резень – б[е и]реза, рука – ручний.

*Морфема* – найменша значуща частина слова: корінь, префікс, суфікс, закінчення. Чергування – закономірна зміна одного звука на інший чи однієї фонем на іншу в тій самій морфемі. Принцип – це те, що лежить в основі правопису (від латинського *principium* – основа). Відповідно до цього визначають такі принципи:

- фонетичний;
- історичний (традиційний);
- морфологічний.

До принципів можна віднести й смислові (диференційні) написання.

*Фонетичний – написання слова точно відображає його літературну вимову.*

| Вимова   | Написання |
|----------|-----------|
| [вода]   | вода      |
| [калина] | калина    |
| [треба]  | треба     |
| [с'ім]   | сім       |

На фонетичному принципі ґрунтуються, наприклад, такі орфограми:

- о, е після шиплячих приголосних: шостий – шести;
- о, а у дієсловах: котити / качати, кроїти / кряти, перемогти / перемагати, охопити / хапати і под.;
- спрощення в групах приголосних: чесний, тижневий;
- суфікси -ств, -зтв, -цтв, -ськ, -цьк, -зьк: словацький овруцький, запорізький;
- наголошені е та и: села, зими;
- префікс с перед к, п, т, ф, х: сказати, спитати, сформувати;
- історичні чергування голосних і приголосних слів: слово / слів, садити / саджу;
- зазвичай, позначення на письмі твердої і м'якої вимови приголосних: льон, місяць, гіркий, трьох, їдальня.

*Морфологічний* – написання слова розходиться з його звучанням. Значущі частини (морфеми) в споріднених словах або граматичних формах того ж слова вимовляють по-різному, але пишуть однаково.

| Вимова       | Написання                                                      |
|--------------|----------------------------------------------------------------|
| [прó'з'ба]   | просьба (бо просити)                                           |
| [ро узóмний] | розумний (бо розум)                                            |
| [рож:увáти]  | розжувати (бо роз- – префікс)                                  |
| [свáриес':а] | сваришся ( бо особове закінчення дієслів II дієвідміни –иш+ся) |

За морфологічним принципом пишуться, зокрема:

- е та и в ненаголошеній позиції: тепéр, тихенький;
- о ненаголошений у позиції перед наголошеним у та і: тому, тобі;
- літери, що позначають глухі приголосні перед глухими, а також дзвінкий [г] перед глухими: молотьба, дьогтю;
- префікс з- перед глухими (крім к, п, т, ф, х): зцілити;

- префікси роз-, без- перед шиплячими: розщедритися;
- дієслівні форми на –ться, -шся: намагаєшся, трапляються.

*Традиційний* (історичний) – написання слова не можна пояснити ні вимовою, ані аналізом морфем. Слова пишемо так, як прийнято за усталеною традицією: яблуко, щока; лимон, кишеня; фізика, фея; хвиля, хвороба; журі, тонна, бароко, Гюго; митець. *За традицією вживаються:*

– літери я, ю, є, ї, щ, які позначають два звуки. Пригадайте, які з цих букв завжди позначають 2 звуки, а які – у певних позиціях; у яких саме позиціях ці букви позначають 2 звуки? – знак м'якості, що не має звукового значення;

- літери дз і дж на позначення одного звука;
- написання ненаголошених е, и, о, що не перевіряються наголосом: кишеня, лиман, комин, келих, минулий, леміш, левада, лопух тощо;
- збереження подвоєних приголосних в іншомовних власних назвах, хоч вони не завжди вимовляються: Голландія, Таллінн, Джонні.

*Смислові* (диференційні) написання – написання однозвучних слів залежить від їхнього значення. Наприклад:

- написання великої чи малої літери: Любов (ім'я) – любов (почуття);
- написання слів разом чи окремо: з гори (з пагорба) – згори (зверху);
- на пам'ять подарувати – (прийменник + іменник) – напам'ять вивчити (прислівник);
- про те (прийменник + займенник) – проте (сполучник).

*(Розрізняйте значення в контексті) [12].*

Написання визначають *орфографічні правила*. *Орфографія* (від. грец. правильний і писати).

1) історично сформована й загальноприйнята система правил мови, що визначають способи написання слів, тобто способи передачі мовлення на письмі;

2) розділ мовознавства, який вивчає і розробляє систему правил, що забезпечують нормативність написань.

Орфографія поряд із пунктуацією становить правопис певної мови.

*Орфографія охоплює такі норми написання:*

- позначення звуків (фонем) літерами,
- написання слів разом, окремо й через дефіс,
- написання слів іншомовного походження,
- уживання великої чи малої літери,
- написання префіксів, суфіксів і закінчень слів,
- вживання апострофа та інших не буквених графічних знаків,
- перенесення частини слова з рядка в рядок,
- скорочення слова.

*Орфографічне правило* – це коротка й чітка рекомендація для певного написання як зразкового. Орфографічні правила певної мови повинні бути єдині для всіх, хто користується цією мовою. Стабільність, єдність і обов'язковість орфографічних правил полегшує спілкування людей за допомогою писемної літературної мови, робить його ефективнішим.

Наприклад, правила вживання великої букви; правила написання слів разом, окремо, з дефісом (розділкою); правила вживання апострофа тощо.

*Орфограма* – це правильне (таке, що відповідає правилам або традиціям) написання, яке потрібно вибрати з кількох можливих варіантів.

Отже, орфограми – це насамперед букви, для написання яких треба застосувати певне правило (наприклад, буква *е* в слові *весна*, або *весни*; префікс *пре-* у слові *предобрий*, бо вказує на збільшену міру ознаки).

*Різновиди ортограм:* буквені/ небуквені.

*Буквені*

1. Ненаголошені [е], [и] в корені слова: *весна*, *життя*.
2. Велика чи мала буква: *Земля* (планета), *земля* (грунт).
3. Написання сумнівного приголосного: *легкий* (бо *легенький*), *просьба* (бо *просити*).

4. Подовження та подвоєння приголосних: навчання, возз'єднання, лимонний.

5. Наявність чи ненааявність літери: сторіччя – сторіч, баский – баскський, біль – білль.

### *Небуквені*

1. Дефіс (розділка): по-київськи, з-поміж, темно-зелений, віч-на-віч, хто-небудь.

2. Апостроф: м'ята, роз'їзд, сузір'я.

3. Перенесення слова: хо-джу, три-ста.

4. Пропуск між словами (роздільне написання): будь ласка, поки що, на жаль, рік у рік [7].

### **Орфограми, які вивчаються у початковій школі**

1. Велика літера і лапки у власних назвах.

2. Перенос слів із рядка в рядок.

3. Літери е, и, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів.

4. Літери и і після ж, ч, ш, щ та г, к, х у коренях слів.

5. Літери а – о на позначення ненаголошених голосних у коренях слів.

6. Літери и – і в словах іншомовного походження.

7. Літери, що позначають приголосні, які уподібнюються.

8. Буквосполучення -ться, -шся в дієсловах.

9. Спрощення у групах приголосних.

10. Знак м'якшення.

11. Апостроф.

12. Буквосполучення йо,ьо.

13. Літери о- і, е - і, є – ї в коренях слів.

14. Літери е – і в коренях дієслів.

15. Літери е – и в коренях дієслів.

16. Літери о – а в коренях дієслів.

17. Літери е – о після ж, ч, ш, щ та й.

18. Подвоєні літери .

19. Літера з у кінці префіксів роз-, -без.
20. Літери з – с у кінці префіксів з-(с-)
21. Літери е, и в префіксах пре-, -при [3;4;5].

## **ОСНОВНІ ЗМІНИ В РЕДАКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ 2019 РОКУ**

Як і будь-яка інша мова, сучасна українська мова – динамічна. Змінюється словник, з'являються нові терміни в різних галузях суспільної комунікації, виникає потреба в адаптації загальних і власних назв до раніше сформульованих орфографічних правил. Українська національна комісія з питань правопису, реагуючи на зміни в сучасній мовнописемній практиці, визначила правила написання нових запозичених слів, нових власних назв, усунула застарілі формулювання та спростила й, де це можливо, уніфікувала орфографічні норми.

Умовно зміни в Українському правописі можна поділити на дві групи: ті, які не мають варіантів написання та ті, що мають два варіанти написання.

### **I. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ З ІНШОМОВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ**

**1. Разом пишемо слова з першим іншомовним компонентом, що визначає кількісний (вищий від звичайного, дуже високий або слабкий, швидкий тощо) вияв чого-небудь:** архи-, архі-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-: архі-, архи-: архіскладний, архішахрай, архидиякон; бліц-: бліцновини, бліцопитування, бліцвікторина, бліцвізит; гіпер-: гіперзвук, гіпермаркет; екстра-: екстраклас, екстраверсія, екстрамодний, екстрасенсорний; макро-: макромолекула, макроекономіка, макроклімат; максі-: максіодяг, максіекран, максісукня; міді-: мідіодяг, мідімода, мідіспідниця; мікро-: мікроорганізми, мікрохвилі, мікрочастинка; міні-: мініблок, мінідиск, мінікомп'ютер, мінізавод;

мульти-: мультимільйонер, мультивектор, мультимедіа; нано-: нанокomp'ютер, наночастинки; полі-: полісахариди, полімотивація; преміум-: преміумклас, преміумсегмент; супер-: супермаркет, супермодель, супермодний; топ-: топменеджер, топмодель, топгравець; ультра-: ультразвук, ультрамодний; флеш-: флешінтерв'ю, флешнагромаджувач, флешпам'ять.

Увага! Із власною назвою або аббревіатурою такі компоненти треба писати з розділкою: Супер-Шмідт; мікро-ЕОМ, міні-ПК, флеш-BIOS.

**2. Уточнення щодо архі- / архи-.** У правописі сформульовано пункт щодо вживання префікса архі-: його вживаємо в іменниках і прикметниках. архімільйонер; архіважливий; архіскладний; архісерйозний. А в назвах церковних звань, титулів та чинів можна паралельно вживати префікси і архи-, і архі-: архиєпископ / архієпископ; архиєрей / архієрей; архистратиг / архістратиг.

**3. З'явилося уточнення, що компонент топ- із числівниками не поєднуваний.** Нововведення зумовлено тим, що префікси та інші схожі іншомовні частини з числівниками не вживаються, адже, наприклад, немає таких слів, як преодин, супердесять чи преміумшість. *Отже, топ- треба замінювати на правильний варіант: Топ-5 онлайн-курсів. Рейтинг п'яти онлайн-курсів або П'ять топових онлайн-курсів. Топ-20 серіалів цього року. 20 найпопулярніших серіалів цього року. Українка ввійшла в топ-15 найкрасивіших дівчат світу. Українка ввійшла до п'ятнадцятки найкрасивіших дівчат світу.*

**4. Разом пишемо слова з першим іншомовним компонентом анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, унтер-, штабс-, але контр-адмірал** за традицією: *анти-:* антивірус, антинауковий, антиоксидант; *віце-:* віцеміс, віцеголова, віцеспікер; *екс-:* ексдиректор, ексміністр, ексжурналіст; *контр-:* контратака, контрпродуктивний; *лейб-:* лейбмедик, лейбгвардієць; *обер-:* обермайстер, оберпрокурор, оберкондуктор; *унтер-:*

унтерофіцер, унтерофіцерство, унтертон; *штабс*-: штабскапітан, штабскапітанський.

Увага! З власною назвою або аббревіатурою такі компоненти треба писати з дефісом: «Анти-Дюринг», екс-Югославія; анти-АВН, екс-НДР.

**5. Разом пишемо слова з першим іншомовним компонентом:** *абро-, авіа-, авто-, агро-, аеро-, аква-, алко-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді- (перед голосним), веб-, еліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-, євро-, зоо-, ізо-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, смарт-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно-* тощо; так само слова з питомими компонентами *іно- (інішо-, інако-), лже-*:

Увага! Із власною назвою або аббревіатурою такі компоненти треба писати з розділкою: пан-Європа, псевдо-Фауст; веб-API, псевдо-ФОП.

**6. Компонент -стріт і стрит–.** У компоненті власних назв –стріт пишемо з літерою і, а не и: Бейкер-стріт; Волл-стріт; Риджент-стріт; Фліт-стріт. Але з загальними назвами компонент пишемо з буквою и: стритфуд; стритфото; стритарт.

## II. ЗМІНИ ТА УТОЧНЕННЯ В НАПИСАННІ ДЕЯКИХ СЛІВ

### 1. Написання «пів» із іменниками.

Окремо пишемо невідмінюваний числівник пів зі значенням «половина» з наступним іменником – загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини: пів аркуша; пів відра; пів години; пів літра («половина літра»); пів міста; пів огірка; пів острова; пів яблука; пів ящика; пів ями; пів Європи; пів Києва; пів України.

Якщо ж пів з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття й не виражає значення половини, то їх пишемо разом: південь; півзахист; півколо; півкуля; півлітра (розм. «пляшка з горілкою або іншою випивкою місткістю 0,5 літра»); півмісяць; півоберт; півострів. Разом також пишемо у формі прикметників: півлітровий; півгодинний; піввідерний.

2. Написання проєкт, проєкція та інших спільнокоренових слів. Слова, утворені від латинського кореня -ject-, запозичено з європейських мов, переважно з німецької. Відповідно до вимови в мові-джерелі звукосполуку [je] в українській мові зазвичай передають буквою є: ін'єкція, об'єкт, суб'єкт, траєкторія. objectum → об'єкт; injectio → ін'єкція; subjectum → суб'єкт; project → проєкт. trajectus → траєкторія;

Увага! Коли в словах іншомовного походження немає звука [j] перед [e], треба, як і раніше, писати й вимовляти є: *алое; каное; поезія; радіоелектроніка; фотоелемент тощо.*

### 3. И на початку слова.

– Сучасна редакція додала літеру и на початку окремого вигуку (ич!), частки ич (ич який хитрий), дієслова икати («вимовляти и замість і) та похідного від нього іменника икання.

– Також и на початку слова тепер вживаємо в деяких загальних і власних назвах, що походять із тюркських та інших мов, відповідно до їхньої вимови в цих мовах: ийбен, ир, Ич-оба, Кім Чен Ин, Кім Ир Сен.

– З'явилися паралельні форми двох слів: ірій / ирій та ірод / ирод. – Слово інди'к пишемо тільки з і, інших варіантів немає.

### 4. Зміни та уточнення в деяких словах.

| Було           | Стало         | Було           | Стало            |
|----------------|---------------|----------------|------------------|
| Свят-вечір     | Святвечір     | золотовалютний | золото-валютний  |
| О'Генрі        | О. Генрі      | Ілле           | Ілле             |
| Д'Артаньян     | д'Артаньян    | Ігоре          | Ігорю            |
| тонно-кілометр | тоннокілометр | Лазаре         | Лазарю           |
| людино-день    | людинодень    | Ігорович       | Ігорьович        |
| священик       | священник     | Лазарович      | Лазарьович       |
| ріелтор        | ріелтор       | хабара         | хабаря           |
| хіміотерапія   | хімієтерапія  | відповідять    | дадуть відповідь |
| штрих-код      | штрихкод      | боротьбист     | боротьбіст       |

|         |         |            |            |
|---------|---------|------------|------------|
| дієз    | дієз    | побутовізм | побутовізм |
| дієреза | дієреза | речовізм   | речовізм   |
| хоспіс  | госпіс  |            |            |

## 5. Деякі паралельні форми.

|               |                               |
|---------------|-------------------------------|
| Було          | Стало                         |
| щури          | Щури і щурі                   |
| Олегу         | Олеже і Олегу                 |
| татів і тат   | татів                         |
| по вечорі     | по вечорі / по вечору         |
| по досягненні | по досягненні / по досягненню |
| по закінченні | по закінченні / по закінченню |
| по здійсненні | по здійсненні / по здійсненню |

## 6. Відчислівникові слова з голосними а і о.

Як відомо, на початку складних слів (прикметників, іменників) перші чотири числівники мають форми **одно-, дво-, три-, чотири-**: одноядерний; двоповерховий; триярусний; чотирикутник.

## 7. Написання слів іншомовного походження із зайвою буквою й.

Правопис 2019 року скасовує винятки Гойя, Савойя, Фейєрбах, майя, фойє із зайвою буквою й, бо в мовах-джерелах у таких словах подвійний й не вимовляють і не пишуть. Отже, треба писати: гуаява (guayaba); мая (maya); фое (foyer); Гоя (Goya); Каєнна (Cayenne); Рамбує (Rambouillet); Соєр (Sawyer); Феєрбах (Feuerbach); маракуя; Савоя; Ісая; Хаям. Увага! Коли в іншомовних словах є подвоєний звук [j], перед йотованою голосною вставляємо букву й: Петер Сійярто (угорською Péter Szijjártó); Реджеп Тайїп Ердоган (турецькою Reser Tayyip Erdoğan).

**8. Слова Бог, Господь в усталених сполуках.** З'явилася примітка, що в усталених сполуках, які є в розмовній мові, слова Бог, Господь пишемо з малої букви: бог зна що (невідомо що); бог зна коли (невідомо коли); бог з ним (вживається на знак згоди, примирення, прощення). З малої букви пишемо також вигуки: боже, господи, їй-богу, господи боже мій, боже збав, крім випадків, коли слова Боже, Господи є звертанням.

**9. Суфікси для утворення фемінітивів.** Нова редакція зафіксувала чотири суфікси для утворення слів жіночого роду – фемінітивів: **-к-, -иц-(я), -ин-(я), -ес-.** Але в тексті Українського правопису не зазначено про потребу створювати фемінітиви до всіх іменників – назв осіб чоловічої статі. Культурологи мови стверджують, що в офіційно-діловому та науковому стилях мовлення вживання фемінітивів є недоречним, бо зазначені стилі характеризуються складом лексики, позбавленої експресивності, емоції й оцінки, а фемінітиви мають конотативний доважок у структурі своєї семантики.

А. Суфікс **-к-** найуживаніший: редактор → редакторка.

Б. Суфікс **-иц-(я)** потрібно приєднувати насамперед до основ на **-ник** та **-ень**: автор → авторка; студент → студентка.

В. Суфікс **-ин-(я)** сполучаємо з основами на **-ець** та приголосний: продавець → продавчиня; плавець → плавчиня.

Г. Суфікс **-ес-** рідковживаний: поет → поетеса; диякон → дияконеса; патрон → патронеса.

Отже, такі словоформи мають обмежене стильове вживання, наприклад, можемо послуговуватися ними в розмовному та художньому стилях.

## **1. Написання назв сайтів та інших інтернетних сервісів.**

А. Назви сайтів, мереж, пошукових систем тощо без родового слова пишемо з малої букви: *вікіпедія; гугл; твіттер.*

Б. Назви сайтів, мереж, пошукових систем тощо з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках: *мережа «Фейсбук»*; *енциклопедія «Вікіпедія»*; система обміну повідомленнями «Вайбер».

В. Назви, ужиті для позначення юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок: РНБО ввела санкції проти Яндекс. Кілька прикладів, щоб ліпше зрозуміти це правило: Я зайшов до телеграму, а там новина про те, що Твіттер почав співпрацювати з месенджером «Вайбер». Представники мережі «Фейсбук», яка належить Фейсбукові, написали допис у фейсбуці.

**2. Закінчення назв інтернетних сервісів.** Назви інтернетних сервісів, що належать до другої відміни, у родовому відмінку однини мають закінчення *-у, -ю*: *інстаграму; телеграмму; фейсбуку; ютубу*. А от слово *імейл*, залежно від значення, у родовому відмінку однини набуває закінчень *-а або -у*: *імейла* (поштова електронна скринька); *імейлу* (система електронної пошти).

### **3. Написання назв товарних знаків і марок виробів.**

А. Торгові назви продуктових, парфумерних та інших товарів, тютюнових виробів, напоїв тощо беремо в лапки й пишемо з великої букви: *ковбаса «Краківська»*; *сир «Королівський»*; *цукерки «Асорті»*; *шоколад «Світоч»*; *духи «Лілея»*; *взуття «Крокс»*; *кросівки «Пума»*; *шампунь «Оливковий»*; *вино «Перлина степу»*; *коньяк «Таврія»*; *мінеральна вода «Моршинська»*; *напій «Живчик»*.

Б. Назви виробничих марок технічних виробів (машин, приладів тощо) пишемо з великої букви та в лапках: *автомобілі «Вольво»*, *«Ніссан»*, *«Фольксваген»*; *літак «Боїнг 777»*; *трактор «Слобожанець»*.

В. Але назви самих виробів беремо в лапки й пишемо з малої букви: *«вольво»*; *«ніссан»*; *«фольксваген»*; *«боїнг»*; *«слобожанець»*. У побутовому вживанні ці назви – без лапок (приїхали на мерседесі, каталися на фольксвагені). Г. Аббревіатурні назви виробничих марок і виробів пишемо без лапок: *Ан-225*; *А-340*; *В-47*.

4. **Назви іноземних компаній, фірм.** Назви іноземних компаній, фірм тощо звичайно подаємо кирилицею: *концерн «Фольксваген»; компанія «Данон»*. Проте на практиці використовують написання латиницею: компанія «Microsoft»; транснаціональна корпорація «Jysk».

5. **Складені назви інформаційних агентств.** Складені назви інформаційних агентств пишемо з великої літери (окрім родової назви) і без лапок (раніше назви писали в лапках): *агентство Українські Національні Новини; агентство Франс Пресс; агентство Інтерфакс-Азербайджан*.

6. Назви законодавчих, державних, представницьких органів, органів міжнародних організацій. З малої букви пишемо традиційні, неофіційні назви законодавчих, державних, представницьких органів, органів міжнародних організацій, які періодично скликають: *бундесрат; джирга; меджліс; конгрес; ландтаг; національні збори; парламент; сейм; сенат; стортинг*.

#### IV. ПАРАЛЕЛЬНІ ФОРМИ

1. **Передавання ау як ав.** Буквосполучення ау з давньогрецької та латинської мов у більшості слів української мови передають через ав: *auctor (лат.) → автор; αυτογραφον (давньогрец.) → автограф; λαυρα (давньогрец.) → лавра; αυτος (давньогрец.) → авто; laurea (лат.) → лавр*. Проте є низка слів, які передають іншомовне ау через ау: *auditorium (лат.) → аудиторія; audio (лат.) → аудіо; παυσις (давньогрец.) → пауза; laureatus (лат.) → лауреат*. Нова редакція правопису пропонує вирішити цю проблему так: у запозиченнях із давньогрецької й латинської мов, що мають стійку традицію передавання буквосполучення ау, транслітеруючи як ау, допустити ортографічні варіанти: аудиторія – авдиторія; пауза – павза; фауна – фавна; аудіо – авдіо; лауреат – лавреат; аудієнція – авдієнція; аура – авра; аудит – авдит. ~19~ Радимо послуговуватися саме другим варіантом, у такий спосіб позбавлятися збігу голосних, що не

властивий українській мові. Із усіх інших мов аи як ау залишається: гауптвахта (бо від нім. hauptwache); Фауст (бо від нім. Faust) тощо.

**2. Передавання θ (тети) через літеру т (те).** Грецьку літеру θ у більшості слів української мови відтворено через літеру т, як і в інших мовах: θέατρον → театр (укр.), theatre (англ.), teatr (пол.); ρυθμός → ритм (укр.), rhythm (англ.), rytm (пол.); θεωρία → теорія (укр.), theory (англ.), teoria (пол.). Проте є низка слів, які передають θ через ф, хоч в інших мовах (окрім рос. і біл.) цього немає: αἰθήρ → ефір (укр.), ether (англ.), eter (пол.); καθέδρα → кафедра (укр.) cathedra (англ.), katedra (пол.); μυθικός → міф (укр.), myth (англ.), mit (пол.); Ἀθήνα → Афіни (укр.), Athens (англ.), Ateny (пол.).

Редакція правопису 2019 року пропонує вирішити цю проблему так: у словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, допущено паралельні форми. Афіни – Атени; ефір – етер; кафедра – кате’дра; міфологія – мітологія; ортографія – ортографія; анафема – анатема; логарифм – логаритм; марафон – маратон. Радимо послуговуватися саме другим варіантом.

Під час замінювання ф на т варто завжди дивитися на оригінальне давньогрецьке слово, адже, наприклад, у слові ортографія можна замінити лише першу ф, а друга на законному місці (орθογραφία).

**3. Закінчення -и в родовому відмінку деяких іменників.** Відтепер іменники на -ть після приголосного, а також слова *кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь* у родовому відмінку однини III відміни, за давнозасвоєною практикою, можуть набувати як варіант закінчення -и: хоробрості – хоробрости; честі – чести; гордості – гордости; радості – радости; смерті – смерти; крові – крови; любові – любви; осені – осени; солі – соли; Русі – Руси; Білорусі – Білоруси. Радимо послуговуватися саме другим варіантом.

**4. Передавання g в антропонімах через г.** Тепер в антропонімах (імена, прізвища, прізвиська, псевдоніми) допущено передавання g двома способами: і літерою г, і літерою ґ. Goethe → Гете і Гете; Hegel → Гегель і

Гегель; Hemingway → Гемінгвей і Гемінгвей; Margaret → Маргарет і Маргарет; Grinch → Грінч і Грінч.

## V. НАПИСАННЯ ІМЕН ТА ПРИЗВИЩ. ЗВЕРТАННЯ

### 1. Подвоєння приголосних кк у словах іншомовного походження.

Буквосполучення ск, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [k], відтепер відтворюємо однією українською буквою к: Бекер (Becker); Бісмарк (Bismarck); Джексон (Jackson); Дікенс (Dickens); Ламарк (Lamarck); Рудбек (Rudbeck); Стокгольм (Stockholm); Шерлок (Sherlock).

*Увага! Подвоєння кк зберігаємо у власних назвах кельтського походження, де формант Мас, Мс поєднується з основою, що починається на [k], у тих випадках, коли за традицією їх пишемо як одне слово: Маккартні (McCartney); Маккензі (Mackenzie); Маккінлі (McKinley). Також подвоєння зберігаємо в загальних назвах, що утворені від власних назв такого типу: маккартизм (McCarthyism).*

**2. Закінчення деяких слов'янських прізвищ.** Попередня редакція правопису визначала, що прикметникові закінчення -ой слов'янських прізвищ передаємо також через -ой: Донской (рос.) → Донської (укр.), Луговской (рос.) → Луговської (укр.), Толстой (рос.) → Толстой (укр.). Нова ж редакція зазначає, що закінчення -ой тепер передаємо через -ий: Донський; Луговський. Але: Толстой.

**3. Відмінювання деяких жіночих імен.** Тепер жіночі імена іншомовного походження, що закінчуються на губний або пом'якшений приголосний, відмінюємо: Ізабель – Ізабелі; Етель – Етелі; Жізель – Жізелі; Мішель – Мішелі; Ніколь – Ніколі; Сесіль – Сесілі; Зейнаб – Зейнабі; Руф – Руфі.

**4. Розширене застосування кличного відмінка.** Тепер у звертаннях, що складаються з двох загальних назв, *форму кличного відмінка мають обидва слова* (раніше друге слово могло мати варіантну форму називного відмінка): пане лейтенанте (а не пане лейтенант); У

звертаннях, що складаються з загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка обов'язково набуває загальна назва, а прізвище – на вибір. Раніше прізвище було в називному відмінку: пане Коваль і пане Ковалю; друже Максименко і друже Максименку; колего Єванищук і колего Єванищуку. Імена Ігор, Лазар як іменники м'якої групи другої відміни у формі кличного відмінка мають закінчення -ю – Ігорю (хоча раніше правопис фіксував форму Ігоре, натомість деякі словники – Ігорю), Лазарю. Отже, форма Ігорю, Лазарю стала в один ряд з іншими подібними іменниками на зразок Василю, Івасю, Андрію, Юрію.

**5. Скасування кличного відмінка в трьох словах.** З'явилася примітка про те, що іменники іншомовного походження *сер, сір, гер* відтепер мають звертальну форму, омонімну з називним відмінком: сер (а не сере); сір (а не сіре); гер (а не гере).

#### **6. Творення імен по батькові.**

ЖІНОЧІ: – ІВНА, – ЇВНА, наприклад, Микола – Миколаївна, Григорій – Григорівна;

ЧОЛОВІЧІ: – ОВИЧ, наприклад, Олександр – Олександрович, Андрій – Андрійович. АЛЕ: Ігор – Ігорьович; Лазар – Лазарьович (вирівнювання м'якої групи).

### **VI. ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ**

**1. Назви населених пунктів у родовому відмінку однини.** Назви населених пунктів, річок, інших географічних назв, які мають суфікс *-ів*, у родовому відмінку однини, відповідно до нової редакції правопису, мають закінчуватися саме на *-а*. Окрім того, тільки закінчення *-а* можуть набувати у формі родового відмінка однини іменники – назви населених пунктів, які мають суфікси *-ськ-*, *-цьк-*, *-ець-*, *-їв-*, *-ев-* (*-єв-*), *-ов-*, *-ин-* (*-ін-*), *-ач-*, *-ич-*, а також елементи *-бург-*, *-град-* (*-город-*), *-піль-* (*-поль-*), *-мир-*, *-слав-*. Якщо ж подібних суфіксів чи елементів у назві немає, то в родовому відмінку однини може з'являтися як закінчення *-а*, так і закінчення *-ю*: Лондона – Лондону.

**А. Назви населених пунктів мають паралельні форми в родовому відмінку однини:** Амстердама – Амстердаму; Лондона – Лондону; Парижа – Парижу; Чорнобиля – Чорнобилю; Ліверпуля – Ліверпулю; Гомеля – Гомелю; Мадрида – Мадриду.

**Б. Тільки закінчення -а, -я мають назви населених пунктів із суфіксами –ськ-, -цьк-, -ець-, формантами -бург-, -град- (-город-), -піль- (-поль-), -мир-, -слав-, а також із суфіксами –ів- (-їв-), -ев- (-єв-), -ов-, -ин- (-ін-), -ач-, -ич-:** Луцька; Кременця; Борисполя; Житомира; Тернополя; Франкфурта; Києва; Львова; Харкова; Снятина; Бахмача, Чернігова.

**2. Написання деяких географічних назв по-іншому.** У попередній редакції правопису йшлося, що польське, словацьке й чеське *е*, яке наявне в географічних назвах із суфіксами *-ц-, -іц-, -иц-* та виражає множину, зберігається (Кельце, Кошице, Лідице, Пардубице тощо), і ці географічні назви не відмінюються. Сучасна редакція зазначає, що в згаданих географічних назвах передаємо закінченням *-і* з відповідним граматичним значенням, а також їх відмінюємо: Кельці; Кошиці; Лідиці; Пардубиці.

## VII. СКІСНА РИСКА

У новій редакції українського правопису перелік розділових знаків поповнено скісною рискою, яку ставимо в таких позиціях:

**1. В офіційно-діловому та науковому стилях** – як розділовий знак між однорідними членами речення та в інших подібних випадках у значенні, близькому як до єднального (= і), так і до розділового (= або) сполучників (з можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого з цих значень): складна інтонація оклику / питання; тенденції до синтетизму / аналітизму; системність / несистемність мовних явищ.

**2. На позначення року, що не збігається з календарним:** у 2021/2022 навчальному році (без відступів до і після скісної риски). Уживаємо також комбіновані єднально-розділові сполучники *і/або*, рідше

та/або (без відступів до і після скісної риски): порушення авторського і/або суміжних прав; Війна і/або поезія?

**3. На позначення співвідношення певних величин, параметрів: співвідношення курсу гривня / долар.**

**4. У графічних скороченнях – без відступів до і після скісної риски:**

а) замість словосполучень та інших сполучень слів і складних слів (іменників і прикметників): п/в (поштове відділення); р/р (розрахунковий рахунок); х/к (холодного копчення); п/п (по порядку: № п/п); к/т (кінотеатр); т/к (телеканал); с/г (сільськогосподарський).

б) у позначеннях складених одиниць виміру: км/год (кілометр на годину); Ф/м (фарад на метр) тощо.

У новій редакції правопису схарактеризовано норми щодо вживання розділових знаків при прикладках, зокрема в разі зазначення *звань, посад, титулів, відзнак осіб при прізвищах* тощо.

## VIII. ПУНКТУАЦІЯ

*Прикладки є однорідними*, коли вони, як і звичайні означення, характеризують особу з одного боку або називають *різні близькі, суміжні його ознаки*, між такими прикладками ставимо кому: доктор філологічних наук, професор І. Петренко (науковий ступінь і вчене звання); Герой України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, заслужений діяч науки і техніки України Г. Ткачук (почесні звання й відзнаки).

Якщо ж прикладки характеризують особу цілком очевидно з різних боків, то вони не є однорідними й між ними не ставимо коми: завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук І. Петренко (посада й науковий ступінь).

У разі поєднання в одному ряду однорідних і неоднорідних прикладок відповідно розставляємо й розділові знаки: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук, професор І. Петренко.*

Водночас прикладки, що стоять після означуваного іменника, відокремлюються комами незалежно від їх змістового навантаження: *І. Петренко, завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор.*

У новій редакції правопису запропоновано також низку правописних варіантів, оскільки варіативність притаманна кожній мові на різних етапах її історичного розвитку. Деякі з них повертають до Українського правопису 1928 року, що були безпідставно вилучені з редакцій радянського періоду, але які мають сучасне наукове підґрунтя. Який із варіантів залишиться в минулому, визначить час.

Наприклад:

1. У прізвищах та іменах передавання іншомовного звука *g* двома способами *г – г* (Георг – Георг, Гете – Гете).

2. У словах, що запозичені з давньогрецької мови, варіанти *au – av*: лауреат – лавреат, аудиторія – авдиторія, пауза – павза, фауна – фавна тощо.

3. У словах, узвичаєних з *φ*, – варіантність: ефір – етер, міф – міт, логарифм – логаритм, Афіни – Атени, кафедра – кате’дра тощо.

4. У деяких давно засвоєних словах є варіант голосного *и* на початку слова (ирод, ирій) [8].

## ОСНОВНІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОЇ ОРФОЕПІЇ

1. *Орфоепічні норми* становлять цілісну послідовну систему, яка, однак, не може розглядатися як щось застигле, незмінне: вона поступово розвивається й удосконалюється. Цьому сприяє також наявність варіантів вимови, які зумовлюються як територіальною ознакою, так і стилістичним вживанням. Орфоепічні норми СУЛМ *ґрунтуються на її звукових та акцентуаційних особливостях. СУЛМ має усталені орфоепічні норми.*

Приголосні звуки у потоці мовлення через сусідство з іншими звуками і швидкий темп мовлення зазнають змін більш значних, ніж голосні звуки. Найбільш істотними є такі зміни приголосних у потоці мовлення: асиміляція, дисиміляція, спрощення в групах приголосних.

*Асиміляція приголосних* звуків. *Асиміляція* – уподібнення одного звука іншому в умовах його творення, причому обидва звуки можуть входити до складу одного слова або до складу двох слів, що стоять поряд: легко → [лехко], хоч би → [ходжби] У результаті асиміляції утворюються або зовсім однакові звуки, або частково зближені між собою, тому розрізняють асиміляцію повну і часткову.

При *повній асиміляції* уподібнюються звуки за всіма параметрами творення (два різних приголосних зливаються в один довгий звук): (безжалісно → [беиж:ал'існо]. Звуки [з] і [ж] мають низку спільних ознак (шумні, дзвінкі, передньоязикові, фрикативні, тверді) і відмінні ознаки ([з] – свистячий, [ж]: – шиплячий), які у результаті асиміляції зникають.

*Часткова (неповна) асиміляція* виникає за умови уподібнення не за усіма параметрами творення звуків, тобто у результаті асиміляції звуки не схожі хоча б за однією ознакою: просьба → [проз'ба]. Звук [с'] уподібнився звукові [б] за дзвінкістю, перетворившись у свою пару за «дзвінкістю /глухістю» – звук [з'], інші ж ознаки звука [с'] залишилися незмінними: передньоязиковий, фрикативний, м'який.

За напрямом дії асиміляція може бути *прогресивна й регресивна*. При *прогресивній* асиміляції наступний звук змінюється під впливом попереднього. При *регресивній* асиміляції попередній звук змінюється під впливом наступного.

*Різновиди асиміляції :*

- за дзвінкістю /глухістю (за роботою голосових зв'язок);
- за місцем і способом творення;
- за м'якістю

*Асиміляція за місцем творення* торкається свистячих і шиплячих приголосних:

**1. Свистячий + шиплячий → шиплячий + шиплячий:** Приніси [приен'іш:и], безжурний [ж:], привізи [жш], Парасчин, [шч], безшумний [жш], через жито [ж:], зчистити [шч], Асиміляція, зафіксована на письмі: показати – показчик, ліс – ліщина, просити – прощати, військо – воячина, пісок – піщаний, їздити – їджу, Вінниця – Вінниччина.

**2. Шиплячий + свистячий → свистячий + свистячий:** Миєшся [с':], у плящі [с'ц'], зважся [з'с'], у книжці, на доріжці [з'ц'], дочці, [ц':],

| Вимова голосних звуків                                                                                                     | Приклади                                                          |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------|
| 1. Наголошені (і ненаголошені) голосні вимовляються чітко й виразно                                                        | син, дім, том                                                     |
| 2. Звуки [а], [у], [і] [о] також у більшості випадків, окрім зазначеного нижче, вимовляємо чітко й у ненаголошених складах | тунéль, вікно́, голова                                            |
| 3. Ненаголошений [о] перед складом із наголошеними [і], [у] вимовляємо з невеликим наближенням до [у]                      | [ро узúмний] (розумний), [то убí] (тобі), [здо убúток] (здобуток) |

|                                                                                                               |                                                                                                      |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 4. Ненаголошений [е] вимовляємо з наближенням до [и], ненаголошений [и] до [е], окрім абсолютного кінця слова | [се ило́] (село), [ве исна́] (весна́), [ме и та́] (мета), [жиеве] (живе́), [блиезе́н'ко] (близенько) |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------|

#### *Вимова приголосних звуків*

| <b>Вимова приголосних звуків</b>                                                                                                                                                                                                          | <b>Приклади</b>                                                                             |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. Усі приголосні звуки виразно вимовляємо між голосними й на початку слова перед голосним                                                                                                                                                | читати, молотити, ніготь                                                                    |
| 2. Дзвінкі приголосні в кінці складу й слова не втрачають дзвінкості. (В українській мові розрізняється лексичне значення слів кінцевим звуком складу – дзвінким чи глухим)                                                               | хліб, кров, книжка, казка гриб – грип, мимохідь – мимохіть                                  |
| 3. Африкати [дж], [дз], [дз'] вимовляємо як один звук, якщо [д], [ж]; [д],[з] належать до однієї морфеми. Слід відрізняти їх від вимови звукосполучень [д]+[ж], [д]+[з], коли вони належать до різних морфем ( <i>префікса й кореня</i> ) | [доус'л'ідж е и н':а], [джаз], [г'удзик], [дз'об] надзвичайний, підживити                   |
| 4. Слід розрізняти звуки [г] і [г']: [г] – гортанний щілинний, дзвінкий, а [г'] – задньоязиковий проривний, дзвінкий. Розрізняймо лексичне значення слів                                                                                  | газета, географія гандж, гатунок, ґрунт, (обґрунтовувати), гречний; грати (дієслово)/ грати |
| 5. Глухі приголосні перед дзвінками під впливом останніх змінюються на                                                                                                                                                                    | [про́з'ба] (просьба), [хо́джби] (хоч би), [вогза́л] (вокзал)                                |

|                                                                                                                                                                                         |                                                                                                          |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| відповідні їм дзвінкі                                                                                                                                                                   |                                                                                                          |
| 6. Дзвінкі приголосні перед глухими, зазвичай, дзвінкості не втрачають, тільки звук [Г] у деяких словах перед глухими [Т], [Т'], [К] змінюється на глухий [Х], окрім дієслів            | обкатка, берізка, стежка; [лѐхко] (легко), [н'іхт'і] (нігті)                                             |
| 7. Губні звуки [Б], [П], [В], [М], [Ф] (наприкінці слова й складу) вимовляємо твердо. Напівпом'якшено їх вимовляємо перед [і], а також перед йотованими в словах іншомовного походження | [с'ім], [стѐп], [любóв], [верф], [б'ілѐт], [с'в'іт], [п'урѐ], [б'аз']                                    |
| 8. [Ц] наприкінці слова вимовляємо пом'якшено. У словах іншомовного походження та в деяких вигуках [Ц] твердий                                                                          | [хлóпѐ иц'] (хлопець), [м'іц'] (міць)<br>[шприц], [клац]                                                 |
| 9. Усі шиплячі звуки вимовляємо твердо. Напівпом'якшено шиплячі вимовляємо перед [і] та під час подовження перед закінченням -ю, -я                                                     | частина, чисто, жити, шити, [ш'іс'т'] (шість), [ж'інка] (жінка), [н'іч':у] (нічню), [зб'іж':а] (збіжжя). |
| 10. У закінченнях дієслів звукосполучення -ться, -шся вимовляємо як [ц':а], [с':а]                                                                                                      | [с'м'ій ѐц':а] (сміється), [уч'іц':а] (учіться), [ра́диес':а] (радишся)                                  |

[7]

З орфоепічними нормами тісно пов'язані акцентуаційні, що визначають правильне наголошування слів.

Наголос – це виокремлення одного із складів слова засобом посилення голосу.

В українській мові наголос вільний, різномісцевий і рухомий, тобто може падати на будь-який склад слова і змінювати своє місце в однокоренових словах або у формах одного й того ж слова: *збитки - збитковий, приймальня - приймай, будувати - будує, багаж - багажем*.

Наголос може виступати засобом розрізнення лексичного (семантичного) значення слова: *характерний і характерний, прошу і прошу*, а також граматичного: *сестри і сестри*.

Дотримання норм наголошення й вимови є одним із важливих показників культури усного професійного спілкування. Як відомо, в українській літературній мові є чимало слів, у яких мовці порушують усталений літературний наголос, тобто акцентологічні норми.

**Увага!** *Акцентуаційна компетенція*

Іменники середнього роду на *-ання* мають наголос на тому складі, що їй неозначена форма дієслова, від якої іменник утворено: *читати – читання, навчити – навчання, завдати – завдання*.

Ненормативними є наголошення *читання, навчання, завдання*.

Іменники, утворені від дієслів або інших іменників за допомогою префіксів *ви-, від-, за-, на-, над-, об-, пере-, під-, не-, при-, про-, роз-*, зберігають наголос на префіксі: *виклик, відгомін, задум, заклик, напуск, надпис, оббіг, переспів, підкуп, нелюб, припис, притінок, пропуск, розголос, розвідка*.

У числівниках від *одинадцяти* до *дев'ятнадцяти* наголос падає лише на склад *на*: *одинадцять, чотирнадцять, вісімнадцять*.

У відмінкових формах на *-и* названі числівники зберігають наголос на цьому ж складі: *одинадцяти, дванадцяти, чотирнадцяти, шістнадцяти, сімнадцяти*.

У відмінкових формах на *-ох, -ом* наголос перетягується на останній склад: *одинадцятьох, чотирнадцятьох, сімнадцятьох* тощо, *одинадцятьом, дванадцятьом, шістнадцятьом* тощо.

У складних числівниках на *-десят* наголос на останньому складі: *ші́стдесят, сі́мдесят, ві́сімдесят*.

У формах непрямих відмінків цих числівників наголос перетягується на закінчення: *п'ятдесяти (п'ятдесятьох), п'ятдесяти (п'ятдесятьом), п'ятдесятьма (п'ятдесятьома)*.

Слово *прошу* вживається з двома наголосами: *прошу-* у значенні «звертаюся з проханням, клопочу»; *прошу -у* значенні «запрошую, будь ласка».

В українській мові є іменники *вигода* (родовий множини *ви́гід*) зі значенням «користь» і *вигода* (родовий множини *ви́год*) означає «зручність». У відмінкових формах цих іменників та у словах, утворених від них, наголос зберігається на тому самому складі: *вигода - вигоди - вигодою; вигідний «корисний» -вигі́дність - вигі́дністю; вигода -вигоди - вигодою; вигідний «зручний» - вигі́дність - вигі́дністю*.

*Словесний та логічний наголос*. Наголос – це виділення одного зі складів слова або цілого слова в реченні за допомогою посилення їх вимови.

Виділяють декілька типів наголосів.

*Словесний* виділення одного зі складів слова (наголошений склад). У складному слові може бути більше, ніж один, наголосів –основний, який називається головним, і другорядні, які називаються побічними

*Логічний* – виділення у висловленні важливого за значенням слова, яке на письмі може позначатися додатковими засобами (великими літерами, знаком оклику, взяттям у дужки тощо)

*Варіантне наголошення слів. Побічний наголос*. Деякі слова мають подвійний (варіантний) наголос.

*Алфа́віт і алфа́віт, до́гові́р, жа́ло, кла́дові́ще, по́мі́лка; ба́йдуже і байдо́уже, за́вжди і завжді́; весня́ний і весня́ний, світа́нковий і світанко́вий, пові́тряний і пові́тряний, я́сний і ясній, уві́гнутий і увігну́тий, креме́зний і кремезні́й, мали́новий і малино́вий (колір).*

Варіантні форми наголошення в орудному та місцевому відмінках мають такі іменники: *го́стями, гістьми́, на/у го́стях; чо́ботьми́, чо́ботами, чо́ботями; на/у чо́ботах, чо́ботях; грі́шми, гроші́ма; двермі́, двері́ма; слі́зьми, слі́зьми́, сльо́зами.*

Окрім того, в українській мові є ціла низка слів, які, як правило, ми неправильно наголошуємо.

### ***Складні випадки наголошення слів.***

А агроно́мія, Аркуши́к, асиметри́я

Б багаторазо́вий, безпринци́пний, бешке́т, благові́ст, близько́гий, боло́тистий, боро́давка, босоно́ж, бурштино́вий, бюле́тень

В ва́ги (у мно́жині), вантажі́вка, виси́ти, витра́та, ви́шиваний, відго́мін, відомі́сть (список), відомі́сть (повідомлення, дані, популярні́сть), ві́рші, віршови́й, ві́тчим

Г гальмо́, гальма́, гляда́ч, гороши́на, граблі́, гурто́житок

Д дані́на, да́но, дециме́тр, де́щиця, джерело́, дичаві́ти, добови́й, добу́ток, до́відник, до́нька, дочка́, дро́ва

Е експе́рт

Є єрети́к

Ж жало́зі

З завчасу́, зага́дка, заіржаві́лий, заіржаві́ти, закінчи́ти, закла́дка (у кни́зі), закру́тка, замі́жня, запонка́, заробі́ток, за́ставка, за́стібка, засто́порити, зви́сока, зда́лека, зобрази́ти, зозла́, зра́ння, зру́чний, зубо́жіння

І інду́стрія

К ка́мбала, ки́шка, кіломе́тр, кінчи́ти, ко́лесо, ко́лія, ко́пчений (діспри́кметник), ко́пчений (при́кметник), ко́рисний, ко́сий, котри́й, кри́цєвий, кро́їти, кро́пива, куліна́рія, ку́рятина

Л ла́те, літо́пис, лю́стро

М ма́бу́ть, магісте́рський, ма́ркетинг, ме́режа, металу́ргія, міліме́тр

Н на́пій, наскрі́зний, на́чинка, ні́здря, нови́й

О обіцЯнка, обрАння, обрУч (*іменник*), одинАдцять, одноразОвий, ознАка, Олень, оптОвий, осетЕр, отАман, Оцет

П павИч, партЕр, пЕкарський, перЕкис, перелЯк, перЕпад, перЕпис, піалА, підданий (*дієприкметник*), піддАний (*іменник, істота*), підлітковий, пізнАння, пітнИй, піцЕрія, пОдруга, пОзначка, пОмилка, помІщик, помОвчати, понЯття, порядкОвий, посерЕдині, привезтИ, прИморозок, прИчіп, прОділ, псевдонІм

Р рАзом, рЕмінЬ (*пояс*), рЕшето, рИнковий, рівнИна, роздрібнИй, рОзпірка, руслО

С сантимЕтр, свЕрдло, серЕдина, сЕча, симетрІя, слИна, соломИнка, стовідсОтковий

Т текстовИй, течІя, тИгровий, тисОвий, тім'янИй, травестІя, трИзуб, тУлуб

У український, уподОбання, урочИстий, усерЕдині

Ф фартУх, фаховИй, фенОмен, фОльга, фОрзац

Х хАос (*у міфології: стихія*), хаОс (*безлад*)

Ц цАрина, цемЕнт, цЕнтнер, ціннИк

Ч чарівнИй, черговИй

Ш шляхопровІд, шовкОвий, шофЕр

Щ щЕлепа, щИпці, щодобовИй

---

Я ярмаркОвий

### ЧЕРГУВАННЯ ЗВУКІВ

У шкільній практиці такі чергування *розглядають як чергування звуків. Історичних чергувань голосних в українській мові існує більше, ніж чергувань приголосних. Отже, при позиційному чергуванні змінюються звуки, що є варіантами однієї фонemi, при історичному – фонemi, тобто змінюється фонемний склад морфemi. Обидва типи чергувань відбуваються у межах морфemi.*

*Словотворення – утворення нового слова приєднанням словотворчого префікса, суфікса чи закінчення до твірної основи. Нове*

слово є спільнокореневим, спорідненим, але частково відрізняється лексичним значенням від твірного слова, маючи з ним спільне лексичне ядро: ліс – лісок, лісочок, лісник, лісовик, лісовичок, лісовий,

*Словозміна* (формотворення) – утворення граматичних форм (відмінкових, родових, числових, часових, особових тощо) того самого слова, при цьому лексичне значення слова не змінюється: ліс – лісу, лісом, у лісі, ліси, лісів, лісам, лісами, у лісах; весняний; малюю, малюй.

Чергування – це постійні закономірні зміни звуків в певній частині слова.

*Чергування голосних у коренях дієслів*

**е – о:** нести – носити, везти – возити;

**е – і:** летіти – літати, гребти – загібати;

**і – а:** лізти – лазити, сісти – садити;

**і – и:** сидати – сидіти;

**е – и – ø** (фонемний нуль): беру – вибираю – брати;

**о – а:** ломити – ламати, перемогти – перемагати.

**Увага!** [о] переходить в [а] в коренях дієслів перед наголошеним складом з [а]; дієслово з [о] означає одноразову завершену дію (допомогти – що зробити?); дієслово з [о] номінує тривалу або багаторазову дію (допомагати – що робити?).

*Чергування [о], [е] з фонемним нулем*

В українській мові для багатьох іменників характерні випадні звуки *о, е*, які зникають у процесі відмінювання: день – дня, сон – сну, молебень – молебня, Бурячок – Бурячка. Але ця особливість не поширюється на *запозичені слова*: бюлетень – бюлетеня, брелок – брелока.

*Чергування [о], [е] з [і] (о, е, є з і, ї)*

На місці [о], [е] в *закритих складах* пишемо [і], у *відкритих* зберігаються [о] й [е]. Цей фонетичний процес поширюється на більшість українських слів (за нечисленними винятками): твір – твору, села – сіл, солі – сіль, Чорнівiл – Чорновола, а також на глибоко засвоєні нашою

мовою запозичення: папір – паперу, Антін – Антона, Прокіп – Прокопа і таке інше.

*Від цього чергування є низка відхилень; не чергуються:*

– так звані випадні або вставні о та є: день – дня, сон – сну, вишня – вишень;

– у звукосполюках *-ор-, -ер-, -ов- та -оро-, -оло-, -еле-, -ере-:* берег, вовк, ворог, гордий, зелень, торг, серце, порох, шерех, шелест, але моріг, оберіг, поріг, сморід;

– о та є, що входять до складу суфіксів *-очк-, -ечк-, -оньк-, -енк-, -еньк-, -есеньк-:* гілочка, ложечка, голубонька, малесенький;

– у більшості запозичених і книжних слів: *актор, готель, закон, поет, телефон, режисер, футбол.*

(Під час творення нових українських слів треба орієнтуватися не на згадані винятки, а на правило. Тому *кросівки* (від крос), *вітрівка* (од вітер) – за зразком мандрівка. (*Вітровка, кросовки – неправильно*).

*Чергування [e] з [o] після шиплячих та [j]*

Після шиплячих ж, ч, ш, дж та після й голосний е може чергуватися з о: *женити – жонатий, четвертий – чотири, шести – шостий, боєць – бойовий* [9].

## ЧЕРГУВАННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

У процесі зміни й творення слів відбуваються такі чергування приголосних:

**х-с-ш**                      вухо- вусі-вушко у вусі

**к-ч-ц**                      рука – руці -ручка

**г-з-ж**                      нога-нозі- ніжка

*Зміни приголосних під час додавання суфіксів -ськ(ий), -ств(о)*

|                  |                                                                                                                                                                                                        |
|------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Г, з, ж +</b> | <b>ськ(ий), -ств(о) -&gt; -зьк(ий), -зтв(о)</b><br>(Буг— бузький, Збараж— збаразький, боягуз — боягузький, боягуз — боягузтво, убогий — убозтво.                                                       |
| <b>К, ц, ч +</b> | <b>+ ськ(ий), ств(о) -&gt; -цьк(ий), -цтв(о)</b> (козак — козацький, Гаюч — гадяцький, молодець— молодецькиГринвіч – гринвіцький, Прилуки – прилуцький, юнак – юнацтво, ткач – ткацтво                 |
| <b>Х, с, ш +</b> | <b>+ ськ(ий), ств(о) -&gt; -ськ(ий), -ств(о)</b><br>(волох — волоський, товариш — товариський, Залісся — заліськийСиваш – сиваський, Золотоноша – золотоніський, птах — птаство, товариш – товариство. |

**Винятки:** *казах — казахський, баски — баскський, тюрки — тюркський, Мекка — меккський, Нью-Йорк- Нью-йоркський, Цюрих-цюрихський, герцогство* тощо (у багатьох іншомовних власних назвах чергування приголосних не відбувається).

|                                                                                                                                      |                                                                                       |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|
| У процесі творення іменників від прикметників <b>-ськ- -щин(а) + -ин- &gt; -цьк- ччин(а)</b> німецький — Німеччина Виняток: Галичина | київський — Київщина<br>німецький — Німеччина,<br>Полтавщина <i>Виняток:</i> Галичина |
| Під час творення вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників <b>з, ж, з + ш &gt; жч(ий)е</b>                               | дорогий — дорожчий, дорожче <b>с + ш &gt; щ(ий)е</b> високий — вищий, вище            |

У дієсловах і дієслівних формах, окрім того, відбуваються такі чергування приголосних:

|                 |                                                         |
|-----------------|---------------------------------------------------------|
| <b>д – дж</b>   | Водити – воджу; сидіти сиджу; садити, саджу, посаджений |
| <b>зд – ждж</b> | Переїзд, переїжджати;                                   |
| <b>з-ж</b>      | Сказати, скажу; возити -вожу                            |
| <b>с-ш</b>      | Написати, напишу                                        |
| <b>к-ч</b>      | Платник, плачу; скакати, скачу                          |
| <b>т – ч</b>    | Платити, плачу; плакати, плачу                          |
| <b>ст – щ</b>   | Змістити, зміщу; захистити, захищу                      |
| <b>б-бл</b>     | Любити, люблю                                           |

## ЗАСОБИ МИЛОЗВУЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В українській мові чергуються як прийменники у, в, так і префікси у-, в- у словах.

### ЧЕРГУВАННЯ [У] З [В], [І] З [Й]

Чергування [у] з [в] та [і] з [й] пов'язане з милозвучністю української мови, для якої збіг кількох голосних чи приголосних є незвичним. Це чергування залежить від позиції [у] та [і] в реченні та від темпу мовлення. Таке чергування передаємо на письмі.

| <b>У</b>                                                                                             | <b>В</b>                                                                       |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------|
| між двома приголосними: зустріч у школі; писав у зошиті;                                             | між двома голосними: їхати в Одесу; вчитися в Ужгороді;                        |
| переважно на початку речення перед приголосними: У теплі дні збирання винограду її він стрів (Рил.); | після голосного перед приголосним: Живе в тій хаті сивий-сивий спомин (Кост.); |
| перед наступними в, ф, хв, /тьв...: я                                                                | після приголосного перед голосним,                                             |

|                                                                                                                                                                               |                                                                                          |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------|
| його зустрів у вестибюлі;<br>конференція була у Львівському<br>університеті; одягнена у форму;<br>Одягнена у хвою, шумить дрімуча<br>тайга;                                   | якщо навіть попереднє слово<br>закінчується на в: їдуть в Умань;<br>перебував в Україні; |
| після паузи перед приголосним<br>(після коми, двокрапки, тире, дужок,<br>крапок): Вибачте, у нас усе по-<br>простому ... (Вас.). Приходжу<br>додому – у хаті чисто, прибрано. |                                                                                          |

У деяких випадках чергування [у] з [в] неможливе:

- у словах тільки з початковим у (уява, увага, умова, усний) або тільки з початковим в (відомість, вправа, влада);
- у словах іншомовного походження: уран, ураган, Узбекистан, унікальний, універсал, варіація, велюр, веранда, вензель;
- якщо це пов'язано зі зміною лексичного значення слова: вдача (характер)
- удача (успіх); вклад (внесок) – уклад (порядок); вступ (початок) – уступ (виступ у чому-небудь).

[і] з [й] чергується у тих же випадках, що й [у] з [в]

| І                                                                                                                    | Й                                                              |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------|
| між приголосними: Плачуть і<br>моляться білі троянди (Кост.);                                                        | між голосними: Літо й осінь я<br>проводжу в селі;              |
| переважно на початку речення перед<br>приголосним: І кожен із нас мріє<br>про те, щоб здобути престижну<br>професію; | після голосного перед приголосним:<br>Тихо навкруги й похмуро; |

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |  |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--|
| після паузи перед приголосним (після коми, тире, двокрапки, дужок і крапок): Дай мені руку – і в поле біжим, у степ голубий та широкий (Олесь);                                                                                                                                                                      |  |
| Чергування [і] з[й] не відбувається: – коли зіставлені поняття: зима і літо; сміх і сльози; – у заголовках: «Батьки і діти» (Б.Олійник); «Війна і мир» (Л. Толстой); – перед словами, які починаються на й, я(йа), ю(йу), є(йе), ї(йі): Ольга і Йосип; тихо і ясно; Налетів вітер, і єдиний листок опустився додолу. |  |

Фонетичні варіанти прийменників: У-ув-уві: зайшов у бібліотеку, глянув ув очі, бачив уві сні; З-із-зі-зо: мед із вулика, зі знанням справи, тиждень зо два.

Варіанти прийменника з - із - зі (зрідка зо) чергуються на тій же підставі, що й в - у, і- й. 1.

*З уживається:*

а) перед голосним початку слова незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: З одним рибалкою він дуже подружив (Глібов); Диктант з української мови;

б) перед приголосним (крім с, ш), рідше – сполученням приголосних початку слова, якщо попереднє слово закінчується голосним, а також на початку речення, після паузи: Плугатарі з плугами йдуть (Шевченко); З її приїздом якось повеселіла хата (Леся Українка); Як сонях той до сонця, до Вкраїни свій погляд я з любов'ю повертав (Малицький). Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, вживають із або зі.

2. *Варіант із* уживається переважно між свистячими й шиплячими звуками (з, с, ц, ч, ш, щ) та між групами приголосних (після них або перед ними): Тихович разом із сходом сонця зірвався на рівні ноги (Коцюбинський); Лист із Бразилії; місив новий заміс із тіста старого

(Драч); Родина із семи чоловік; Гнат... запряг коні й так їх гнав із села, що вони із шкури вилазили (Стельмах); А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле (Нар. пісня); Із шовку виготовили вітрила.

3. **Зі** *вживається* перед сполученням приголосних початку слова, зокрема коли початковими виступають з, с, ш, щ і т. ін., незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: Бере книжку зі стола (Леся Українка); Ви зустріли ворога з палаючою ненавистю в очах, зі зброєю в руках (Яновський); Зі школи на майдан вивалила дітвору (Головко); Балада зі знаком запитання (Драч). Примітка. **Зо** як фонетичний варіант прийменника **зі** завжди виступає при числівниках два, три: позичив зо дві сотні; може виступати й при займеннику мною: зі (зо) мною, але тільки зі Львова.

Вживання дієслів на **ся-сь**. Перед **приголосними** вживаються форми дієслів на **-ся**, перед **голосними** – на **-сь**: *грав<sup>ся</sup> в хованки, дивлюсь у дзеркало*.

Ускладеному дієслівному присудку одне з дієслів має суфікс **-ся**, а інше – **-сь**: *хотілося зігратись, намагався зупинитись*.

Правопис часток **би, б**. Частка **б, би** в умовного способі пишеться окремо: **б** пишеться після слів, що закінчуються на голосний: я хотіла **б**; вона **б** сказа́ла; рада **б** узя́ти; я **б** про це розпо́вів; **би** – після слів, що закінчуються на приголосний: я хоті́в **би**; він **би** сказа́в; я міг **би** взя́ти; він **би** це да́вно́ був зробив [10].

## ОСНОВНІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОЇ ОРФОГРАФІЇ

Орфографія (від грец. *ὀρθογραφία* – правопис) – історично сформована, уніфікована система правил, що визначають написання слів згідно з усталеними нормами. Орфографія як розділ мовознавства вивчає і формулює відповідну систему правил, які забезпечують нормативність написань. Правила українського правопису охоплюють такі основні частини орфографічної системи: передача літерами фонемного складу слів зі спеціальним виділенням адаптованих до української мови іншомовних слів та їх частин разом, окремо і через дефіс; вживання великої і малої літери; способи переносу слів з одного рядка в інший; вживання апострофа та інших нелітерних графічних знаків; графічні скорочення слів.

### *Подовження і подвоєння приголосних.*

Українській мові властиві подвоєння і подовження приголосних, які на письмі передаються подвоєнням букв: віддати, знаряддя, сонний, знання. Слід розрізняти подовження й подвоєння. *Подовження приголосних* – суто фонетичний процес, який характерний саме для української мови. *Подвоєння виникає внаслідок збігу приголосних на межі фонем.*

### ПОДВОЄННЯ БУКВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗБИГУ ОДНАКОВИХ ПРИГОЛОСНИХ

| Відбувається подвоєння:                                                                                                              | Приклади                             |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------|
| 1) на межі префікса й кореня<br>Немає подвоєння букв у таких словах, як отóй, отóт, отáк, отáм, отепéр, отóді, а також у слові оцéй; | беззвóчний, віддáти, відділ          |
| 2) на межі двох префіксів                                                                                                            | возз'єднання, беззастережний, ввійти |

|                                                                                                                                                            |                                                                            |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------|
| 3) на межі кореня й суфікса                                                                                                                                | день—дénний, закóн — закóнний, кінь — кінний, осінь — осінній,             |
| 4) на межі частин складного слова                                                                                                                          | військкомат, спеццех, міськом                                              |
| 5) у наголошених прикметникових суфіксах -енн-, -анн-, (-яnn-): (Ці прикметники слід відрізнати в написанні від дієприкметників: незлі́чений, незрівняний) | нездоланний, здоровénний, незлічénний, незрівня́ний (але шалений, жаданий) |
| 6) подвоюється ч в іменниках, утворених від прикметників на -цький:                                                                                        | німецький — Німеччина, турецький — Туреччина (але Галичина)                |
| 7) подвоюються букви в словах:                                                                                                                             | бовваніти, ссати, ляний, овва                                              |
| 8) перед суфіксом -ість в іменниках і прислівниках, утворених від прикметників із -nn-                                                                     | закóнний — закóнність закóнно, тумáнний—тумáнність — тумáнно               |
| 9) Якщо збігається буква с основи дієслова минулого часу і постфікса -ся                                                                                   | вині́сся, па́сся, розрі́сся, трясся                                        |

[10]

## ПОДОВЖЕНИХ ПОМ'ЯКШЕНИХ ПРИГОЛОСНИХ

Приголосні д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч подовжуються (на письмі їх позначаємо двома буквами), коли вжиті після голосного:

|                                                                                                                            |                                                      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------|
| перед я, ю, і, є в усіх відмінкових формах іменників середнього роду другої відміни (крім форми родового відмінка множини) | знаряддя, життя, мотуззя, колóсся, колóсся, сторіччя |
| якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на -ів                                              | відкриття, почуття                                   |
| перед я, ю, і, е в усіх відмінкових                                                                                        | стаття (але статей), рілля, Ілля                     |

|                                                                                                                                                          |                                          |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------|
| формах деяких іменників чоловічого, жіночого та спільного роду першої відміни (за винятком родового відмінка множини на –ей)                             |                                          |
| перед ю в орудному відмінку однини іменників жіночого роду третьої відміни, якщо в називному відмінку їх основа має один м'який або шиплячий приголосний | миттю, віссю, тінню                      |
| перед я, ю у прислівниках                                                                                                                                | зр́ання, навмання, спросо́ння,           |
| перед ю, є у формах теперішнього часу дієслів лити, литися, а також у похідних від них                                                                   | ллю, ллеш, ллемо́, ллетé, ллють, розіллю |
| Якщо основа закінчується на два приголосні, губний або р, їх подовження нема                                                                             | Молодістю, повістю, приязню              |

Примітка. Немає подвоєння приголосних в іменниках кутю́, попадю́, свиня́ і в порядкових числівниках трéтя, трéте тощо.

Подовження зберігається в усіх відмінкових формах, окрім родового множини з нульовим закінченням: сторіч, змагань, але: суддів, почуттів, проте статей [7; 10].

### УЖИВАННЯ «Ь» (ЗНАКА М'ЯКШЕННЯ)

Буквою ь позначаємо на письмі м'якість приголосних звуків.

| Уживаємо                                                                    | Не вживаємо                                                              |
|-----------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------|
| Після букв д, т, з, с, ц, л, н, дз («де ти з'їси ці лини») для передання на | 1) після букв б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, г, к, х: сім, подорож, верф, кров; |

|                                                                                                                     |                                                                                                                                                   |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| письмі м'якості приголосних, ними позначуваних:                                                                     |                                                                                                                                                   |
| 1) наприкінці слова: юність, українець, заздалегідь, біль;                                                          | 2) після р наприкінці складу: секретар, чотирма, Харків, (але Горький, Зорькін);                                                                  |
| 2) перед буквами, що позначають тверді приголосні: батько, донька, сядьте;                                          | 3) перед буквами, які позначають пом'якшені або напівпом'якшені приголосні (окрім л): свято, пісня, цвях (але різьбяр, тьмяний, бо різьба, тьма); |
| 3) після л перед буквами, що позначають пом'якшеі приголосні: сільський, їдальня, пальці;                           | 4) після н перед ж, ч, ш, щ та суфіксом -ськ(ий), ств(о): менший, тонший, Уманщина, прип'ятський (але бриньчати, женьшень, Маньчжурія);           |
| 4) перед о (навіть після р): трьох, льон, сьогодні;                                                                 | 5) після д, т, н перед суфіксами -ченк(о), -чук-, -чишин: безбатченко, Радчук, Гринчишин;                                                         |
| 5) перед -ся у дієсловах: зустрічається, посунься;                                                                  | 6) у словах, у яких збіг приголосних з, с з к не є суфіксом: ковзкий (ковз – корінь, бо ковзанка, ковзати), різкий, плоский, дерзкий; баский;     |
| 6) у суфіксах -зьк-, -ськ-, -цьк-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк- та ін.: запорізький, людськість, військо, гарненький; | 7) між подовженими пом'якшеними та шиплячими напівпом'якшеними приголосними: суддя, Ілля, збіжжя;                                                 |
| 7) у буквосполученнях -льц-, -льч-, які походять від -льк-; -ньц-, -ньч-, які походять від -ньк-: Ольці,            | 8) у буквосполученнях –лц-, -лч-, які походять від -лк-; -нц-, -нч-, які походять від -нк-: рибалці, рибалчин                                     |

|                                                                                                                                                                                                      |                                                                                                     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Ольчин → Олька; доньці, доньчин<br>→ донька;                                                                                                                                                         | → рибалка, Маринці, Маринчин<br>Маринка;                                                            |
| 8) перед я, ю, є, що позначають два<br>звуки, ї, йо у словах іншомовного<br>походження та російських власних<br>назвах: конференсьє, компаньйон,<br>рельєф, мільйон, Нью-Йорк, Ільїн<br>(але мадяр). | 9) на межі складних числівників:<br>п'ятнадцять, шістдесят, дев'ятсот;                              |
|                                                                                                                                                                                                      | 10) в українських власних назвах:<br>Наталя, Тетяна, Уляна, Касян,<br>Севастьян, Касяненко, Третяк. |

[7; 10].

Ь знак не пишемо:

1. Після р у кінці складу або слова: вір, вірте, кобза́р, ліка́р, переви́р, секрета́р, тепе́р, тюрма́, школя́р, Ха́рків, ца́рка (від ца́рьо́к).

2. Після н перед ж, ч, ш, щ і перед суфіксом -ськ-(-ий): кінчик, промі́нчик, ме́нший, то́нший, О́манщина; воле́нський, громадя́нський, освітя́нський, селя́нський, але: бри́нча́ти, до́ньчин, ньи́нчин, ня́нчити тощо, бо є ь у їх твірних основах між буквами на позначення приголосних: брє́нькати, до́нька, ня́нька.

3. Після всіх букв на позначення приголосних, крім л, якщо за ними стоять інші букви, що передають м'які або напівпом'якшені приголосні: Бе́ршадь – бе́ршадський, ві́нця, дзвя́кнути, кінці́вка, ко́ристю, ланцюжо́к, Прип'я́ть – прип'я́тський, ра́дість, рі́здвяний, свято, слі́д, сме́х, сні́г, сні́п, сьо́годні, танцюва́ти, цвях, ща́стя, але: рі́збяр (і рі́зба́р), тма́ний і похідні від них: рі́збярство, тма́ність.

*Примітка.* Коли ь наявний у формі називного відмінка іменника, то його зберігаємо в усіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку ь немає, то й в інших відмінках його не пишемо: ко́лька – ко́льці,

дівчинóнька – дівчинóньці, письмó – (на) письмі́, рéдка – рéдьці, але:  
гáлка – гáлці, гíлка – гíлці, сторíнка – сторíнці.

### УЖИВАННЯ АПОСТРОФА

| Уживаємо                                                                                                                                       | Не вживаємо                                                                                                                                                                  |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Перед я, ю, є, що позначають два звуки, та ї:                                                                                                  | 1) після б, п, в, м, ф, якщо перед ними стоїть приголосний, який належить до кореня (окрім р): свято, морквяний, мавпячий, але торф'яний, арф'яр; зв'язок;                   |
| 1) після б, п, в, м, ф («мавпа Буф»): п'ять, м'який, В'ячеслав;                                                                                | 2) після р, що позначає пом'якшений звук: повітря, буряк, Репін;                                                                                                             |
| 2) після р, що позначає твердий звук: подвір'я, кар'єра, матір'ю, Валер'ян;                                                                    | 3) перед йо: серйозний                                                                                                                                                       |
| 3) після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються твердим приголосним: з'ясувати, об'єднання, роз'яснити, дит'ясла; Мін'юст; | 4) якщо я, ю, є позначають пом'якшення попереднього приголосного у словах іншомовного походження та російських власних назвах: бюджет, бюро, гравюра, пюре, рюкзак, Белгород |
| 4) після к у слові Лук'ян та похідних від нього: Лук'яненко, Лук'янівка;                                                                       |                                                                                                                                                                              |
| 5) у словах іншомовного походження: 5) після б, п, в, м, ф, г, г, к, х, ж, ч, ш, р: прем'єра, інтерв'ю, комп'ютер, Х'юстон, Рейк'явік, Руж'є;  |                                                                                                                                                                              |

|                                                                                                                                                                                                                                                         |  |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--|
| б) після префіксів, що закінчуються на приголосний (але їх важко визначити, тому краще запам'ятати):<br>ад'єктивація, ад'ютант, ад'юнкт,<br>кон'юктура, кон'юнктура,<br>кон'юнкція, диз'юнкція,<br>кон'юнгація, ін'єкція, кон'юнктивіт,<br>фельд'єгер ; |  |
| 7) в іншомовних прізвищах після часток д, о: д'Артаньян, Д'аламбер, О'Кейсі, але О. Генрі.                                                                                                                                                              |  |

[1;10 ]

## ПРАВОПИС ІНШОМОВНИХ СЛІВ

*и в словах іншомовного походження*

| Умови                                                                                                          | Приклади                                                                                                 |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. У загальних назвах після д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р («де ти з'їси цю чашу жиру») перед приголосним, окрім й: | аудит, кризис, система, режим, джинси, стиль, циліндр                                                    |
| 2. У географічних назвах: 1) з кінцевими -ида, -ика                                                            | Америка, Антарктида, Мексика, Флорида                                                                    |
| 2) після дж, ж, ч, ш, щ, ц перед приголосними (також і в прізвищах)                                            | 3) із звукосполученням -ри – перед приголосним, окрім й                                                  |
| 3) після д, т, та в деяких випадках за традицією                                                               | Аддис-Абеба, Аргентина, Братислава, Ватикан, Єгипет, Сирія, Сицилія                                      |
| У низці слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, пишемо відповідно до вимови – и      | миля, [в'єлієч]кизил, лимон, вимпел, спирт, кит, киргиз, митрополит, християнство, кинджал, киргиз, гиря |

|                                                      |                                   |
|------------------------------------------------------|-----------------------------------|
| із звукосполученням -ри – перед приголосним, окрім й | Париж, Мадрид, Крит (але Австрія) |
|------------------------------------------------------|-----------------------------------|

*і в словах іншомовного походження*

|                                                                                                                                                 |                                                                             |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------|
| 1. На початку слова:                                                                                                                            | інструкція, інтелект, ідея, Іспанія                                         |
| 2. Після приголосного перед голосним та й:                                                                                                      | асоціація, ажіотаж, тріумф, професійний                                     |
| 3. Після б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н («мавпа Буф кохала генія»):                                                                               | бібліотека, бізнес, фінанси, логіка, хімія                                  |
| 4. Наприкінці незмінюваних слів:                                                                                                                | журі, таксі, парі, Сочі                                                     |
| 5. Після приголосних в особових іменах і в географічних назвах, а також у похідних прикметниках перед наступним приголосним і наприкінці слова: | Капрі, Лісабон, Монтевідео, Сідней, Грімм, Дідро, лісабонський (але Шиллер) |

[7; 10].

Іншомовні слова в українській мові фонетично й граматично адаптуються, проте деякі з них характеризуються орфоепічними особливостями:

1. Голосні [і] та [и] слід завжди вимовляти відповідно до їх написання. Після приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [р], [ж], [ч], [ш] постійно вимовляється [и], а не [і] перед наступним приголосним звуком: *система, дипломатичний, фізика, цивільний, риторика, шифр, ратифікація, режим*.

Початковий [і] вимовляється чітко, а наближена до [и] вимова [і] є орфоепічною помилкою.

*У складних словах та після префіксів пишемо і: дезінфекція, антиісторичний, ї в словах іншомовного походження*

|                                                                                                                                                                                    |                                                                  |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------|
| Пишемо після голосного:                                                                                                                                                            | наївний, руїна, сюїта                                            |
| Але в складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишемо і, так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний або приголосний: | доісторичний, безідейний, дезінтеграція, дезінформація, розіграш |

*Подвоєння в словах іншомовного походження*

| <b>Умови подвоєння</b>                                                               | <b>Приклади</b>                                                                                                                                                                          |
|--------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. У загальних назвах іншомовного походження подвоєння, найчастіше, не зберігається: | маса, сума, каса, сесія, хобі, бароко, лібрето                                                                                                                                           |
| Винятки (де зберігається):                                                           | тонна, нетто, брутто, ванна, манна, вілла, мадонна, панна, пенні, бонна, булла, мулла, білль (законопроект), аннали (літописи, записи), мотто (епіграф), панно, гетто, дурра, мірра тощо |
| 2. На межі префікса й кореня:                                                        | імміграція (бо міграція), інновація, ірреальний, сюрреалізм                                                                                                                              |
| 3. У географічних, особових та інших власних назвах і похідних від них:              | Голландія, Міссурі, Ніцца, Руссо, голландський, талліннець                                                                                                                               |
| 4. У запозичених чоловічих і жіночих іменах: але за новою                            | Аполлінарій, Аполлон, Вассіан, Віссаріон, Алла, Геннадій,                                                                                                                                |

|                                                                                                                                                                                                        |                                                                                 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------|
| редакцією правопису: Дікенс, Тékерей, Бéкі (без подвоєння приголосних -кк-). Буквосполучення ск, що в англійській, німецькій та деяких інших мовах передає звук [к], відтворюємо українською літерою к | Еммануїл, Белла, Віолетта, Ганна, Жанна, Елла, Емма, Інна, Римма, Маріанна тощо |
| Але в українських запозичених іменах букви не подвоюються:                                                                                                                                             | Інокентій, Іполит, Пилип, Агнеса, Інеса, Каміла, Мар'яна, Сара тощо.            |

Увага! У словах, запозичених із французької мови, після ж, ш, ф пишемо відповідно до французького и українське у, а не ю: брошура, журі, парашут, парфуми, парфумерія. Зменшилась кількість слів із подвійним й: конвеєр, феєрверк, секвоя, фое, мая (народність), Гаваї, Савоя, Феєрба́х тощо. За редакцією правопису 2019 року: проєкт, проєкція [10].

## УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ

| Правила                                                           | Приклади                                                                                                |
|-------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>1. 3 великої літери пишемо:</b>                                |                                                                                                         |
| а) імена, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська людей:    | Павло Михайлович Губенко (Остап Вишня), Ярослав Мудрий, але: донжуан, меценат, рентген (загальні назви) |
| б) назви божеств і міфологічних істот:                            | Господь, Бог, Мати Божа, Ісус Христос, Син Божий, Святий Дух, Будда, Артеміда, але бог Велес            |
| в) клички свійських тварин, назви дійових осіб у художніх творах: | Мурка, Дід Мороз (казковий персонаж), але: дід-мороз, баба-яга, (недійові особи окремих творів),        |

|                                                                                                                                                                 |                                                                                                                                               |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                                                                                                                                                 | Вітер, Філософ (персонажі байки Г. Сковороди), Мавка                                                                                          |
| г) назви найвищих державних українських і міжнародних установ, найвищі посади українських держслужбовців                                                        | України, Конституційний Суд України, Президент України                                                                                        |
| г) астрономійні назви, окрім родових позначень, назви сортів рослин у спеціальній літературі:                                                                   | Чумацький Шлях, сузір'я Малої Ведмедиці, комета Галлея, Сніговий кальвіль, але: антонівка, угорка (у загальному вжитку)                       |
| д) географічні назви, окрім слів море, острів, гора, озеро й под.:                                                                                              | Зелений Гай, Чорне море, Кримський півострів                                                                                                  |
| е) назви вулиць, проспектів, майданів, парків, залізничних, морських і под. шляхів, окрім родових позначень:                                                    | Проспект Перемоги, майдан Незалежності, Молодіжний парк, Київська автострада                                                                  |
| є) назви груп або союзів держав і найвищих міжнародних організацій:                                                                                             | Європейське Економічне Співтовариство, Усесвітня Рада Миру, Організація Об'єднаних Націй                                                      |
| ж) назви держав і автономних адміністративно-територіальних одиниць (усі слова), автономних областей та округів, країв, областей, районів (тільки перше слово): | Соціалістична Республіка В'єтнам, Сполучені Штати Америки, Харківська область, Київський район, Слобожанщина, а також Батьківщина (=вітчизна) |
| 2. З великої літери пишемо тільки перше слово:                                                                                                                  |                                                                                                                                               |
| а) у назвах державних, партійних, громадських установ і організацій,                                                                                            | Національний банк і Міністерство освіти України, Акт проголошення                                                                             |

|                                                                                                                                                                                  |                                                                                                                                                                     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| міністерств України та інших держав, а також найважливіших документів:                                                                                                           | незалежності України                                                                                                                                                |
| б) у назвах установ місцевого значення:                                                                                                                                          | Черкаський міський відділ освіти                                                                                                                                    |
| в) у повних назвах заводів, виробничих об'єднань, підприємств, наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, парків, клубів тощо (символічна назва в лапках теж з великої букви): | Книжкова палата, Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, Державний музей українського образотворчого мистецтва, стадіон «Юність», дитсадок «Ромашка» |
| г) у назвах художніх творів, наукових праць, газет, журналів (назву беремо в лапки):                                                                                             | Фільм «Тіні забутих предків», журнал «Дивослово», але: Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир, Часослов (без лапок)                                             |
| г) у назвах пам'яток архітектури, храмів, історичних епох, подій, знаменних дат, а також релігійних свят і постів:                                                               | Троїцький собор, Ренесанс, Друга світова війна, День Незалежності України, Новий рік, Благовіщення, Великдень, Покрова, Різдво, Великий піст, Петрівка              |
| д) у назвах орденів, відзнак:                                                                                                                                                    | орден Пошани, медаль «За відвагу»                                                                                                                                   |
| <b>3. З великої літери пишемо</b><br>прикметники, утворені від власних особових імен:                                                                                            |                                                                                                                                                                     |
| а) за допомогою суфіксів -ів, -їв, -ов, -ев, -ин, -їн у значенні належності чогось цій особі:                                                                                    | Грінченків словник, Шевченкова проза, Тетянині діти, але: дамоклів меч, базедова хвороба (фразеологічне сполучення, термін)                                         |
| б) за допомогою суфіксів -івськ-, -                                                                                                                                              | Шевченківська конференція, але:                                                                                                                                     |

|                                                                                                |                                                                        |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|
| евськ-, -инськ- -інськ- у значенні «імені, пам'яті когось»:                                    | шевченківські вірші: Пушкінське свято поезії, але: пушкінський рукопис |
| 4. З великої літери пишемо скорочені назви одиничних установ, організацій:                     | Укрінформ, Держкомнафтогазпром, але: сільгоспінститут, житлокооператив |
| 5. Великими літерами пишемо аббревіатури, утворені з початкових букв власних і загальних імен: | УТ, МАГАТЕ, АТС                                                        |

1. У складених назвах найважливіших документів, нормативно-правових актів, законів із великої букви пишемо перше слово, власні назви, перше слово після лапок: Статут ООН, Потсдамська угода, Версальський мир, Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про пенсійне забезпечення».

2. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів, предметів і творів мистецтва тощо пишемо з великої букви: Ейфелева вежа, Колізей, Хотінський замок, Андріївська церква, Почаївська лавра, Сикстинська капела, Аполлон Бельведерський, Венера Мілоська, Дев'ята симфонія Бетховена.

*Примітка.* Родові найменування в таких назвах пишемо з малої букви: замок Іф, палац Потьцьких, пам'ятник Володимиру Великому, портрет Моссоргського роботи Рєпіна, реквієм Моцарта, собор Сан-Марко, собор Святого Петра [7; 8; 10].

## НАПИСАННЯ В ЛАПКАХ І БЕЗ ЛАПОК

| Правила                                                      | Приклади                                                   |
|--------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------|
| 1. Цитати, пряму мову. Якщо в цитованому тексті або в прямій | М. Рильський так характеризував значення словників у житті |

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви, іронічні вислови та інші слова або вислови, що мають уживатися в лапках, доцільно використовувати лапки різної форми – зовнішні й внутрішні. У функції перших рекомендовано вживати кутові лапки, або «лапки-ялинки» («...»), у функції внутрішніх – «лапки-лапки» (“...” та ін.): «Це мій “Кобзар”», – сказав він. | культурної людини: «І, звісно, не обійтись без користування словником. Один мій знайомий поет і літературознавець якимось жартуючи сказав: «Я волію читати словники, ніж поеми. У словнику ті самі слова, що і в поемі, але подані в систематизованому порядку». Це сказано жартома, але «читати словники» – не така вже дивовижна і дивацька річ, як може здатися». |
| 2. Слова, що їх не вважають «за свої» або що наведені з відтінком зневаги, іронії, а також незвичні, застарілі слова.                                                                                                                                                                                                                                                             | Чужих слів уникав, а як траплялися які «консерватори», «бюджет», кожне з’ясовував (А. Головка).                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| 3. Індивідуальні назви заводів, фабрик, організацій, підприємств, наукових праць, журналів, газет, літературних творів тощо.                                                                                                                                                                                                                                                      | Завод «Ореол», видавництво «Рідна мова», санаторій «Свалява», банк «Україна»                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
| 4. Назви виробничих марок машин, приладів тощо беремо в лапки й пишемо з великої букви. Але назви самих виробів беремо в лапки й пишемо з малої букви: «вольво», «фольксваген», «ніссан», (автомобілі), «боїнг» (літак)                                                                                                                                                           | літак «Мрія», автомобіль «Вольво», екскаватор «Амкодор», автобус «Богдан», трактор «Слобожанець»                                                                                                                                                                                                                                                                     |
| <b>Без лапок пишемо:</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| 1. Власні назви неумовного                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | Київська міська лікарня,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |

|                                                                                                        |                                                                  |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------|
| характеру:                                                                                             | Чернігівська швейна фабрика                                      |
| 2. Власні складноскорочені назви                                                                       | Київенерго, Укрзалізниця, міськдержадміністрація, ООН            |
| 3. Назви телеграфних агентств:                                                                         | Українське інформаційне агентство, агентство Франс Пресс         |
| 4. Назви шахт, марок машин, літаків і т. ін., позначені номером або складені з аббревіатури та номера: | Шахта 1/1 – біс, ВАЗ 2109, Іл-62, Ту-154                         |
| 5. Назви марок машин, виробів, імена та прізвища людей, які стали загальними назвами:                  | форд, макінтош (плащ), браунінг (пістолет)                       |
| 6. Назви рослин, квітів, плодів:                                                                       | антонівка (але у спец, літературі Антонівка), конвалія           |
| 7. Назви книжок у бібліографічних списках:                                                             | Кешеля Д. Родаки: роман-колаж. Київ: ВЦ «Академія», 2017. 384 с. |

[1; 7].

## ПРАВИЛА ПЕРЕНЕСЕННЯ СЛІВ

Слова з рядка в рядок переносимо за складами, керуючись такими правилами:

| Орфографічні правила                                                                                      | Приклади                  |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------|
| Частини слів з одного рядка в другий слід переносити за складами, дотримуючись таких настанов:            | зо-шит, кни-га            |
| 1. Не можна розривати сполучення літер дз̣, дж̣, які позначають один звук:                                | гу-дзик, хо-джу           |
| Якщо дз, дж не становлять одного звука (це буває, коли д належить до префікса, а з або ж – до кореня), то | над-звичайно, під-живляти |

|                                                                                                                                 |                                             |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------|
| їх слід розривати:                                                                                                              |                                             |
| 2. Апостроф і знак м'якшення при переносі не відокремлюємо від попередньої літери:                                              | кур'-єр, низь-ко                            |
| 3. Одну літеру не залишаємо в рядку й не переносимо до наступного:                                                              | ака-де-мія, око                             |
| 4. Під час перенесення складних слів не можна залишати наприкінці рядка частину другої основи, якщо вона не становить складу.   | багато-ступінчатий, восьми-гранний          |
| 5. Не можна розривати ініціальні аббревіатури:                                                                                  | АЕС, МАГАТЕ                                 |
| Технічні правила переносу                                                                                                       | Приклади                                    |
| Не можна:                                                                                                                       |                                             |
| 1. Переносити прізвища, залишаючи наприкінці попереднього рядка ініціали або умовні скорочення, що до них уналежнені:           | Т. Г. Шевченко, акад. Петренко              |
| 2. Відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать                                                                | 150 га, 20 см                               |
| 3. Відривати й переносити граматичні закінчення, з'єднані з цифрами дефісом (розділкою):                                        | 2-1, 4-го, 10-му                            |
| 4. Розривати умовні (графічні) скорочення:                                                                                      | вид-во, і т. д., і т. п., та ін., т-во тощо |
| 5. Переносити в наступний рядок розділові знаки (окрім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати |                                             |

|                                                         |  |
|---------------------------------------------------------|--|
| в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки. |  |
|---------------------------------------------------------|--|

[1; 7].

## СЛОВОТВІР І ОРФОГРАФІЯ

### СУФІКСИ ДЛЯ УТВОРЕННЯ НАЗВ ЖІНОК ЗА ПРОФЕСІЄЮ

*Фемінітиви* – це слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду (які зазвичай використовують у розмовному стилі спілкування): директор – директорка, льотчик – льотчиця, письменник – письменниця, професор – професорка.

Фемінітиви в українській мові утворюють найчастіше за допомогою:

- суфікса **-к-**: викладачка, депутатка, дизайнерка, композиторка, редакторка;
- суфікса **-ин-**: мисткиня, членкиня, борчиня;
- суфікса **-иц-**: речниця, керівниця, співзасновниця;
- суфікса **-ес-**: критикеса, фотографеса.

Науковці наголошують на нормативно-стильових обмеженнях у літературній кодифікованій мові й констатують, що титульні імена жінок за чинними правилами подають у формі чоловічого роду: доктор наук, академік, член-кореспондент, діяч науки та техніки, уживання іменників чоловічого роду в офіційно-діловому стилі закріплене мовною традицією та правилами етикету (за Кислюк Л. П. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: Монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 424 с.).

#### 2. Відтопонімні назви

Відтопонімічні назви (тобто найменування мешканців міст, сіл, селищ) найчастіше створюються: у множині за допомогою суфікса **-ц**, в однині чоловічого роду за допомогою суфікса **-ець**, жіночого **-суф. -к (а)**: Чернігів – чернігівці, чернігівець, чернігівка; Полтава – полтавці,

полтавець, полтавка; Миколаїв – миколаївці, миколаєвець, миколаївка; Умань – уманці, уманець, уманка.

Звуковий комплекс **-чан** уживаємо тоді, коли звук **ч**, що стоїть перед суфіксом **-ан**, належить не до суфікса, а до кореня: Вінниця – вінничани, вінничанин, вінничанка (тут відбувається чергування цьк, ц з чч, ч). Окрім **ч**, перед суф. **-ан** може стояти звук **й**: Львів – львів'яни, львів'янин, львів'янка; Харків – харків'яни, харків'янин, харків'янка. Мешканців Києва називають кияни, бо слово походить від імені засновника міста Кия, тобто буквально кияни означає «діти Кия». Мешканців Одеси – одесити [8].

## ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

### Ненаголошені *е* та *и* в префіксах

В українській мові з *е* пишуться префікси **без-, не-, пере-, перед, пре-, серед-**: *бездумно, невірно, перевдягатися, передусім, прегустий, середньорічний*.

З *и* пишуться префікси **ви-, при-** та іншомовний **анти-** (*вигук, привіт, антиматерія*).

У кількох словах вживається префікс **межи-** (*межиріччя*):

У написанні *е, и* в більшості префіксів особливих труднощів не виникає.

Можна сплутати лише префікси **пре-** і **при-**, які в ненаголошеній позиції звучать майже однаково.

| Правило                                                                                                                           | Приклади                                                                                |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------|
| 1) Префікси <b>без-, роз-, воз-, через, між, над-, від-, під-, перед-, понад-, об-</b> ніколи не змінюють кінцевого приголосного: | безперервний, безкоштовний, розклад, розписка, відстань, передплата, міжконтинентальний |
| 2) префікс <b>с-</b> пишемо перед к, п, т, ф,                                                                                     | спрямувати, скомпрометувати,                                                            |

|                                                                                                                               |                                                                                     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|
| х (кафе «Птах»):                                                                                                              | сформульований, схвалення                                                           |
| 3) префікс з- ( <b>іноді із-, зі-</b> ) перед усіма іншими літерами:                                                          | зберегти, зумовлені, ізнизу, зів'ялий                                               |
| 4) префікс <b>пре-</b> вживаємо для передання збільшеної міри ознаки (його можна замінити словом «дуже»):                     | премудрий, премилый, прекрасно, пребагато                                           |
| 5) у словах старослов'янського походження із префіксом <b>пре-</b> та <b>пред-</b> :                                          | преосвященний, преподобний, престол, превелебний, предтеча, представник, пред'явити |
| 6) у словах:                                                                                                                  | презирливий, презирство                                                             |
| 7) префікс <b>при-</b> вживаємо в словах, що означають: приєднання, наближення, частковість дії, результат дії та в похідних: | причепити, приварити, привезти, приручити, приміський, привабливо                   |
| 8) префікс <b>прі-</b> вживаємо в трьох словах:                                                                               | прізвище, прізвисько, прірва                                                        |

**Запам'ятайте!** В іншомовних словах, у яких в українській мові префікса **немає**, можемо писати **пре-**: *президент, президія, презентація, престиж, прейскурант, преамбула, прерогатива, претендент, претензія, прецедент, предикат, префектура, превалювати, превентивний, презумпція* та ін. чи **при-**: *принцип, призер, привілей, примат, прима, примадонна* тощо [1; 10].

## ПРАВОПИС СУФІКСІВ

### Ненаголошені *е* та *и* в суфіксах

Написання ненаголошених *е* та *и* в суфіксах рідко перевіряється наголосом: *родимка* - *родимий*, *глибина* - *глибини*.

Лише в суфіксах **–ець** і **–ень** голосний *е* при змінюванні слова випадає: *палець* - *пальця*, *хлопець* - *хлопця*, *велетень* - *велетня*, *липень* - *липня*.

Іноді для перевірки написання ненаголошених *е* та *и* можна скористуватися аналогією. Напр.: *напористий*, *розкотистий*, *бо голосистий*; *в'язальниця*, *вишивальниця*, *бо робітниця*; *довірливий*, *розсудливий*, *бо мовчазливий*; *громадянин*, *киянин*, *бо селянин*, *міщанин* та ін.

Але така перевірка не завжди можлива і не завжди надійна. Тому треба запам'ятати деякі закономірності в написанні *е* та *и* в суфіксах:

| Суфікси                                                                                        | Приклади                                   |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------|
| <b>-ив(о)</b> вживаємо для вираження збірних понять, які означають матеріал або продукт праці: | добриво, вариво, прядиво, печиво           |
| <b>ичок, -ичк(а)</b> – тільки в словах, що походять від слів із суф. <b>-ик, -иц(я)</b> :      | вуличка (бо вулиця), криничка (бо криниця) |
| <b>-ечок, -ечк(а), -ечк(о)</b> – в інших випадках:                                             | мішечок, краєчок, словечко                 |
| <b>-инн(я)</b> – в іменниках середнього роду, що означають збірні поняття:                     | Гарбузиння, картоплиння, павутиння         |
| <b>-енн(я)</b> – у віддієслівних іменниках середнього роду з наголосом на корені:              | звєрнення, піднесення                      |
| <b>-ен(я), -єн(я)</b> – в іменниках                                                            | Гусеня, совеня, кошеня, козеня,            |

|                                                                                                                     |                                                                             |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------|
| середнього роду на позначення живих істот                                                                           | вовчєня                                                                     |
| <b>-єв,(-єв)</b> – у прикметниках, якщо наголос падає на основу слова, то після пом’якшених та шиплячих приголосних | березнєвий, грушєвий, овочєвий, значєннєвий, життєвий, поняттєвий, суттєвий |
| <b>-ов</b> – якщо наголос падає на закінчення та після твердих незалежно від місця наголосу:                        | грошовий, дійовий, кульовий, крайовий, плащовий; кварцовий, службовий       |
| <b>-ин</b> – у присвійних прикметниках після приголосних, окрім й:                                                  | Галин, Танин, горобиний, мамин, свекрушин                                   |
| <b>-їн</b> – після голосних та й:                                                                                   | Зоїн, Софїїн, зміїний                                                       |
| <b>Іншомовні суфікси</b>                                                                                            |                                                                             |
| <b>-ир, -ист, -изм</b> – після д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р («де ти з’їси цю чашу жиру»):                              | романтизм, бюрократизм, вульгаризм, дантист, командир, гітарист             |
| <b>-ір, -іст, -ізм</b> – після решти приголосних:                                                                   | модернізм, гуманізм, гарнір, піаніст                                        |
| <b>-їр, -їст, -їзм</b> – після голосних:                                                                            | егоїст, архаїзм, конвоїр                                                    |

Ненаголошений суфікс **-ин(а)** пишеться:

- в іменниках жіночого роду (*бувальщина, долина, мілина*);
- в іменниках чоловічого роду: *харків’янин, татарин*, (у множині **-ин** випадає);
- в присвійних прикметниках (*сестрин, бабин, свекрухин*).

Суфікс **-ен** пишеться:

- у дієприкметниках (*зачинений, утворений, вражений*);
- в іменниках (*імена, племена, письмена*) [7; 10].

## ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ

| Правило                                                                                                                                                                                                                                                                                             | Приклади                                                                                                                                                                                                                                                             |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>Разом пишемо:</i> I. Складні іменники:                                                                                                                                                                                                                                                           | пішохід, панелевіз, життєпис                                                                                                                                                                                                                                         |
| 1) утворені з двох основ за допомогою сполучних голосних <b>о, є, є</b>                                                                                                                                                                                                                             |                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| 2) утворені без сполучного звука з двох чи кількох основ                                                                                                                                                                                                                                            | радіокомітет, всюдихід                                                                                                                                                                                                                                               |
| 3) утворені з дієслова у другій особі однини наказового способу та іменника                                                                                                                                                                                                                         | пройдисвіт, горицвіт, Убийвовк (прізвище)                                                                                                                                                                                                                            |
| 4) утворені з числівника в родовому відмінку та іменника                                                                                                                                                                                                                                            | двохсотріччя, п'ятиденка                                                                                                                                                                                                                                             |
| 5) з першими частинами <b>напів-, полу-, пів-</b> , якщо позначає цілісне поняття; пів зі значенням «половина» з наступним іменником – загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо:                                                                                  | напіваавтомат, полудень, півострів, півзахисник, півмісяць; пів аркуша, пів годіни, пів яблука, пів Європи, пів Кієва, пів України.                                                                                                                                  |
| 6) з першими частинами абро-, авіа-, авто- ('само', 'автоматичний'), агро-, аеро-, аква-, алко-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді- (перед голосним), веб-, геліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-, євро-, зоо-, ізо-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, | аброморфема; авіарейс; авто-відповідач; агробізнес; аерометод; акватехніка; алкотест; артрінок; астрокорекція; аудіоальбом; біоцикл; бодіарт, бодібілдінг; вебсторінка; геліоцентр; геополітика; гідропарк; дендропарк; екопродукти; економклас; етногурт; єврозона; |

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, смарт-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно- та ін.; іно- (іншо-, інако-), лже-; архі-, архи-, бли́ц-, гіпер-, екс- тра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, по- лі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-; анти-, віще-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-; | євроремóнт; зоосáд; кібермашíна; метамóва; метеостáнція; моновистáва; мотокрóс; наркобíзнес; неомодерніст; онколіка́рня; панамерика́нський; парана́ука, паранорма́льний; попгу́рт, попму́зика; пресконферен́ція; псевдогромадýнський, псевдона́ука; смартгодíнник, смартка́рта; соціосфе́ра; телехро́ніка; фітотерапі́я; фолкгу́рт, фолькму́зика; фоноза́пис; інові́рець, іншові́рець, іншоду́мець, інакоду́мець; лжепроро́к, лжесві́док; |
| 7) утворені з трьох і більше основ                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | термогідродинамі́ка, світловодолі́кування                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
| II. Складні прикметники: 1) утворені від складних іменників, які пишемо разом                                                                                                                                                                                                                                                                       | пішохідний, чорноземний, електросиловий                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |
| 2) утворені від сполучення іменника та узгоджуваного з ним прикметника                                                                                                                                                                                                                                                                              | загальноосвітній (загальна осві́та), східнослов'янський (східні слов'яни)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
| 3) із другою дієслівною частиною                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | машинобудівний, деревообробний                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| 4) утворені від сполучення прислівника з прикметником чи дієприкметником                                                                                                                                                                                                                                                                            | зовнішньоторговий, високоавторитетний, нижчепідписаний (але трохи нижче підписаний)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| 5) утворені з кількох прикметників – неоднорідних означень, що є                                                                                                                                                                                                                                                                                    | новогрецька мова, складнопідрядне речення                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |

|                                                                                                                                                           |                                                                                                                                                    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>термінами</b>                                                                                                                                          |                                                                                                                                                    |
| б) утворені від <b>числівника та прикметника</b>                                                                                                          | семиразовий, дев'яностолітній                                                                                                                      |
| <b>III. Складні числівники:</b><br>Порядкові числівники останнім елементом яких є слова <b>-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний</b>                | двохсотий, п'ятдесятидвохмільйонний                                                                                                                |
| <b>I. Складні іменники, що означають:</b> 1) близькі або протилежні за змістом поняття                                                                    | щастя-доля, купівля-продаж, експорт-імпорт                                                                                                         |
| 2) одиниці виміру та назви механізмів                                                                                                                     | тонно-кілометр, динамо-машина, блок-система                                                                                                        |
| 3) політичні поняття                                                                                                                                      | соціал-демократ                                                                                                                                    |
| 4) назви вчених ступенів, військові та інші звання                                                                                                        | член-кореспондент, генерал-майор                                                                                                                   |
| 5) іменники, що означають спеціальність, професію                                                                                                         | лікар-еколог, магнітолог-астроном                                                                                                                  |
| 6) іншомовні назви проміжних сторін світу                                                                                                                 | норд-вест, норд-ост                                                                                                                                |
| <b>II. Складні прикметники:</b> 1) утворені від складних іменників, які пишемо з дефісом                                                                  | монголо-татарський, націонал-патріотичний, норд-остовий, сібемольний, пуща-водицький, іванофранківський                                            |
| 2) утворені з двох чи більше прикметникових основ, якщо названі цими основами поняття не підпорядковані одне одному (між ними можна вставити сполучник і) | навчально-виховний, суспільно-політичний, всесвітньо-історичний, народно-визвольний; золото-валютний, але головногі (субстантивоване слово-термін) |

|                                                                                                                                                         |                                                                                                                            |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 3) із першою частиною, яка закінчується на <b>-ико (-іко)</b>                                                                                           | політико-економічний, механіко-математичний, логіко-граматичний, лірико-епічний                                            |
| 4) з першою частиною <b>військово-, воєнно</b>                                                                                                          | військово-морський, воєнно-стратегічний, але військовозобов'язаний, військовополонений (бо це субстантивовані прикметники) |
| 5) утворені з двох або кількох основ, які означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному           | жовто-блакитний, червоно-зелено-синій, гіркувато-солоний, але жовтогарячий, червоногарячий (окремі кольори)                |
| 6) у яких повторюються ті самі або споріднені слова                                                                                                     | синій-синій, сильний-пресильний                                                                                            |
| 7) складні назви проміжних сторін світу                                                                                                                 | південно-східний, північно-західний, норд-остівський                                                                       |
| 8) географічні назви, що починаються зі <b>Східно-, Західно-, Північно-, Південно-, Центрально-</b> , пишемо з великої букви (обидва слова) і з дефісом | Південно-Західна залізниця                                                                                                 |
| 9) першим компонентом яких є <b>числівник, написаний цифрами</b>                                                                                        | 20-річний, 10-поверховий, 90-годинний, 40-денний                                                                           |

[1].

## ЧАСТИНИ МОВИ Й ОРФОГРАФІЯ ІМЕННИК

*Що вивчається про іменник у початковій школі*

### **2 клас**

Слова – назви предметів

### **3 клас**

Поняття про іменник як частину мови

Рід іменників чоловічий, жіночий, середній

Змінювання іменників за числами (однина і множина)

Прийменники і закінчення як засоби вираження зв'язку між словами

### **4 клас**

Поняття про іменник з абстрактним значенням

Рід і число іменників

Відмінки іменників. Відмінювання іменників

Граматична категорія відмінка ґрунтується в сучасній українській мові на формальному і функціональному розмежуванні часткових категорій – називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого і кличного відмінків.

*Поділ іменників на відміни.*

До **першої** відміни належать іменники **жіночого, чоловічого і спільного роду із закінченням -а** (Микол-а, рук-а, душ-а, Галин-а, плакс-а). Після кінцевого м'якого приголосного основи виступає орфографічний варіант закінчення **-я**: пісн-я, наді-я, статт-я, судд-я, Ілл-я. До цієї ж парадигми належать аугментативні іменники на **-є** за умови, що вони **вживаються в жіночому роді (гадючище, бородище)**.

У **другій** відміні об'єднані іменники чоловічого й середнього роду з такими формальними показниками:

а) іменники чоловічого роду з **нульовим закінченням** у називному відмінку однини (завод, робітник, стіл, день, край, обрій); із **закінченням -о** (дядьк-о, парубійк-о, Петр-о, Іваненк-о);

б) іменники **середнього роду** із **закінченнями -о, -є, -а** (орфографічно -я): вікн-о, дн-о, пол-є, мор-є, віконц-є, житт-я, корінн-я, лист-я, підгір'-я, пір'-я.

*До третьої відміни належать іменники жіночого роду з нульовим закінченням у називному відмінку однини:* тінь, сіль, відстань, папороть, любов, верф, кіновар, ніч, далеч, гуаш, нехворощ. Виняток становить іменник *мати*, який у називному відмінку має закінчення -и, а в решті форм вживається з основою, ускладненою суфіксом -ер-, і типовими для третьої відміни закінченнями.

*До четвертої відміни належать два різновиди іменників:*

1) іменники **середнього роду на -а** (після приголосних, крім шиплячих, виступає його орфографічний варіант – закінчення -я), **які в непрямих відмінках однини, крім знахідного й орудного, і в усіх формах множини мають основи з суфіксом -ат-** (при закінченні -я виступає орфографічний варіант -ят-): курч-а (курч-ат-и, курч-ат-і), хлоп'-я (хлоп'-ят-и, хлоп'-ят-і);

2) кількісно обмежена група **іменників середнього роду на -я** (орфографічне вираження закінчення) з основами, ускладненими суфіксом -єн- у непрямих відмінках: ім'-я, ім-єн-і, ім-єн-а, ім-єн-ами тощо.

Слід пам'ятати, що в українській мові до **чоловічого роду** належать такі іменники: *біль, собака, тюль, тунель, дріб, підпис, літопис, ступінь, продаж, ярмарок, сажень, пил, шампунь, нежить, насип, степ, кір, туш (музичний), Сибір тощо, до жіночого: путь, адреса, нехворощ, купіль, каніфоль, консоль, розкіш, фальш, бандероль, ваніль, туш (фарба)* тощо.

Деякі іменники вналежнено до **спільного роду** – у контексті чоловічого або жіночого: листоноша, староста, колега, суддя, декан, професор, президент тощо.

*Рід незмінюваних іменників визначаємо так:*

1) *назви осіб мають рід відповідно до статі:* аташе прийшов, кюре встав, пані декан, професор сказала;

2) *назви тварин належать здебільшого до чоловічого роду* (окрім цеце, івасі тощо): цей шимпанзе, цей какаду, цей кенгуру (але якщо треба вказати на самку, назві надається значення жіночого роду: ця шимпанзе);

3) *назви неістот відносимо до середнього роду:* це алібі, це таксі, це меню, це журі, але (чол. р.: сироко, торнадо; жін. р.: салямі, кольрабі, путасу, івасі, авеню, комі, гінді, бенгалі);

4) *власні назви мають рід відповідно до роду загальної назви:* цей Капрі (острів), ця Перу (країна), це Токіо (місто), це Онтаріо (озеро); цей Онтаріо (штат);

5) *незмінювані складноскорочені слова мають рід відповідно до роду іменника, який входить до аббревіатури в називному відмінку:* цей НБУ (банк), ця СБУ (служба), це МЗС (міністерство), цей райвно (відділ). Пам'ятаймо: пальто, ситро, вино відмінюємо!

## **2. Правопис відмінкових закінчень іменників чоловічого роду**

### **11 відміни в родовому відмінку однини**

| <b>-а/-я</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                              | <b>у/-ю</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. <i>Назви істот у звичайній та зменшено-пестливій формі:</i><br>академіка, воїна, делегата,<br>священника, співака, тесляра,<br>феномена (людина); митця,<br>незнайомця, промовця, татуся,<br>учителя, учня, фахівця; Богдана,<br>Бориса, Олександра, Тараса; Андрія,<br>Василя, Віталія, Сергія, Юрія; | 1. <i>Іменники на позначення сукупності істот:</i> батальйону,<br>взводу, дивізіону, електорату,<br>корпусу, ордену, оркестру, полку,<br>рою, хору (але табунá) або неістот:<br>а) дерев, кущів: гаю, лісу, саду (але садка́), чагарника́; б) <i>трав'янистих рослин:</i> барвінку, бузку́, горόху,<br>звіробόю, кро́пу, молочáю, очерéту, |

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>козаченька, хлопчика; вівчика, зайчика, соколика, а також персоніфіковані предмети і явища: Вітра, Мороза та ін.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | <p>щавлю, ячменю (але вівса); в) предметів побуту: одягу, реманенту, сувоя, товару; г) сортів плодів дерев: кальвілю, ранету, ренклоду</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
| <p>2. Назви неістот (дерев, машин та їх деталей): береста, дуба, портфеля, стола, гвинта, комп'ютера, монітора, автомобіля</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | <p>2. Назви якостей і властивостей: героїзму, ліризму, націоналізму, патріотизму. Назви явищ природи: віхору, вітру, вогню, граду, гриму, дощу, землетрусу, морозу, смерчу, туману, урагану, холоду, циклону, але Вітра, Мороза як персоніфікованих явищ</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
| <p>3. Назви населених пунктів із суфіксами -ськ-, -цьк-, -ець-, формантами -бург-, -град-(-город-), -піль-(-поль-), -мир-, -слав-, -фурт-: Бердянська, Луцька, Бобринця, Кременця, Трускавця; Пітсбурга, Вишгорода, Миргорода, Шаргорода, Борисполя, Тернополя, Ямполь, Житомира, Ярослава, Франкфурта, а також назви річок, населених пунктів і різних географічних назв із наголосом у Р.в. на кінцевому складі та з суфіксами присвійності -ів- (-їв-), -ев-(-св-), -ов-, -ин-(-ін-), -ач-, -ич-: Бика, Дніпра, Дністра, Збруча, Псла; Вільхівця, Дінця, Інгульця, Торця, Хустця; Тетерева, Києва, Колгуєва,</p> | <p>3. Назви просторових реалій (окрім зазначених у лівому стовпчику), зокрема: озер, гір, островів, півостровів, країн, областей тощо: Бугу, Гангу, Дону, Дунаю, Нілу, Рейну, Сейму, Стиру, Стрию; Байкалу, Світязю; Алтаю, Ельбрусу, Паміру, Уралу; Кіпру, Криту, Родосу; Алжіру, Афганістану, Ватикану, Єгипту, Іраку, Ірану, Китаю, Тайваню; Гонконгу, Донбасу, Ельзасу, Кавказу, Карабаху, Мікелону, СенП'єру, Сибіру. Закінчення -а(-я) та -у(-ю) має розрізняльну функцію в деяких іменниках: Алжіра, Ріма, Туніса (місто) і Алжіру, Риму,</p> |

|                                                                                                                                                                                                                                                    |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Льво́ва, Олесе́кова, Ха́ркова, Хо́дорова; Бату́рина, Пиря́тина, Свято́шина, Сня́тина; Ба́хмача, Га́дяча, Га́лича, лише в окремих іменниках з наголосом на корені: Бре́ча, Во́вка, До́вжика, Мало́го Куя́льника, Салги́ра, Сви́жа, Смо́трича</p> | <p>Тунісу (країна), Нью-Йо́рка (місто) і Нью-Йо́рку (штат). Складені назви населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має в родовому відмінку закінчення -у: Кривого Рогу, Зеленого Гаю, Широкого Лану</p>                                                                                                                                                                                                                              |
| <p>4. Географічні назви з наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі, а також із суфіксами присвійності -ов, -ев (-єв), -ин (-їн): Дінця, Дні́стра, Псла, Тетерева</p>                                                                      | <p>4. Назви населених пунктів Амстерда́му, Го́мелю, Ліверпу́лю, Ло́ндону, Мадри́ду, Пари́жу, Чорно́биллю можуть мати й варіантне закінчення: Амстерда́ма, Го́меля, Ліверпу́ля, Ло́ндона, Мадри́да, Пари́ж а, Чорно́биля</p>                                                                                                                                                                                                                        |
| <p>5. Назви одиниць вимірювання довжини, ваги, часу, а також числові назви: грама, місяця, листопада, процента, десятка, мільона, але: віку, листопаду (явище природи), року</p>                                                                   | <p>5. Назви процесів, станів, уластивостей, явищ суспільного життя, загальних понять: ана́лізу, бі́гу, відгуку, за́думу, за́пису, заробі́тку, зато́ру, зву́ку (але як термін зву́ка), ідеа́лу, імпульсу, кло́поту, коло́квіуму, конфлі́кту, кро́ку, ле́ту (льо́ту), по́штовху, прибу́тку, приї́зду, прогрéсу, регрéсу, ремо́нту, ру́ху, си́нтезу, сму́тку, сто́гону, спо́кою, су́мніву, у́спіху, хо́ду, шу́му, але: ривка́, стрибка́, стусана́</p> |
| <p>6. Терміни іншомовного</p>                                                                                                                                                                                                                      | <p>6. Назви філософських,</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |

|                                                                                                                                                                                                |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>походження, які позначають структурні елементи, предмети, геометричні тіла та їхні частини, математичні, лінгвістичні поняття: атома, сегмента, суфікса, але: синтаксису, фразеологізму</p> | <p>літературознавчих та інших наукових понять: абсолюту, абсурду, агностицизму, антропоцентризму, дисонансу, догматизму, догмату; авралу, акту, достатку, екскурсу, експорту, ідеалу, сорту, способу, феномену (явище), фрейдизму, хісту тощо, але як конкретні іменники-терміни: духа і Духа (у значенні Святого Духа)</p>                                                                                   |
| <p>7. Українські за походженням безафіксні та суфіксальні іменники-терміни: відмінка, чисельника, вигука, звука, але: виду, роду, складу, способу</p>                                          | <p>7. Більшість префіксальних іменників із різними значеннями (окрім назв істот): вибою, випадку, вислову, відбою, відгуку, заробітку, запису, затору, побуту, поштовху, прибутку, прикладу, проводу (дріт), сувоя, усміху, успіху. Більшість складних безсуфіксних слів (окрім назв істот): водогону, вододілу, газогону, живопису, живоплоту, родоводу, рукопису, суходолу, але: електровоза, пароплава</p> |
| <p>8. Назви грошових знаків: гроша, долара, франка, цента</p>                                                                                                                                  | <p>8. Назви віртуальних мереж: інстаграму, телеграму, фейсбуку, ютубу і под.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
| <p>9. Назви органів і частин тіла: живота, кишківника, м'яза, суглоба, шлунка, рота</p>                                                                                                        | <p>9. Назви почуттів, хвороб: болю, гніву, жалю, жаху, розпачу, сну, сорому, стиду (і стидя), страху;</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                     |

|                                                                                                                                                                                                                                                                                  |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                                                                                                                                                                                                                                                                  | авітаміні́зу, артро́зу, бронхі́ту, гайморі́ту, гри́пу, діабе́ту, ка́шлю, колі́ту, ко́ру, на́бряку, о́піку, о́пуху, оті́ту, правцю́, ті́фу, ящу́ру                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
| 10. Назви житлових приміщень, сільськогосподарських і технічних будівель та їх частин, архітектурних деталей: бара́ка, ко́мина, одві́рка, підда́шка, причі́лка, сво́лока, флі́геля; баге́та, балко́на, е́ркера, карни́за, па́ндуса, та́мбура; балко́нчика, але: підмурку, поко́ю | 10. Назви просторових понять, споруд і їх частин, просторових комунікацій: байра́ку, ва́лу, лимáну, лу́гу, майдáну, то́ку; всесві́ту, ро́ву, сві́ту, сте́пу; кра́ю, руча́ю, але: горба́, хото́ра; бастіо́ну, буди́нку, вігва́му, вокза́лу, гурто́житку, га́нку, да́ху, заво́ду, за́лу, за́мку, інтерна́ту, кана́лу, коридо́ру, метрополіте́ну, му́ру, пала́цу, парapéту, підва́лу, плóту, по́верху, порта́лу, приту́лку, сара́ю, ті́ну, універма́гу, фасáду, фі́льва́рку, шта́бу, але (переважно з наголосом на закінченні): бліндажа́, гаража́, куреня́, млина́, сажá, хліва́; обидва закінчення мають іменники: моста́ (конкретний предмет) і мо́сту (цілісність), паркана́ і парка́ну, плота́ і плóту, стола́ і сто́лу |
| 11. Назви предметів побуту, церковних реалій: ножа́, чайника́, черпакá; дивáна, мисника́, серва́нта, стільця́, амво́на, іконоста́са, ві́тваря                                                                                                                                    | 11. Іменники на позначення установ, закладів, організацій, об'єднань держав та ін.: інституту́, ко́леджу, ліце́ю, ма́ркету, музе́ю, університету́; клубу́, комітету́, у́ряду; сою́зу, бло́ку, але бло́ка                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |

|                                                                                                                              |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                                                                                                              | (механізм або камінь)                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
| 12. Назви одягу і взуття: джемпера, жупа́на, кобеняка́, костю́ма, піджака́, плаща́, пояса, свѣтра; ке́да, череви́ка, чо́бота | 12. Назви спортивних ігор і танців: альпіні́зму, бадмінто́ну, баскетбо́лу, бейсбо́лу, біатло́ну, бо́ксу, бо́улінгу, волейбо́лу, гандбо́лу, го́льф, да́йвінгу, се́рфінгу, футбо́лу; бобсле́ю, хоке́ю; ва́льсу, краков'я́ку, та́нку (але переважно з наголосом на закінченні танка́), та́нцю, але: гопака́, козака́, се́рфінга |
| 13. Назви виробів із борошна: бато́на, бу́блика, калача́, рога́лика                                                          | 13. Речовинні іменники: азо́ту, асфа́льту, бальза́му, бо́ру, борщ́у, бро́му, во́ску, га́су, гі́псу, гра́ніту, йо́ду, ква́су, льо́ду, ме́ду, піску́, плазміноге́ну, поро́ху, спі́рту, фібриноге́ну; алюмі́нію, во́дню, вугле́цю, кі́сню, ма́гнію, ра́дію, та́лію, ту́лію, але: бі́лка, хлі́ба (конкретні)                     |

[1; 7; 10].

У низці іменників зміна закінчення, що ґрунтована на протиставленні конкретних та абстрактних іменників, а також іменників зі значенням сукупності, передає значення слова: а́кта (документ) – а́кту (дія), алма́за (коштовний камінь) – алма́зу (мінерал), апарáта (прилад) – апарáту (установа), ба́ла (одиниця вимірювання) – ба́лу (святковий вечір), бло́ка (частина споруди, машини) – бло́ку (об'єднання держав), бо́ра (свердло) – бо́ру (хімічний елемент), бо́рта (край одягу, посуду) – бо́рту (судно), була́та (зброя) – була́ту (сталь), ва́ла (деталь машини) – ва́лу (насип), дзвóна (інструмент) – дзвóну (звук), Ду́ха/ду́ха (безплотна надприродна істота; безсмертна, нематеріальна основа істоти) – ду́ху (здібність,

властивість, стан, зміст і напрям; процес), елемента (конкретне) – елементу (абстрактне), зв'язу (термін) – зв'язку (процес), ім'я (поштова електронна скринька) – ім'я (система електронної пошти), інструмента (одиничне) – інструменту (збірне), каменя (одиничне) – каменю (збірне), клена (предмет) – клену (просторове поняття), корпусу (тулуб) – корпусу (сукупне), листа (одиничне) – листу (збірне), листопада (місяць) – листопаду (процес), органа (частина тіла) – органу (установа), оригінала (особа) – оригіналу (документ), пап'єра (документ) – пап'єру (матеріал), поїзда (поїзд) – поїзду (почуття), пояса (предмет) – поясу (просторове поняття), придатка (відросток) – придатку (додаток), рахунку (документ) – рахунку (дія), сирка (сиркова маса) – сирку (зменшене до сир), соняшника (рослина) – соняшнику (насіння), стана (технічний термін) – стану (музичний термін), телефону (апарат) – телефону (вид зв'язку), терміна (слово) – терміну (строк), фактора (маклер) – фактору (чинник), феномена (особа) – феномену (явище), шаблону (пристрій; кресленик) – шаблону (зразок), шлунку (орган травлення) – шлунку (страва; фізіологічна потреба в їжі) тощо. Слід запам'ятати і правильно використовувати форми давального відмінка однини чоловічого роду, які можуть мати паралельні закінчення -ові(-еві,-єві) та -у(-ю). Частіше вживаємо закінчення -ові (-еві,-єві) і рідше – -у, -ю. (Назви істот матимуть закінчення -ові, (-еві,-єві). Лише під час нанизування однакових відмінкових форм допустима варіативність: директорів Пономаренку Сергієві Івановичу. Але тільки закінчення -у мають ті власні назви, у яких є суфікси -ов, (-ев, -єв), -ів, -їв, -ин, -ін(-їн): Києву, Харкову, Глібову, Ільїну тощо.

### ***3. Написання чоловічих та жіночих імен по батькові***

| Син    | Батько            | Дочка |
|--------|-------------------|-------|
| -ович  | Іван              | -івна |
| -ьович | Ігор, Лазар       | -івна |
| -йович | Геннадій, Олексій | -ївна |

|           |                       |       |
|-----------|-----------------------|-------|
| -ович -ич | Сава Хома Лука Кузьма | -івна |
| -іч       | Ілля                  | -івна |

Як виняток, в імені Григорій під час творення імені по батькові відпадає -ій – Григорович, а до основи імені Микола додаємо -ай – Миколайович (і рідко – Миколович). Під час звертання в українській мові використовуємо форму кличного відмінка, який притаманний лише іменникам I – III відмін, у IV відміні він збігається із формою називного відмінка. Іменники у формі множини мають збіг кличного й називного відмінків.

*Правопис закінчень власних і загальних імен у формі кличного відмінка*

| Відмін<br>и<br>Групи                          | 1                                                   | 1                                                    | 1                  | 11                                                            | 11                                            | 11                         | 111                        |
|-----------------------------------------------|-----------------------------------------------------|------------------------------------------------------|--------------------|---------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------|----------------------------|----------------------------|
|                                               | Тверда                                              | М'яка                                                | мішана             | тверда                                                        | М'яка                                         | мішана                     |                            |
| Імен.<br>чол.<br>Роду<br>Імен.<br>жін.<br>род | -О                                                  | -Е, -Є,<br>-Ю                                        | -Е                 | -У -Е                                                         | -Ю -Е                                         | -У<br>(окрім ж             | -Е                         |
|                                               | Ганно,<br>Інно<br>Іванівн<br>о,<br>сестро,<br>школо | Катре,<br>Насте,<br>Маріє,<br>Ілле,<br>Юліє,<br>Юле, | душе,<br>площ<br>е | сину,<br>товаришу,<br>читачу,<br>Олегу/Оле<br>же,<br>Генріху, | лікар<br>ю,<br>Юрію,<br>Ігорю<br>але<br>Єгоре | товариш<br>у, але<br>друже | Любов<br>е,<br>радост<br>е |

|  |  |                     |  |                          |  |  |  |
|--|--|---------------------|--|--------------------------|--|--|--|
|  |  | бабус<br>ю,<br>доню |  | але<br>ректоре,<br>Іване |  |  |  |
|--|--|---------------------|--|--------------------------|--|--|--|

Прізвища прикметникового типу на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн)**, ий мають форму Н. або К. відмінка під час звертання (Пономарів – Пономаріве, Гаршин – Гаршине).

#### *Форма кличного відмінка у звертаннях*

| <b>Звертання</b>                             | <b>Слова<br/>Перше</b> | <b>Слова<br/>друге</b> | <b>Приклади</b>                               |
|----------------------------------------------|------------------------|------------------------|-----------------------------------------------|
| Два власні імені<br>(ім'я та по<br>батькові) | Кл.в.                  | Кл.в.                  | Ольго Петрівно,<br>Сергію Івановичу           |
| Дві загальні<br>назви                        | Кл.в.                  | Кл.в.                  | пане директоре                                |
| Загальна назва та<br>прізвище                | Кл.в.                  | Кл.в.                  | колего<br>Симоненку,<br>добродію<br>Борисенку |
| Загальна назва та<br>власне ім'я             | Кл.в.                  | Кл.в.                  | друже Юрію,<br>панно Інно                     |

#### *Відмінювання прізвищ*

Чоловічі прізвища на – **о** та приголосний відмінюємо (Шевченко, Шевченка, Шевченкові / Гриб, Гриба, Грибові тощо). Не відмінюємо жіночі прізвища на - **о** (Костенко, Бойко) та на **приголосний** (Драч, Гайдай), прізвища на **-их** та **-ово** (Гладких, Дурново), а також деякі іншомовні чоловічі й жіночі (Гюго, Делакура, Дюма, Шоу та ін.),

українські прізвища на кшталт Півторадні. Інші прізвища відмінюємо. Прізвища іменникового типу відмінюємо, як іменники відповідної відміни та групи, прикметникового – як прикметники відповідної групи:

*Зразки відмінювання прізвищ, імен та по батькові*

Н. Борисенко Тарас Юрійович

Р. Борисенка Тараса Юрійович Юрійовича

Д. Борисенк-ові/у Тарас-ові/-у Юрійовичу

З. Борисенка Тараса Юрійовича

О. Борисенком Тарасом Юрійовичем

М. (на) Борисенк-ові/у Тарасс-ові/у Юрійовичу

К. Борисенк-у Тарас-е Юрійович-у

В іменах Антін, Нестір, Ничипір, Прокіп, Сидір, Тиміш, Федір і функціонує тільки в називному відмінку, у непрямих **-о**: Антона, Антонові, Нестора, Несторові, але: Авенір – Авеніра, Лаврін – Лавріна, Олефір – Олефіра.

Імена, що закінчуються в називному відмінку на **-р**, у родовому мають закінчення **-а**: Віктор – Віктора, Макар – Макара, Світозар – Світозара, але: Ігор – Ігоря, Лазар – Лазаря. Ім'я Лев під час відмінювання має паралельні форми: Лева й Льва, Левові й Львові.

**Прикладка** – різновид означення. Вона називає ознаку предмета і водночас, будучи вираженою іменником, дає йому нову назву.

### ***Правопис прикладок***

Непоширені прикладки з означуванням словом пишуться *окремо, через дефіс, у лапках*:

1) у більшості випадків прикладки з означуванням словом пишуться *через дефіс*. Це прикладки на позначення *якісної характеристики головного слова*, визначення його вікової, національної, фахової та локативної властивості: *калина-красуня, чоловік-харків'янин*:

2) якщо *родове поняття передує видовому*, то прикладка пишеться окремо (прикладкою є видове поняття): *трава звіробій, квітка пролісок, дерево смерека*.

При зворотному порядку слів ставиться *дефіс*, і в цьому випадку прикладкою є родове поняття при видовому: *звіробій-трава, пролісок-квітка*.

Складні терміни типу *заєць-русак, льон-довгунець* пишуться через *дефіс*, хоча першою стоїть родова назва;

3) коли *спочатку стоїть власна назва, а за нею загальна*, то прикладка пишеться через *дефіс* (прикладкою є загальна назва): *Дніпро-ріка, Шевченко-художник*, якщо зворотний порядок слів – то окремо: *ріка Дніпро, художник Шевченко*;

4) якщо прикладкою є загальноприйняті в побуті *назви людей*, то вона пишеться окремо: *громадяни пасажери, панове учителі, товариші філологи*;

5) *умовні власні назви підприємств, установ, закладів, організацій, пароплавів, потягів, творів мистецтва, журналів, газет тощо* пишуться в лапках: *поема «Гайдамаки», кінотеатр «Зірочка», часопис «Слово»*.

Від сполучень прикладкового типу варто відрізнити неприкладкові сполучення, що також пишуться через *дефіс*, зокрема **складні слова**: *рута-м'ята, хліб-сіль*.

Основною ознакою **прикладкового словосполучення** є його **співвіднесеність з одним поняттям** – і прикладка, і пояснюваний іменник є різними назвами того самого предмета: *народ-борець, жінка-мати, лікар-терапевт*.

Одне зі слів при цьому є головним, пояснюваним, а друге – залежним.

У сполученнях **неприкладкового характеру** компоненти **означають два різних предмети** і виступають як рівноправні, тобто сурядні, елементи певної єдності, і тому між ними можна поставити сполучник єднальності.

## ПРАВОПИС ПРИКМЕТНИКІВ

### Що вивчається про прикметник у початковій школі

**2-й клас.** Слова, що означають ознаку предметів

**3-й клас.** Загальне поняття про прикметник. Значення прикметників у мовленні. Зв'язок прикметників з іменниками. Змінювання прикметників за родами. Родові закінчення прикметників.

**4-й клас.** Відмінювання прикметників. Вимова і правопис прикметників на –зьк, ськ, цьк. Уживання знака м'якшення перед закінченням. Форми давального і місцевого відмінків однини прикметників жіночого роду. Відмінювання прикметників у множині [3;4; 5].

За характером кінцевого приголосного основи та відмінкових закінчень прикметники поділяються на дві групи – *тверду й м'яку*.

### Тверда група прикметників

#### 1. До твердої групи належать:

а) Якісні та відносні прикметники, що мають основу на твердий приголосний і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на - **ий**: босий, бурхливий, величний, шляхетний, щасливий.

б) *Присвійні прикметники із суфіксами -ів* (після голосного та апострофа – -ів), -ин (після голосного та апострофа -їн), які в називному відмінку однини чол. роду після цих суфіксів мають нульове закінчення: Андрі́їв, ба́тьків, Га́лин, ді́дів, дочч́їн, І́горів, Марі́їн, не́нин, ня́нчин, шевці́в.

в) Усі короткі форми прикметників: варт, ві́нен, го́ден, зго́ден, гото́в, жив, здо́ров, зе́лен, ла́ден, пе́вен, по́вен, пові́нен, прав, рад, я́сен.

*Примітка.* Короткі форми прикметників поза фольклорними, художніми та публіцистичними текстами не вживаються.

### **М'яка група прикметників**

#### *2. До м'якої групи належать:*

а) Відносні прикметники, що мають основу на м'який приголосний -**ні** в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на **-ій** (після голосного – **-ій**): безо́дній, б́удній, ве́рхній; весі́нній (рідко), ве́чірній, всесві́тній ха́тній, худо́жній тощо.

б) Усі прикметники на **-жній, -шній**, що походять від прислівників: б́ліжній, вну́трішній, вчора́шній, да́внішній, дома́шній, за́втрашній, зо́внішній, ко́лішній, н́инішній, по́здівжній, ра́нішній, спра́вжній, сьо́годнішній, тепе́рішній, то́рішній (але цьогорі́чний), туте́шній та ін.; також прийдéшній, сінéшній тощо.

в) Відносні прикметники з основою на **-й**: безкра́ **ій**, довгові́й, короткоші́й; відносні прикметники з відтінком присвійності: бра́тній, о́рлій, а також якісний прикметник сі́ній.

### **Зразки відмінювання прикметників**

#### *Однина*

#### **ТВЕРДА ГРУПА**

|   | Чол.    | сер     | жін    |  | чол       | Сер.      | Жін.     |
|---|---------|---------|--------|--|-----------|-----------|----------|
| Н | гарний  | гарне   | гарна  |  | братів    | братове   | братова  |
| Р | гарного | гарного | гарної |  | братового | братового | братової |
| Д | гарному | гарному | гарній |  | братовому | братовому | братовій |
| З | гарний  | гарне   | гарну  |  | братове   | братове   | братову  |
| О | гарним  | гарним  | гарною |  | братовим  | братовим  | братовою |
| М | гарному | гарному | гарній |  | братовому | братовому | братовій |

## М'ЯКА ГРУПА

|   | Чол.    | сер     | жін    | чол        | Сер.       | Жін.      |
|---|---------|---------|--------|------------|------------|-----------|
| Н | синій   | синє    | синя   | безкрайї   | безкрає    | безкрая   |
| Р | синього | синього | синьої | безкрайого | безкрайого | безкрайої |
| Д | синьому | синьому | синій  | безкрайому | безкрайому | безкрайї  |
| З | синього | синє    | синю   | безкрайї   | безкрає    | безкраю   |
| О | синім   | синім   | синьою | безкраїм   | безкраїм   | безкрайою |
| М | синьому | синьому | синій  | безкрайому | безкрайому | безкрайї  |

### *Множина*

#### Т В Е Р Д А Г Р У П А М'ЯКА ГРУПА

**Н.** гáрн-і брáтов-і сін-і безкрá –ї

**Р.** гáрн-их брáтов-их сін-іх безкрá –їх

**Д.** гáрн-им брáтов-им сін-ім безкрá –їм

**Зн.** = Н. або Р. = Н. або Р. = Н. або Р. = Н. або Р.

**Ор.** гáрн-ими брáтов-ими сін-іми безкрá –їми

**М.** ... гáрн-их брáтов-их ... сін-іх ... безкрá –їх

*Увага 1.* Іменники прикметникового походження будівнічий, лютий (місяць), подорожній і подібні відмінюються як прикметники: до будівнічого, будівнічі, з будівнічими; лютого, у лютому.

Пор.: Сьогодні п'яте лютого й П'ятого лютого 2022 ро́ку.

#### *Ступені порівняння прикметників*

| Ступінь               | Спосіб творення                                                                                     | Приклади                               |
|-----------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------|
| Вищий<br>Проста форма | Основа прикметника + суфікс -ш-, -іш- (може утворюватися й від основи іншого слова: гарний- кращий; | теплий – тепліший<br>різкий – різкіший |

|                                                                           |                                                                                                                                                                                                                                        |                                                                                                                                               |
|---------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Складена форма не є природною для української мови, тому її варто уникати | поганий – гірший;<br>великий – більший)<br>Прикметник у звичайній формі + слова більш, менш                                                                                                                                            | більш рішучий, менш уважний                                                                                                                   |
| Найвищий<br>Проста форма<br><br>Складена форма                            | Проста форма прикметника вищого ступеня + префікс най-, рідше – щонай, якнай<br>Прикметник у звичайній формі + слова найбільш, найменш<br>До прикметника вищого ступеня порівняння можуть додаватися слова: від усіх, за всіх, над усе | короткий – найкоротший, багатий – якнайбагатший<br><br>найменш теплий, найбільш високий, уважніший від усіх, кращий за всіх, дорожчий над усе |

**Увага!** Неправильним є поєднання простої та складеної форм вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників: *більш точніше* (треба: точніше або більш точно), *найменш прийнятніший* (треба: найменш прийнятний або найнеприйнятніший).

Ступені порівняння не створюються за допомогою слова *самий* із прикметниковими формами: *самий кращий, самий високий* (треба: *найкращий, найвищий*).

**Запам'ятайте!** У процесі творення ступенів порівняння прикметників

1) випадають суфікси **-к-, -ок-, -ек-:** тонкий – тонший, далекий – дальший.

2) відбувається чергування : -г-, -з-, -ж-, + -ш- => -жч-: вузький – вужчий, дорогий – дорожчий, дужий – дужчий; -с- + -ш- => -щ-: високий – вищий.

Від деяких прикметників не творимо ступені порівняння

|                                                                                     |                                                |
|-------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------|
| 1) із префіксами пре-, за-, над-, пра-, архі-, ультра-                              | пречудовий, ультрафіолетовий                   |
| 2) із суфіксами -уват-(-юват-), -ав-(-яв-), -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -езн-, -енн | чорнявий, малесенький                          |
| 3) які утворені складанням і повторенням основ                                      | жовтогарячий, синій-синій                      |
| 4) назв кольорів, що перейшли з групи відносних                                     | кавовий, буряковий, салатовий, фіалковий       |
| 5) назв, що означають абсолютний поріг ознаки (не підлягає кількісному виміру)      | німий, глухий, мертвий, голий, босий, порожній |
| 6) назви мастей тварин                                                              | буланий, гнідий, вороний                       |

**Запам'ятайте!** Багато відносних прикметників творяться за допомогою суфікса –**ов** або його варіанта –**ев**: фірмовий, овочевий.

Суфікс **-ов** – якщо наголос падає на закінчення та після твердих приголосних незалежно від місця наголосу: грошовий, дійовий, кульовий, крайовий, плащовий; кварцовий, службовий;

**-ев, (-єв)** – якщо наголос падає на основу слова, то після пом'якшених та шиплячих приголосних: сланцевий, емáлевий, квітне́вий, життє́вий, насінне́вий, пліошевий.

### *Творення присвійних прикметників*

| <b>від назв людей І-ої відміни</b>                                                                  |                                                                                                                         |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| + суфікс <b>-ин-</b> , причому [г], [к], [х] → [ж], [ч], [ш]                                        | сестра – сестрин, Ольга – Ольжин, Солоха – Солошин                                                                      |
| + суфікс <b>-їн-</b> , якщо основа слова закінчується на й                                          | Євдокія – Євдокіїн, Зоя – Зоїн                                                                                          |
| <b>від назв людей II-ої відміни</b>                                                                 |                                                                                                                         |
| 1) твердої групи > суфікси <b>-ів-/ов-</b> ;<br>2) м'якої та мішаної групи <b>-ів-/ев-, -їв-/св</b> | Тарас –Тарасів – Тарасова, батько-батьків; Василь –Василів, Василева; Мусій –Мусіїв, Мусієва, лікар – лікарів, лікарєва |
| <b>від назв тварин</b>                                                                              |                                                                                                                         |
| + суфікси <b>-ин-, -їн-, -ач-, -яч-, -ів</b>                                                        | змія – зміїний, сокіл – соколиний, шпак – шпаків, теля – телячий                                                        |

Іноді присвійні прикметники утворюються шляхом зміни кінцевого приголосного твірної основи: вовчий, овечий, лелечий, ведмежий [1; 7; 9 ].

## ЧИСЛІВНИК

*Що вивчається про числівник у початковій школі*

*2 клас*

Слова назви чисел (числівники)

*3 клас*

Поняття про числівник як частину мови

Вимова й правопис найуживаніших числівників

*4 клас*

Числівник як частина мови

Розряди числівників за значенням і граматичними ознаками: власне кількісні (сто), дробові (півтора, одна друга), збірні (п'ятеро), неозначено-кількісні (кільканадцять), порядкові (другий).

Розряди числівників за будовою: прості, кладні, складені.

### *Відмінювання кількісних числівників*

1. Числівники два, три, чотири, кілька, багато та всі збірні відмінюємо за зразком відмінювання числівника два (у збірних числівниках у непрямих відмінках суфікс -еро відпадає).

| Відмінки | Власне кількісні |               | Неозначено<br>кількісн | Збірні        |
|----------|------------------|---------------|------------------------|---------------|
| н        | Два, дві         | три           | кілька                 | П'ятеро       |
| р        | двох             | трьох         | кількох                | П'ятьох       |
| д        | двом             | трьом         | кільком                | П'ятьом       |
| з        | як у Н. чи Р.    | як у Н. чи Р. | як у Н. чи Р.          | як у Н. чи Р. |
| о        | двома            | тьрьома       | кількома               | П'ятьома      |
| м        | На двох          | тьрьох        | На кількох             | П'ятьох       |

Лише числівники чотири (*четверо*) і багато в орудному відмінку мають закінчення -ма: *чотирма, багатьма/багатьома*. Числівник *обидва*, *обидві*, *обоє* в непрямих відмінках має форми *обох, обом, обома*.

2. Числівники від *п'яти* до *вісімдесяти* (окрім *сорока*), *кільканадцять*, *кількадесят* відмінюємо як *п'ять* (у складних числівниках *п'ятдесят – вісімдесят* відмінюємо тільки другу частину).

**Н.** п'ять шість сім вісім

**Р.** п'яти , п'ятьох шесті , шістьох семі , сімох восьмі , вісьмох

**Д.** п'яти , п'ятьом шесті , шістьом семі , сімом восьмі , вісьмом,

**Зн.** п'ять або п'ятьох шість або шістьох сім або сімох вісім або вісьмох **Ор.** п'ятьма , п'ятьома шістьма , шістьома сьома , сімома вісьма , вісьмома

**М.** ... п'яти , п'ятьох ... шесті , шістьох ... семі , сімох ... восьмі , вісьмох

3. Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, окрім *називного й знахідного*, мають однакове закінчення **-а**.

4. У складних числівниках від *двохсот до дев'ятисот*, а також *кількасот* змінюються обидві частини. Пишемо їх разом.

|   |             |              |
|---|-------------|--------------|
| Н | триста      | П'ятсот      |
| Р | трьохсот    | П'ятисот     |
| Д | трьомстам   | П'ятистам    |
| З | триста      | П'ятсот      |
| О | трьомастами | П'ятьмастами |
| М | трьохстах   | П'ятистах    |

Тільки числівник *двісті* в називному відмінку має своєрідну форму (це колишня двоїна).

4. Числівники *тисяча, мільйон, мільярд* відмінюємо, як іменники відповідної відміни й групи.

5. *Порядкові слова* змінюємо за родами, числами й відмінками, як *прикметники*: третій – як прикметники м'якої групи, усі інші – як прикметники твердої групи. Причому в складених *порядкових словах* змінюємо тільки *останнє слово* (у складених кількісних числівниках відмінюємо всі складники).

| Відмінки | Порядкові         | Кількісні    |
|----------|-------------------|--------------|
| Н        | Тисяча сьомий     | Тисячі сім   |
| Р        | Тисяча сьомого    | тисячі семи  |
| Д        | тисяча сьомому    | Тисячі семи  |
| З        | як Н. чи Р.       | Тисячу сім   |
| О        | Тисяча сьомим     | Тисячею сьма |
| М        | На тисяча сьомому | Тисячі семи  |

6. Порядкові числівники на письмі передаємо переважно словами: *пéрше бéрезня, шóстий пóверх*. Якщо порядковий числівник передано цифрою, то після неї кінцеву частину порядкового слова пишемо з дефісом, напр.: *5-й пóверх, на 36-му кілоméтрі, після 7-ї годíни* (але у позначеннях дат, сторінок видання, а також після римських цифр закінчення не пишемо: *1 січня 2024 року, 120 сторінка, I тисячоліття, XXI століття*).

7. У дробових числівниках чисельник відмінюємо, як відповідний *кількісний числівник, а знаменник – як порядковий*. Причому після чисельника *дві, три, чотири* знаменник ставимо у форму називного відмінка множини, а після *п'ять і більше* – у форму родового множини: *дві треті (частини), три п'яті (частини), чотири десяті (частини), дев'ять десятих (частин)*.

|   |                   |                  |
|---|-------------------|------------------|
| Н | одна сьома        | шість десятих    |
| Р | однієї сьомої     | шести десятих    |
| Д | одній сьомій      | шести десятим    |
| З | одну сьому        | шість десятих    |
| О | однією сьомою     | шістьма десятими |
| М | (на) одній сьомій | шести десятих    |

В усному мовлені (писемному теж) нерідко трапляються такі аномативні варіанти: *Позич мені, будь ласка, двадцять гривнів (зам. гривень). Нам не вистачає однієї гривни (зам. гривні). Книжка коштує сім гривнів (зам. гривень). Гривен (зам. гривень) багато не буває, їх мало або дуже мало. У тролейбусі з моєї кишені зникла остання гривна (зам. гривня), мабуть, «позичив» хтось.*

Треба так:

|   |                    |                                  |
|---|--------------------|----------------------------------|
| Н | одна гривня        | дві, три, чотири гривні          |
| Р | однієї(-ої) гривні | двох, трьох, чотирьох<br>гривень |

|   |                     |                                     |
|---|---------------------|-------------------------------------|
| Д | одній гривні        | двом, трьом, чотирьом<br>гривням    |
| З | одну гривню         | дві, три, чотири гривні             |
| О | однією(-ою) гривнею | двома, трьома, чотирма<br>гривнями  |
| М | (на) одній гривні   | на двох, трьох, чотирьох<br>гривнях |

Правильно шість, сім, вісім, шістдесят гривень.

Збірні числівники поєднуємо:

а) з іменниками чоловічого роду, а також з іменниками «спільного» роду: троє друзів, четверо студентів, п'ятеро громадян;

б) з особовими займенниками ми, ви, вони: їх було семеро, нас було двоє;

в) з іменниками IV відміни (назви тварин): троє ведмежат, четверо телят;

г) із множинними іменниками: двоє ножиць, троє окулярів. Збірні числівники не поєднуємо з іменниками на позначення осіб жіночої статі, нелітературним є поєднання: п'ятеро жінок, троє робітників;

Розрізняймо!

| <b>Числівники</b>                       | <b>Інші частини мови</b>                                               |
|-----------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|
| багато днів, немало років, чимало людей | працював багато, пережив немало, знав чимало – прислівники             |
| один, два, три                          | поодинці, вдвоє, тричі, по-третє, на троє – прислівники                |
| сімдесят, п'ять                         | сімдесятилітній, трьохактний, дводенний, п'ятиповерховий – прикметники |
| два, три, десять, сто, двоє, одна       | двійка, трійка, десяток, сотня, пара,                                  |

|                      |                                             |
|----------------------|---------------------------------------------|
| друга, шість         | половина, шістка, чверть, дюжина – іменники |
| два, двоє, три, троє | подвоїти, потроїти – дієслова               |

*Зв'язок числівників із іменниками*

| <b>Правило</b>                                                                                                                                                                                                                              | <b>Приклад</b>                                                                                                     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Один узгоджуємо з іменником у роді, числі, відмінку. Після числівника один, навіть якщо він входить до складених числівників, іменник ставимо у формі однини                                                                                | один рік, одна година, одне правило 51 кілометр, 21 день                                                           |
| Іменник раз у сполученні з числівником та іменником половина має форму рази. Якщо дробовий числівник виражений десятковим дробом, то раз має форму Р.в.одн. – раза. Форму разу використовуємо з часовим значенням: минулого разу, того разу | зросли в два рази три з половиною рази у 2.5 рази підвищено в 1,7 раза три цілих і п'ять десятих раза багато разів |
| Два має дві форми роду                                                                                                                                                                                                                      | два дні, дві квартири                                                                                              |
| Два, обидва, три, чотири сполучаємо з іменником в Н.в. мн.                                                                                                                                                                                  | два брати, три зміни, чотири накази                                                                                |
| Якщо іменник вказує на приблизність і стоїть перед числівником, то перед два, три, чотири його ставимо в Р. в. мн.                                                                                                                          | років три, днів чотири, тижнів два                                                                                 |
| За сполучення з цими числівниками іменників із суфіксом -ин-, який зникає у формах множини, останні набувають форми Р.в.                                                                                                                    | три громадянина, тридцять два киянина                                                                              |
| У непрямих відмінках числівники два, обидва, три, чотири узгоджуються з іменниками. Можуть бути у формі Н.в. мн. або Р.в.мн. (залежно від роду)                                                                                             | два старих будинки дві нові машини                                                                                 |
| П'ять та більше вимагають від іменника форми                                                                                                                                                                                                | шість працівників, сто                                                                                             |

|                                                                                                                                |                                                                                                 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Р.в. мн.                                                                                                                       | сорок сторінок                                                                                  |
| У непрямих відмінках числівники узгоджуються з іменниками                                                                      | двадцяти шести слухачів                                                                         |
| Іменники сотня, десяток, дюжина, копа, пара, сила, маса, юрба, табун сполучаємо з іменником у формі Р.в. мн.                   | сотня козаків                                                                                   |
| Тисяча, мільйон, мільярд вимагають від іменника форми Р.в. мн. у всіх формах                                                   | мільйон людей, мільйона людей                                                                   |
| Половина, третина, чверть вимагають від іменника форми Р.в. одн. і мн.                                                         | половина групи, чверть плану                                                                    |
| Неозначено-кількісні, збірні вимагають від іменника форму Р.в. мн                                                              | декілька хвилин                                                                                 |
| Дробові числівники вимагають від іменника форми Р.в. одн                                                                       | дві третини часу                                                                                |
| У мішаних дробах, що містять елемент із половиною, із чвертю, характер керування визначає числівник, який виражає цілу частину | два з половиною кілометри                                                                       |
| Півтора, півтори, півтораста сполучаємо з іменником у формі з Р.в. одн.                                                        | півтора метра, півтори години                                                                   |
| Порядкові слова (прикметники) узгоджуємо з іменниками у роді, числі, відмінку                                                  | шостий ряд, восьмого числа                                                                      |
| Керування складених числівників визначає останнє слово                                                                         | двадцять шість слухачів                                                                         |
| У датах назви місяців вживаємо тільки в родовому відмінку                                                                      | перше (число місяця) лютого, першого лютого, першому лютого, з першим лютого, із Першим вересня |

[1;7 ]

## ЗАЙМЕННИК

*Що вивчається у початковій школі про займенник.*

**4-й клас.** Займенник як частина мови. Особові займенники. Відмінювання особових займенників.

| Особові                                            | Зворотний | Питально-відносні                             | Заперечні                                                | Присвійні                                                | Вказівні                            | Означальні                                         | Неозначені                                                                                                                                                                            |
|----------------------------------------------------|-----------|-----------------------------------------------|----------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------|-------------------------------------|----------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Я<br>Ти<br>Він<br>Вона<br>Воно<br>Ми<br>Ви<br>Вони | себе      | Хто<br>Що<br>Який<br>Чий<br>Котрий<br>скільки | Ніхто<br>Ніщо<br>Нікий<br>Нічий<br>Нікотрий<br>ніскільки | Мій<br>Твій<br>Свій<br>Наш<br>Ваш<br>Їхній<br>Її<br>його | Той<br>Цей<br>Такий<br>стільки<br>и | Весь<br>Всякий<br>Самий<br>Кожен<br>Інший<br>жоден | Дехто<br>Дещо<br>Деякий<br>Хтось<br>Щось<br>Якийсь<br>Хто-небудь<br>Що-небудь<br>Будь-хто<br>Будь-що<br>Будь-який<br>Абихто<br>Абищо<br>Абиякий<br>Хтозна-що<br>Казна-що<br>Казна-хто |

## Відмінювання особових і зворотного займенників

| відмінок | 1-а особа<br>од. | 2-а<br>особа<br>од. | зворотний. | 1-а особа<br>мн. | 2-а особа мн |
|----------|------------------|---------------------|------------|------------------|--------------|
| н        | я                | ти                  |            | <b>ми</b>        | <b>ви</b>    |
| р        | мене             | тебе                | себе       | нас              | вас          |
| д        | мені             | тобі                | собі       | нам              | вам          |
| з        | мене             | тебе                | себе       | нас              | вас          |
| о        | мною             | тобою               | собою      | нами             | вами         |
| м        | На мені          | На тобі             | На собі    | На нас           | На вас       |

### 3-тя особа

| Відмінок | Однина   | Однина   | Однина   | множина |
|----------|----------|----------|----------|---------|
|          | Чол.     | середній | Жінчий   |         |
| н        | він      | воно     | вона     | вони    |
| р        | його     | його     | її (неї) | їх      |
| д        | йому     | йому     | їй       | їм      |
| з        | його     | його     | її       | їх      |
| о        | ним      | ним      | нею      | ними    |
| м        | На ньому | На ньому | На ній   | На них  |

Увага! Форми *нього, неї, них*: вживаємо після прийменників: до (неї), з (них), біля (нього). Займенник *ви* вживаємо в усному й писемному мовленні для підкреслення поваги, пошани, увічливості. В офіційно-діловому стилі, зокрема в ділових документах (заявах, офіційних листах), а також у приватних листах, адресованих старшій за віком особі, уживаємо займенник *Ви*: Прошу Вашого дозволу на поїздку... Отримав Вашого листа... При займеннику *Ви* дієслово-присудок уживаємо у формі множини: Ви прийшли, Ви сказали. У мовленні часто плутають особовий

займенник *їх* (Р.в. займенника вони) і присвійний займенник *їхні* (їхній, їхня, їхнє, їхні). Наприклад, Діти не змогли взяти участь у конкурсі. Їх сьогодні не було, але Їхні книги й досі не знайдено [10].

## ДІЄСЛОВО

***Що вивчається у початковій школі про дієслово і прислівник.***

**2 клас.** Слова, що означають дії предметів.

**3 клас.** Загальне поняття про дієслово. Зв'язок дієслова з іменником у реченні. Змінювання дієслів за часами. Написання *не* з дієсловами.

**4 клас.** Неозначена форма дієслова. Змінювання дієслів за часами. Змінювання дієслів за числами. Дієслова теперішнього часу. Дієслова майбутнього часу. Правопис особових закінчень дієслів. Дієслова минулого часу. Дієслова на *ся*, *сь*.

Має початкову форму (інфінітив), змінюється за часами, у теперішньому і майбутньому часі змінюється за особами та числами, у минулому часі змінюються за числами, а в однині – за родами. У реченні найчастіше виступає присудком. За особовими закінченнями всі дієслова поділено на дві дієвідміни. Змінювання за особами та числами називається відмінюванням. Бувають доконаного й недоконаного виду. Мають способи (дійсний, умовний, наказовий).

1 д/в – дієслова, які у множині мають закінчення *уть*; друга – *ать*, *ять*. У таблицях детально подано особові закінчення дієслів.

### *Поділ дієслів за дієвідмінами*

2. За характером особових закінчень теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду) дієслова поділяються на дві дієвідміни: *першу й другу*.

Лише чотири дієслова (див. нижче п. 7) *становлять окрему групу*.

До *першої дієвідміни* належать дієслова з особовими закінченнями: - *у* (-ю), - *еш* (-єш), - *е* (-є), - *емо* (-ємо), - *ете* (-єте), - *уть* (-ють).

До другої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: -у (-ю), -иш (-їш), -ить (-їть), -имо (-їмо), -ите (-їте), -ать (-ять).

#### *Друга дієвідміна*

а) Дієслова, які мають в інфінітиві основу на -и, -і (-ї) або на -а (після ж, ч, ш) і в першій особі однини та в третій особі множини теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) ці голосні втрачають, належать до другої дієвідміни: ба́чи-ти ба́ч-у ба́ч-а<sup>ть</sup> ва́рі -ти ва́р-ю ва́р-я<sup>ть</sup> до́ї-ти до́ї-ю до́ -я<sup>ть</sup> ле́ті-ти ле́ч-у́ ле́т-я<sup>ть</sup> си́ді-ти си́дж-у́ си́д-я<sup>ть</sup> крича́ -ти крич-у́ крич-а<sup>ть</sup>

До цієї дієвідміни належать усі дієслова на -оти́ти: булькоті́ти, бурмоті́ти, муркоті́ти, цокоті́ти, а також такі дієслова, як бо́я -тися, сто́я -ти (з основою на -я), спа́ -ти (з основою на -а не після шиплячого), бі́г-ти (з основою на приголосний).

#### *Перша дієвідміна*

б) Усі інші дієслова належать до першої дієвідміни, а саме:

1) Дієслова з односкладовою інфінітивною основою на голосні -и-, -у-, які зберігаються при дієвідмінюванні, а також похідні від них: ві́ -ти (док. заві́ти) ві́ -ю ві́ -ю<sup>ть</sup> жі́ -ти жи́в-у́ жи́в-у́<sup>ть</sup> крі́ -ти крі́ -ю крі́ -ю<sup>ть</sup> мі́ -ти мі́ -ю мі́ -ю<sup>ть</sup> ні́ -ти ні́ -ю ні́ -ю<sup>ть</sup> ши́ -ти ши́ -ю ши́ -ю<sup>ть</sup> чу́ -ти чу́ -ю чу́ -ю<sup>ть</sup> В особових формах дієслів бі́ти, ві́ти (док. зві́ти), лі́ти, пі́ти кореневий голосний и не зберігається: б'ю́ — б'ю́<sup>ть</sup>, в'ю́ — в'ю́<sup>ть</sup>, ллю́ — ллю́<sup>ть</sup>, п'ю́ — п'ю́<sup>ть</sup>.

2) Дієслова з основою інфінітива на -і-, що зберігається при дієвідмінюванні: білі́-ти білі́-ю білі́-ю<sup>ть</sup> жовті́-ти жовті́-ю жовті́-ю<sup>ть</sup> сині́-ти сині́-ю сині́-ю<sup>ть</sup>

3) Дієслова з основою інфінітива на -а- не після шиплячого приголосного або після шиплячого, коли це -а- при дієвідмінюванні зберігається; також дієслова з основою інфінітива на -я-: гна́ -ти жен-у́ жен-у́<sup>ть</sup> закиса́ -ти закиса́ -ю закиса́ -ю<sup>ть</sup> міша́ -ти міша́ -ю міша́ -ю<sup>ть</sup> писа́ -ти пи́ш-у́ пи́ш-у́<sup>ть</sup> сі́я-ти сі́-ю сі́-ю<sup>ть</sup>

4) Дієслова з основою інфінітива на -ува- (-юва-), які при дієвідмінюванні у формах теперішнього та майбутнього часу дієслів доконаного виду втрачають компонент -ва-: буд-ува́ -ти буд-у́ -ю буд-у́ -ють гор-юва́ -ти гор-ю́ -ю гор-ю́ -ють намал-юва́ -ти намал-ю́ -ю намал-ю́ -ють

*Примітка.* Від суфікса -ува- (-юва-) слід відрізняти суфікс -ва-, що зберігається в особових формах: бу-ва́ -ти – бу-ва́ -ю, бу-ва́ -ють; відчу-ва́ -ти – відчу-ва́ -ю, відчу-ва́ -ють. Але: ку-ва́ -ти – ку-ю́ , пізна-ва́ -ти – пізна-ю́ , ста-ва́ -ти – ста-ю́ .

5) Дієслова з основою інфінітива на -оло-, -оро-: поло́ -ти пол-ю́ по́л-ють поборо́ -ти побор-ю́ побóр-ють

6) Дієслова з основою інфінітива на -ну-: глян-у-ти глян-у глян-уть кін-у-ти кін-у кін-уть

7) Дієслова з основою інфінітива на приголосний: нес-ті́ нес-у́ нес-уть па́с-ти пас-у́ пас-уть те́р-ти тр-у тр-уть

8) Дієслова з основою на -ота-: бульк-ота́ -ти булькоч-у́ булько́ч-уть мурк-ота́ -ти муркоч-у́ мурко́ч-уть

9) Окремі дієслова: жа́ -ти жн-у жн-уть іржа́ -ти ірж-у́ ірж-уть реві́-ти (і реві́ти ) рев-у́ рев-уть сла́ -ти (= поси́лати) шл-ю шл-ють сла́ -ти (= стелі́ти) стел-ю́ стел-ють хоті́-ти хоч-у хоч-уть

*Примітка.* Дієслова, у яких в інфінітиві перед кінцевим *p* основи виступає *e*, утрачають його і в особових формах, і у формах наказового способу: завме́р-ти – замр-у́ , замр-уть, замр-і́ ; те́р-ти – тр-у, тр-уть, три; упе́р-ти – упр-у́ , упр-уть, упр-і́ . Але: де́р-ти – дер-у́ , дер-уть, дер-і́ ; же́р-ти – жер-у́ , жер-уть, жер-і́ .

### *Майбутній час.*

а) Майбутній час дієслів недоконаного виду вживається в таких формах:

1) Особові форми допоміжного дієслова **бути** – **бу́** ду, **бу́** деш, **бу́** де, **бу́** демо (зрідка **бу́** дем), **бу́** дете, **бу́** дуть + інфінітив: **бу́** ду писа́ти, **бу́** дете ході́ти.

2) Інфінітив + скорочені особові форми колишнього дієслова **я́ти** (иму́ ...) – -му, -меш, -ме, -мемо (зрідка -мем), -мете, -муть, що стали дієслівними закінченнями, злившись з інфінітивом: пекти́му, пекти́меш, пекти́ме, пекти́мемо (зрідка пекти́мем), пекти́мете, пекти́муть.

б) Майбутній час дієслів доконаного виду вживається в таких формах: 1) *Префікс + теперішній час*: зроблю́ , напишу́ .

2) Деякі безпрефіксні дієслова доконаного виду із закінченням теперішнього часу (найчастіше зі значенням одноразової дії): грі́мну, ля́жу, пу́щу , сту́ кну.

### *Минулий і давноминулий час*

Дієслова минулого часу особових закінчень *не мають*. Історично форми минулого часу утворилися від дієприкметників, і тому в них зберігаються афікси на позначення роду: **-в** або нульове закінчення в чол. роді, **-ла** – в жі́н. роді, **-ло** в середн. роді однини, **-ли** – у множині всіх родів: брав, ніс, пік; бра́ла, несла́ , пекла́ ; бра́ло, несло́ , пекло́ ; бра́ли, неслі́ , пеклі́

Давноминулий час дієслова складається з форм минулого часу цього дієслова та відповідних форм минулого часу допоміжного дієслова **бути**: ході́в був, ході́ла була́ , ході́ли були́ .

У наказовому способі дієслова мають такі закінчення:

| Число             | Особа                  | Під наголосом та після збігу приголосних    | В інших випадках                                                                             |
|-------------------|------------------------|---------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------|
| Однина<br>Множина | 2-га<br>1-ша ,<br>2-ша | -и (сиди)<br>-імо (сидімо)<br>-іть (сидіть) | нульове (повідь, сядь)<br>-мо, -ймо<br>(повідьмо, сядьмо)<br>-те, -йте<br>(повідьте, сядьте) |

| Число     | Однина                         | Множина                         |
|-----------|--------------------------------|---------------------------------|
| 1-а особа | хай зроблю                     | пишімо читай-мо                 |
| 2-а особа | пиш- и читайØ                  | пиш-іть читай-те                |
| 3-а особа | хай (нехай) чита[й-е]<br>пиш-е | хай (нехай) чита[й-у]ть пиш-уть |

а) Під наголосом: бері́ , бері́м(о), бері́ть; живі́ , живі́м(о), живі́ть; іді́ , іді́м(о), іді́ть; печі́ , печі́м(о), печі́ть; припусті́ , припусті́м(о), припусті́ть.

б) У дієсловах із наголошеним префіксом **ви-**: ви́бери, ви́берім(о), ви́беріть; ви́жени, ви́женім(о), ви́женіть тощо, які без префікса мають кінцевий наголос: бері́ , бері́м(о), бері́ть; жені́ , жені́м(о), жені́ть.

в) У дієсловах із суфіксом **-ну-** в інфінітиві після приголосного: кивні́ , кивні́м(о), кивні́ть; крі́кни, крі́кнім(о), крі́кніть; моргні́ , моргні́м(о), моргні́ть; сту́ кни, сту́ кнім(о), сту́ кніть.

г) У дієсловах з основою на **л** або **р** після приголосного: підкрэ́сли, підкрэ́слім(о), підкрэ́сліть; прові́три, прові́трім(о), прові́тріть.

2. В інших дієсловах ненаголошений голосний у закінченнях наказового способу відсутній:

а) Після голосних: грай, гра́ймо, гра́йте; купу́й, купу́ймо, купу́йте; стій, сті́ймо, сті́йте; ший, ші́ймо, ші́йте.

б) Після приголосних **б, п, в, м, ж, ч, ш, щ, р**: не го́рб(ся), не го́рбте(сь); сип, сі́пмо, сі́пте; став, ста́вмо, ста́вте; ознайо́м, ознайо́мте; ріж, рі́жмо, рі́жте; поклі́ч, поклі́чмо, поклі́чте; руш, ру́шмо, ру́ште; морщ, мо́рщмо, мо́рщте; пові́р, пові́рмо, пові́рте.

в) Після приголосних **д, т, з, с, л, н** ненаголошений голосний у закінченнях теж зникає, причому ці приголосні пом'якшуються: сядь, ся́дьмо, ся́дьте; трать, тра́тьмо, тра́тьте; чисть, чи́стьмо, чи́стьте; злазь, зла́зьмо, зла́зьте; пові́сь, пові́сьмо, пові́сьте; ві́зволь, ві́звольмо, ві́звольте; стань, ста́ньмо, ста́ньте.

Усі ці форми наказового способу дієслів, як видно з ілюстрацій, мають у першій особі множини закінчення **-мо**, у другій особі – **-те**.

*Примітка 1.* Від дієслова **їсти** утворюються такі форми наказового способу: їж, ї́жмо, ї́жте; від дієслів **допові́сті**, **розпові́сті** звичайно вживаються форми: допові́дай (від допові́дати), розпові́дай (від розпові́дати).

*Примітка 2.* Приголосні **г, к** у наказовому способі переходять у **ж, ч**: бі́гти – біжі́ , біжі́м(о), біжі́ть; лягті́ – ляж, ля́жмо, ля́жте; пекті́ – печі́ , печі́м(о), печі́ть (пор. теперішній або майбутній час: біжу́ , ляжу́, печу́ ). Приголосні **з, с, х** у словах типу ка́зати, пи́сати, бреха́ти в наказовому способі відповідно переходять у **ж, ш**: ка́зати – кажі́ , кажі́м(о), кажі́ть; пи́сати – пиші́ , пиші́м(о), пиші́ть; бреха́ти – (не) бреші́ , (не) бреші́ть; пор. теперішній час: кажу́ , пишу́ , (не) брешу́ .

*Примітка 3.* Усі дієслова із суфіксом **-ува-** (**-юва-**) мають перед закінченням наказового способу голосний **у** (орфографічно **ю**): вимі́рюй, просмо́люй, розка́зуй.

## *Умовний спосіб*

Частка **б, би** в умовному способі пишеться окремо: **б** пишеться після слів, що закінчуються на голосний: я хоті́ла б; вона б сказа́ла; ра́да б узя́ти; я б про це розпо́вів; **би** – після слів, що закінчуються на приголосний: я хоті́в би; він би сказа́в; я міг би взя́ти; він би це да́вно зробі́в.

### *Особливі форми дієслова: дієприкметник і дієприслівник*

Від багатьох дієслів узагалі не можна утворити активних дієприкметників. Не утворюють дієприкметники й від дієслів з часткою -ся: змагатися, турбуватися, годитися. Пасивні дієприкметники мають форми тільки минулого часу й бувають dokonаного та (рідше) nedokonаного виду. На ґрунті української мови пасивні дієприкметники з суфіксом м- втратили давні форми теперішнього часу. Це сучасні прикметники: відомий, знайомий, любимий, терпимий.

Лексико-граматичною особливістю сучасної української мови є майже повна відсутність у ній активних дієприкметників теперішнього часу. Якщо вони є, то перейшли до інших частин мови [10 ].

## **ПРИСЛІВНИК**

### *Що вивчається у початковій школі про прислівник*

*4 клас.*

Прислівник як частина мови.

Прислівники-синоніми, прислівники-антоніми.

Написання найуживаніших прислівників

Прислівник як частина мови (розглядається роль прислівників-синонімів та прислівників-антонімів, роль однорідних членів речення, виражених прислівниками).

**Прислівник** – це повнозначна, самостійна частина мови, що виражає ознаку дії, стан предмета або ознаку якості і відповідає на питання як? де? звідки? наскільки? якою мірою? Є незмінною.

Прислівником називається незмінна самостійна частина мови. Вона виражає:

1. Ознаки дії, коли залежить від дієслова або його форми – дієприслівника: *злетіти* (як?) *раптом*; *повернувшись* (куди?) *додому*. У реченні виступає обставиною;
2. Ознаку іншої ознаки, коли залежить від прикметника, дієприкметника або іншого прислівника: *надзвичайно цікавий*, *урочисто проголошений*, *занадто голосно*. У реченні виступає обставиною;
3. Ознаку предмета, коли залежить від іменника: *вікно* (яке?) *навпроти*; *кава* (яка?) *по-турецьки*. Виступає в реченні означенням.
4. Синтаксична роль. У реченні прислівник найчвстіше виступає обставиною (Час недаремно не минає); рідше присудком (На серці тривожно); означенням (Ми замовили каву по-турецьки).

#### Розряди прислівників за значенням

|                            | 1                  | 2                 | 3                                           | 4                    | 5                      | 6                                |
|----------------------------|--------------------|-------------------|---------------------------------------------|----------------------|------------------------|----------------------------------|
| Розряд                     | Способу дії        | Місця             | Часу                                        | Причини              | Мети                   | Міри і ступеня                   |
| На які питання відповідає? | як? яким способом? | де? куди? звідки? | коли? відколи? з якого часу? до якого часу? | чому?з якої причини? | для чого?з якою метою? | скільки? наскільки? у якій мірі? |

#### Правопис прислівників

##### 1. Разом пишемо прислівники, утворені поєднанням

| Правила                       | Приклади                                    |
|-------------------------------|---------------------------------------------|
| а) прийменника з прислівником | відтоді, дотепер, занадто, назавжди, удвічі |

|                                                                                                 |                                                                                                          |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| б) прийменника з коротким прикметником                                                          | уручну, допізна, зліва, нарізно, але в основному, в цілому, в головному                                  |
| в) прийменника з числівником                                                                    | уперше, натроє, уп'ятьох, спершу                                                                         |
| г) прийменника із займенником                                                                   | унічию, передусім, почім, навіщо, але до чого, за віщо, за що                                            |
| г) кількох прийменників із будь-якою частиною мови                                              | знадвору, навколо, завчасно, напоготові, спідлоба                                                        |
| д) кількох основ (із прийменником чи без нього)                                                 | воднораз, мимохідь, нашвидкуруч, чимдуж, натщесерце, повсякчас                                           |
| е) префіксів, які походять від часток аби-, ані-, де-, чи-, що-, як- із будь-якою частиною мови | абихто, аніскільки, деколи, щотижня, якраз, якнайдужче, але дарма що, поки що, хіба що, чи що, тільки що |

*1. Окремо пишемо прислівники, утворені сполученням:*

|                                                                                                               |                                                                                                                                                                                                      |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| а) прислівникові сполуки, утворені з прийменника та іменника, у яких іменник зберігає своє лексичне значення: | без відома, без ліку, без угаву, в міру, в ногу, до вподоби, до ладу, до останку, до речі, до смаку, за кордон, на відмінно, на жаль, на зло, на сміх, на ходу, по суті, у поміч, у стократ, уві сні |
| б) що складаються з кількох іменників та одного чи двох прийменників (або без них):                           | рік у рік, день у день, з ранку до вечора, один одинцем, один на один, із роду в рід, із року в рік                                                                                                  |
| в) прийменника по зі збірним числівником                                                                      | по п'ятеро, по десятеро                                                                                                                                                                              |
| г) поєднанням іменника в називному відмінку з іменником ув орудному відмінку                                  | кінець кінцем, честь честю, сама самотою                                                                                                                                                             |

## 2. З дефісом пишемо прислівники, утворені:

|                                                                                                                                   |                                                                                                       |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| а) від прикметників і займенників за допомогою префікса по- та суфіксів -ому (-ему), -и                                           | по-святковому, по-теперішньому, по-материнськи, по-моєму, а також по-латині                           |
| б) від порядкових слів за допомогою префікса по                                                                                   | по-перше, по-друге, по-третє                                                                          |
| в) за допомогою префіксів, які походять від часток будь-, казна-, хтозна- і суфіксів, які походять від часток -небудь, -то, -таки | будь-куди, казна-коли, де-небудь, так-то, як-таки                                                     |
| г) із двох прислівників                                                                                                           | вряди-годи, сяк-так, десь-інколи                                                                      |
| г) повторенням слова або основи, сполученням синонімів або антонімів                                                              | швидко-швидко, зроду-віку, більш-менш                                                                 |
| 4. Із двома розділками пишемо деякі прислівники                                                                                   | будь-що-будь, віч-на-віч, всього-на-всього, де-не-де, коли-не-коли, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як |

У прислівнику пишемо стільки -н-, скільки в прикметнику чи дієприкметнику, від якого утворено прислівник: бажаний – бажано, нежданий – неждано, щоденний – щоденно, натхненний – натхненно. [1; 9 ].

## СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

**Прийменник** – це службова частина мови, що виступає разом з відмінковою формою іменника, займенника або числівника для вираження залежності її від інших слів у словосполученні (третій *від* краю, кожен з присутніх, піклуватися *про* ітей) і у реченні (Гуляв я *по* полю; Хтось *із* вас тут, певно, зайвий).

Прийменник допомагає виражати *відношення між предметами* (парк для прогулянок, комп'ютер для роботи), *ознаки до предмета* (пісня без слів, багатий на речі павільйон) або *дії до предмета* (піднятися о шостій, взяти з підлоги).

*Групи прийменників за походженням*: непохідні (які не походять від інших частин мови); похідні (утворені з кількох непохідних прийменників, іменників або прислівників з непохідними прийменниками, утворені переходом інших частин мови в прийменники).

*Групи прийменників за будовою*: прості, складні, складені.

*Зв'язок прийменника з непрямыми відмінками іменника*

Прийменники вживають з іменниками в усіх відмінках, крім називного та кличного. Форму місцевого відмінка завжди поєднують із прийменником (у кімнаті, на вулиці).

#### *Написання прийменників*

| <b>Пишемо</b>                                                                                                                                                                                                   | <b>Прийменники</b>                                                                                                                                                                                          |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>Разом</i><br>а) складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді – трьох) прийменників зі словом будь-якої частини мови; складні прийменники, утворені з двох і більше простих прийменників: | унаслідок, уповдовж, довкола, задля, замість, заради, навколо, навпроти, назустріч, напередодні, наприкінці, обабіч, окрім, побіля, поза, поміж, понад, попід, поперед, попри, посеред, проміж, услід, щодо |
| <i>З дефісом</i> : пишемо складні прийменники, початковим компонентом яких є                                                                                                                                    | з-за, із-за, з-над, з-перед, з-під, із-під, з-поза, з-поміж, з-понад, з-попід, з-проміж, з-серед, з-посеред                                                                                                 |

|                                       |                                                                                                                                                                                            |
|---------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| прості прийменники з-,<br>із-:        |                                                                                                                                                                                            |
| Окремо пишемо<br>складені прийменники | у напрямі до, у результаті, у силу, залежно від,<br>згідно з, на шляху до, незалежно від, незважаючи<br>на, поряд з, під кінець, під час, у зв'язку з, у<br>відношенні до, у разі, що ж до |

## СПОЛУЧНИКИ

**Сполучник** – це службова частина мови, яка вживається для поєднання членів речення, частин складного речення і окремих речень у тексті (*І у місті, і у селі- всюди він був один; Коли летиш у небі, то все, що знаходиться на землі, здається дуже маленьким*).

### СИНТАКСИЧНА РОЛЬ СПОЛУЧНИКА

Членом речення не буває.

Сполучники поділяються на: прості - складні – складені; непохідні- похідні; сурядні - підрядні

### ПРОСТІ, СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ СПОЛУЧНИКИ

**За будовою** сполучники поділяються на **прості, складні і складені**:

**Прості сполучники-** *і (й), а, але, та, бо, як, що.*

**Складні сполучники** здатні розкладатися на частини (*ні-бито, що-б, мов-бито, не-наче*).

**Складені сполучники** створюються з двох або кількох слів (*так що, незважаючи на те що*).

### Написання сполучників

|                                                                                                         |                                                                                                                                                                                                                                            |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Разом пишемо складні<br>сполучники, що є<br>наслідком поєднання<br>повнозначних чи<br>службових слів із | мовби, мовбито, начеб, начебто, немов,<br>немовби, немовбито, неначе, неначебто, ніби,<br>нібито (усі порівняльні), ніж, адже, аніж, утім,<br>зате, отже, отож, притім, притому, причім,<br>причому, проте, себто, таж, також, теж, тобто, |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

|                                                                                               |                                                                                                                                              |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| частками або<br>прийменниками:                                                                | тож, цебто, щоб, якби, якщо (сполучники щоб,<br>якби, якщо, якже, проте, зате відрізняймо від<br>однозвучних слів: про те не треба говорити) |
| Окремо а) сполучники із<br>частками би (б), же (ж): б)<br>складені сполучники:                |                                                                                                                                              |
| Із дефісом, коли до<br>структури сполучників<br>входять підсилювальні<br>частки -бо, -но, -то | тим-то, тому-то, тільки-но, якби-то, отож-то,<br>отож-бо                                                                                     |

### *Сполучники й однозвучні слова*

| <b>Сполучники</b>                                                                                                                                       | <b>Однозвучні слова</b>                                                                                                                                  |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| не мають лексичного значення<br>не є членами речення не<br>відповідають на питання можна<br>замінити сполучником-синонімом<br>здебільшого не наголошені | мають лексичне значенняє членами<br>речення відповідають на питання<br>не можна замінити сполучником-<br>синонімом на повнозначне слово<br>падає наголос |
| проте, зате (але, однак)                                                                                                                                | про те, за те (прийменник із<br>займенником)                                                                                                             |
| якби, якщо                                                                                                                                              | як би як що(частка із займенником)                                                                                                                       |
| щоб (аби)                                                                                                                                               | що б (займенник із часткою)                                                                                                                              |

[1].

## **НАПИСАННЯ ЧАСТОК**

**Частка** – службова частина мови, яка надає окремим словам і реченням певних смислових чи емоційних відтінків.

*Групи часток за значенням і вживанням*

| <b>Групи</b> | <b>Роль у мовленні</b>                                                                                                                                                   | <b>Приклади</b>                                                                                                                                                                              |
|--------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Формотворчі  | Утворюють форми дієслів: умовного й наказового способу                                                                                                                   | би, б, нехай, хай                                                                                                                                                                            |
| Словотворчі  | Утворюють нові слова: не, ні, аби, де, сь, будь, небудь, казна                                                                                                           | деколи, будь-хто                                                                                                                                                                             |
| Модальні     | Надають додаткових відтінків<br>Заперечні<br>питальні<br>стверджувальні<br>підсилювальні видільні<br>вказівні<br>означальні<br>спонукальні<br>окличні<br>власне модальні | не, ні, ані<br>чи, хіба, невже<br>еґе, також, так<br>як, та, що за, що то<br>навіть, тільки, хоч<br>от, це, то, ото<br>приблизно, майже,<br>мало<br>годі, бодай<br>як, що за<br>мовляв, наче |

*Частки пишемо разом, окремо та з дефісом.*

*1. Разом пишемо частки, які стали префіксами, суфіксами або постфіксами:*

| <b>Правила</b>                                                                             | <b>Приклади</b>                                                                                |
|--------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------|
| а) аби-, ані-, де-, чи-, чим-, що-, як- у складі будь-якої частини мови, окрім сполучників | абихто, абиякий, анітрошечки, аніскільки, дещо, дедалі, чимало, чималенький, чимдужче, щосили, |

|                                                                               |                                                                         |
|-------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------|
| прислівникового типу;                                                         | щотижневик, якнайбільший                                                |
| б) би(б), то, що, же(ж) у складі сполучників та інших часток;                 | мовби, ніби, начеб, немовби, неначебто, абощо, щодо, авжеж, атож, аякже |
| в) –ся (-сь) у зворотних дієсловах і -сь у складі займенників і прислівників, | надіється, звертаються, вклонивсь, хтось, якийсь, чийсь, дець, кудись   |

### 2. З дефісом пишемо частки:

|                                                                                                                                                                                                                       |                                                                                                    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------|
| а) -бо, -но, -то, -от, -таки, які підсилюють значення слова (у постпозиції):                                                                                                                                          | біжи-бо, стривай-но, так-от, тому-то, приїхав-таки, але: таки приїхав; треба-таки, але: таки треба |
| б) будь-, казна-, хтозна-, які стали префіксами, і -небудь, яка стала суфіксом або постфіксом (у складі прислівників і займенників).<br>!Запам'ятаймо: казна-, хтозна-, бозна-, будь-, небудь- – про дефіс не забудь! | будь-хто, казна-скільки, хтозна-навіщо, коли-небудь, який-небудь, бозна-де, що-небудь              |

### 3. Окремо пишемо частки:

|                                                                                                     |                                                                                                                                       |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| а) які надають різних смислових та емоційних відтінків;                                             | саме, лиш, хоч, аж, навіть, тільки, невже, ще, же, ну, просто                                                                         |
| б) що в сполученнях із прислівниковим значенням;                                                    | поки що, хіба що, тільки що                                                                                                           |
| в) хай, нехай, би(б), за допомогою яких утворюються форми наказового та умовного способів дієслова. | Хай життя садами буйними вирує, Полетить хай пісня вище дальніх зір (В. Сосюра). Пішов би я до дівчини, та не знаю, де живе (н. тв.). |
| Зверніть увагу: частки пишемо                                                                       | іди-бо, але: іди ж бо; тому-то, але:                                                                                                  |

|                                                                                |                                                                                                            |
|--------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| окремо від слів, якщо вони розділені з ними іншими частками або прийменниками. | тому ж то; будь-хто, але: будь із ким; казна-що, але: казна в чому; хтозна-скільки, але: хтозна в скількох |
|--------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

[1 ].

## ВИГУКИ

**Вигук** – це незмінна частина мови, яка не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови, виражає почуття, емоції, волевиявлення людини, не називаючи їх і служить засобом виразності в художній літературі: *Ой люлі, люлі, моя дитино, вдень і вночі (Т.Шевченко).*

### Групи вигуків за значенням

| №  | Група                          | Що виражає                                                                                            | Приклади                                                                                                    |
|----|--------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. | Емоційні<br>(почуттєві)        | хвилювання,<br>почуття (страх,<br>подив, іронію, сум,<br>гнів, обурення,<br>зневагу, радість<br>тощо) | <i>ох, ах, о, пхе, ух, іч, ет,<br/>тьху, ура! Овва! Ой<br/>лишенько,! Горенько<br/>Моє! Боже мій милий!</i> |
| 2. | Спонукальні<br>(волевиявлення) | спонукання до дії,<br>оклик, звертання                                                                | <i>гей, агов, геть, марш,<br/>ціп-ціп, тю-тю-тю, на-<br/>на, алло</i>                                       |
| 3. | Звуконаслідувальні<br>слова    | голоси тварин,<br>різні шуми, звуки<br>природи                                                        | <i>ку-ку, кукуріку, ха-ха,<br/>тьох-тьох, ш-ш-ш,<br/>дзень, бр-р-р, ко-ко-ко</i>                            |
| 4. | Слова ввічливості              | етикет (вітання,<br>подяка, прощання,<br>пробачення,<br>побажання)                                    | <i>добрий день, добридень,<br/>на добраніч, до<br/>побачення, прощайте,<br/>спасибі, дякую, щасливо,</i>    |

|    |                                          |                                                                                                  |                                                                                                                   |
|----|------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|    |                                          |                                                                                                  | <i>бувайте здорові, дай<br/>Боже, Боже допоможи, на<br/>здоров'я</i>                                              |
| 5. | Слова, утворені від<br>інших частин мови | утворені від<br>іменників у<br>кличному відмінку<br>або називному від<br>займенників,<br>дієслів | <i>Мамо! Леле! Слава!<br/>Мати рідна! О Боже!<br/>Господи милосердний!<br/>Рятуйте! Цур йому! Ли-<br/>шенько!</i> |

## НАПИСАННЯ **НЕ**

### *1. Не є префіксом і його пишемо разом:*

| <b>Правило</b>                                                                                                                                                                | <b>Приклади</b>                                                                                                                                                   |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| а) із будь-якими словами, якщо їх не<br>вживаємо без не:                                                                                                                      | нероба, нестерпний, нехтувати,<br>непосидючий, ненавидячи,<br>невтямки                                                                                            |
| б) з іменниками, прикметниками та<br>прислівниками, якщо з не<br>утворюються нові поняття з<br>протилежним значенням і їх можна<br>замінити словами, близькими за<br>змістом: | нелюбов (=неприязнь), незгода<br>(=розбіжність), неактивний<br>(=пасивний), неважкий (=легкий),<br>неабияк (=ретельно), невдало<br>(=невдатно)                    |
| в) у складі префікса недо-, який<br>означає неповноту ознаки чи дії:<br>але коли є заперечення дії – окремо:                                                                  | недооцінка, недорослий,<br>недолюблювати, недовиконаний,<br>недобачаючи не дослухав вірш, не<br>добачив товариша; також не до речі,<br>не до вподоби, не до смаку |
| г) з дієприкметниками, які<br>виконують функцію означення й не                                                                                                                | непередбачений (випадок),<br>нерозв'язана (задача), незмінюване                                                                                                   |

|                                                                 |                                                       |
|-----------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------|
| мають пояснювальних слів:                                       | (слово), неприйняті (закони)                          |
| г) при заперечному слові немає (=нема) ніколи не буває підмета: | У нього немає підручника. Але: Він не має підручника. |

## 2. Заперечну частку не пишемо окремо:

|                                                                                                                                                                                          |                                                                                                                                                                                                        |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| а) з усіма частинами мови, коли є протиставлення:                                                                                                                                        | не горе, а радість; не поважати, а зневажати; не плутано, а чітко; не чужий, а рідний, але: ставок невеликий, а глибокий (зіставлені непротивітлежні ознаки)                                           |
| б) із дієсловами, дієприслівниками, числівниками, прийменниками, сполучниками, частками, із більшістю займенників, деякими прислівниками, а також із незмінюваними присудковими словами: | не вдавати, не вистачати, не думаючи, не прочитано, не видно, не досить, не дуже, не зовсім, не інакше, не личить, не можна, не треба, не раз, не слід, не треба, не п'ять, не тоді, не тільки, не мій |
| в) з прикметниками, якщо вони мають пояснювальні слова з ні або далеко, аж ніяк, зовсім:                                                                                                 | нікому не відомий, ні до чого не здатний, далеко не приємний, аж ніяк не новий, зовсім не близький                                                                                                     |
| г) з дієприкметниками, якщо вони мають будь-які пояснювальні слова або виконують функцію присудка:                                                                                       | Ще не закінчений проєкт, не допущений до іспитів студент, проблеми не вирішені                                                                                                                         |
| г) із словами, які пишемо з розділкою:                                                                                                                                                   | не по-людськи, не по-українському                                                                                                                                                                      |

## 3. Із дефісом пишемо частку не

|                                                 |                            |
|-------------------------------------------------|----------------------------|
| Уживану як префікс в іменниках – власних назвах | не-Європа, але: нефахівець |
|-------------------------------------------------|----------------------------|

[7 ].

## СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

*Що вивчається у початковій школі з синтаксису й пунктуації*

*2 клас*

Речення. Види речень за метою висловлювання

*3 клас.* Речення. Види речень за метою висловлювання. Звертання. Члени речення. Зв'язок слів у реченні.

*4 клас.* Речення. Види речень за метою висловлювання та інтонацією. Головні і другорядні члени речення. Однорідні члени речення.

*Синтаксис* – це розділ науки про мову, який вивчає словосполучення і речення. *Пунктуація* (від лат. *punctum* – крапка) – це система правил, які регулюють уживання розділових знаків у письмовому тексті, а також самі розділові знаки. Розділові знаки використовують для позначення в писемному мовленні (у реченні й тексті) меж смислових відрізків.

Постановка тих чи тих розділових знаків мотивована синтаксичними, смисловими й інтонаційними ознаками, але визначальною є синтаксичне членування писемної мови. Уживання розділових знаків регулюють пунктуаційні правила, які мотивують вибір розділового знака.

### *1. Тире між підметом і присудком*

В іменному складеному присудку дієслівну зв'язку *є* (теперішній час від дієслова *бути*) часто опущено, її формальну ненааявність у вимові позначаємо *паУзою*, а на письмі – *рискою*.

| Тире ставимо                                                                                | Тире не ставимо                                                                                |
|---------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Між підметом і присудком, якщо:<br>1) підмет та іменна частина складеного присудка виражені | Між підметом і присудком, якщо:<br>1) підмет або присудок виражений займенником, прикметником, |

|                                                                                                                                                                                                                 |                                                                                                                                               |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| іменниками у формі називного відмінка: Праця людини – окраса і слава, праця людини – безсмертя її (В. Симоненко).                                                                                               | дієприкметником або порядковим словом: Осінь холодна й дощова. Небо вкрите хмарами. Він наш                                                   |
| 2) Якщо обидва головні члени виражені числівниками. Два на три – шість.                                                                                                                                         | 2) присудок має порівняльне значення й до його складу входять частки як, ніби, мов, неначе: Хоч дівка як сова, аби з другого села (нар. тв.). |
| 3) обидва головні члени виражені неозначеною формою дієслова або один із них – іменник у називному відмінку: Лиш боротись – значить жить (І. Франко); Стояти над своїм життям – це велика честь (Ю. Яновський). | 3) перед присудком стоїть заперечна частка не: Серце не камінь (нар. тв.)                                                                     |
| 4) перед присудком, вираженим іменником чи неозначеною формою дієслова, ужито вказівні частки це, то, ось, значить: Війна – це тир, де цілий світ – мішені (Л. Костенко).                                       |                                                                                                                                               |

Між групою підмета і групою присудка кому ніколи не ставимо! Наприклад, із повагою – Орест Ткаченко.

Увага! Для інтонаційного та стилістичного виділення присудка перед ним у всіх названих випадках можемо ставити тире: Люди – прекрасні. Земля – мов казка. Кращого сонця ніде нема; Маленьке – не смішне. Адже мале і зерно, Що силу велетням і геніям несе (В. Симоненко).

## ТИРЕ НА МІСЦІ ПРОПУЩЕНОГО ЧЛЕНА В НЕПОВНОМУ РЕЧЕННІ

Неповним називають речення, у якому пропущено певний член (підмет, присудок, додаток, означення чи обставину): Пташка красна своїм пір'ям, а людина – своїм знанням (нар. тв.).

| Тире ставимо                                                                                                                                                                                                       | Тире НЕ ставимо                                                                                                                                                       |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| У неповному реченні на місці пропущеного присудка: Науці належить розум, а поезії – споконвіку душа (В.Шевчук). Якщо пропущено інший член і наявна павза: Учення в щасті украшає, а в нещасті – утішає (нар. тв.). | У неповному реченні на місці пропущеного члена, якщо немає потреби в спеціальному підкресленні й немає павзи: Встає хмара з-за лиману, а другая з поля (Т. Шевченко). |

[1; 7 ].

## ОДНОРІДНІ Й НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ

Кілька означень, виражених прикметниками або дієприкметниками, можуть бути однорідними й неоднорідними. Між однорідними означеннями ставимо кому, між неоднорідними – не ставимо.

| Однорідні означення                                                                                                                                                   | Неоднорідні означення                                                                                                                                              |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. <i>Характеризують предмет з одного боку (за кольором, розміром, матеріалом тощо):</i> Красива осінь вишиває клени червоним, жовтим, срібним, золотим (Л. Костенко) | 1. <i>Характеризують предмет з різних боків:</i> На пагорбі стоїть струнка білокора берізка (Г. Майстренко).                                                       |
| 2. <i>Є художніми означеннями (епітетами):</i> Здалека лунало срібне, палке, тужливе щебетання соловейка (Леся Українка).                                             | 2. <i>Одне з означень утворює з означуваним словом словосполучку, а друге характеризує цю словосполучку як єдину складну назву:</i> Купили зручний письмовий стіл. |

|                                                                                                                             |                                                                                                                     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 3. <i>Стоять після означуваного слова:</i><br>День був погожий, сонячний (І. Нечуй-Левицький).                              | 3. <i>Не можуть бути з'єднані сполучником і:</i> Під ногами стелиться зелений трав'яний килим (І. Нечуй-Левицький). |
| 4. <i>Друге й наступні означення конкретизують, уточнюють попереднє:</i> Василько мав сьогодні святковий, урочистий вигляд. |                                                                                                                     |

## РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННІ З УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНИМИ СЛОВАМИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ

При однорідних членах речення можуть уживатися узагальнювальні слова, які є тими ж членами речення, що й однорідні члени, які вони узагальнюють. Виражаються узагальнювальні слова означальними або заперечними займенниками (всякий, кожний, усе, ніхто, ніщо), прислівниками місця і часу (всюди, скрізь, навкруги, завжди, ніде), іменниками, прикметниками. Уживання двокрапки і тире залежить від позиції узагальнювального слова щодо однорідних членів речення.

| Двокрапку ставимо                                                                                                                                                                                                                     | Тире ставимо                                                                                                                                                                                                           |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. Після узагальнювального слова перед однорідними членами: Якщо ти втратив мужність, ти можеш втратити все: честь, повагу, довір'я, споконвічний зв'язок з родом, з якого ти вийшов, який дав тобі прізвище, ім'я (В. Сухомлинський) | Перед узагальнювальм словом, що стоїть після однорідних членів речення: На річці, в лісі, на полі – всюди німо, тихо (П. Тичина); Вівса, пшениці, ячмені – все разом зіллялось в одну могутню хвилю (М. Коцюбинський). |
| 2. Після слів як-от, а саме, наприклад, що стоять після узагальнювального слова: Можна                                                                                                                                                |                                                                                                                                                                                                                        |

|                                                                                                         |  |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|--|
| було викосити в траві всяке птаство,<br>а саме: деркачів, перепілок, куликів,<br>курочок (О. Довженко). |  |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|--|

Якщо перед однорідними членами речення стоїть узагальнювальне слово, а після них речення продовжується, то перед однорідними членами ставимо двокрапку, а після них – тире: Скрізь: на вершечку стрілецької гори, на пагорбах і видолинках – панувала тиша (І. Нечуй-Левицький).

Примітка. Іноді замість двокрапки після узагальнювального слова можуть ставити тире. У таких випадках однорідні члени мають характер побіжного зауваження: Сьогодні усе для тебе – Озера, гаї, степи. – І жити спішити треба, кохати спішити треба – Гляди ж не проспи (В. Симоненко).

#### РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

| Кому ставимо                                                                                                     | Кому не ставимо                                                                                                                                                            |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Між однорідними членами:                                                                                         | При однорідних членах:                                                                                                                                                     |
| 1) якф з'єднуються лише інтонацією (без сполучників): Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля (О. Довженко).     | 1) перед одиничними єднальними й розділовими сполучниками: Всі блага й радощі життя створюються працею (В. Сухомлинський). Він мав років десять чи дванадцять.             |
| 2) з'єднуваними протиставними сполучниками (а, але, проте, зате): Ніч була темна, але тиха (І. Нечуй-Левицький). | 2) перед першим повторюваним сполучником, коли з нього починається перелік: Як не любить той край, що дав тобі і силу, і гострий зір очей, і розум молодий... (В. Сосюра); |
| 3) з'єднуваними повторюваними сполучниками: Більш, ніж меч, і                                                    | 3) якщо вони становлять усталений вислів: ні те ні се, ні туди ні сюди, ні                                                                                                 |

|                                                                                                                                                                                                                         |                                                          |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------|
| огонь, і стріла, і коса, Небезпечне<br>оружжя – жіноча краса (І. Франко)                                                                                                                                                | вдень ні вночі, ні пуху ні пера, ні<br>живий ні мертвий. |
| 4) між парами однорідних членів,<br>з'єднаних сполучниками: Крик та<br>гук, регіт та жарти стоять над<br>річкою (П. Мирний).                                                                                            |                                                          |
| 5) перед другою частиною парного<br>сполучника (як... так, не тільки... а й,<br>хоч... але (та), не так... як), що<br>з'єднує однорідні члени: Людина<br>має бути не тільки здоровою, а й<br>гарною (В. Сухомлинський). |                                                          |
|                                                                                                                                                                                                                         |                                                          |

| Тире ставимо                                                                                                                                                                                                                                                       | Середник (крапку з комою) ставимо                                                                                                                                                              |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. Якщо однорідні члени речення не<br>з'єднані сполучниками, різко<br>протиставляються: Ми засіваємо<br>житейське море і не на день<br>минуций – на віки (Б. Олійник).                                                                                             | 1. Якщо однорідні члени поширені,<br>а в їхньому складі є свої розділові<br>знаки: Біга Катря боса лісом, біга та<br>голосить; то проклина свого Йвана,<br>то плаче, то просить (Т. Шевченко). |
| 2. Якщо наступний однорідний член<br>речення (присудок) виражає швидку<br>зміну подій, уточнення, наслідок,<br>пояснення: Мотря миттю<br>обернулася, глянула на Чіпку – та й<br>отетеріла...; Викотився з-за гаю<br>місяць – став оглядати околицю<br>(П. Мирний). |                                                                                                                                                                                                |

[7 ].

## РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

Відокремлення – це смислове та інтонаційне виділення другорядних членів речення з метою посилення їхньої смислової значущості, а також для пояснення чи уточнення певної частини висловлення. Відповідно до цього відокремлені члени поділяють на дві групи: власне відокремлені й уточнювальні. Загальними умовами відокремлення є: 1) видільна інтонація; 2) порядок слів; 3) ступінь поширення; 4) смислове навантаження; 5) характер означуваного слова. Відокремленими можуть бути узгоджені й неузгоджені означення, які, найчастіше, виділяємо комами.

| Відокремлюємо                                                                                                                                                                          | Не відокремлюємо                                                                                                                                                                                  |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. Означення, виражені прикметниковим чи дієприкметниковим зворотом, якщо стоять після означуваного слова: Плід червоний, соку повен, рвуть маленькі руки (В. Сосюра).                 | 1. Означення, які стосуються не лише підмета, а й присудка: Я прийшов утомлений, розбитий, мовчазний і ніби неживий не молить, не плакать, не просити, я сказав лиш тихо: обігрій (М. Рильський). |
| 2. Непоширені означення, якщо вони стоять після означуваного слова, перед яким є інше означення: Морозний сніг, блискучий та легкий, здається, падає на серце прямо... (М. Рильський). | 2. Означення, що торкаються означальних, вказівних, присвійних та неозначених займенників: Усі подаровані автором книги зберігалися в бібліотеці.                                                 |
| 3. Означення в будь-якій позиції, якщо вони стосуються особового займенника: Довго, довго чув я, полонений сном, солов'їну пісню за моїм вікном (В.Сосюра); Палкої,                    | 3. Означення, виражені прикметниковим чи дієприкметниковим зворотом, що стоять перед означуваним словом і не мають обставинного значення: І                                                       |

|                                                                                                                                                                                                                                              |                                                                                  |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------|
| поетичної вдачі, вона не могла вдовольнитися буденним життям (М. Коцюбинський).                                                                                                                                                              | дощами вмиті журавлі в блакиті відлітають у тривожний дальній шлях (А. Малишко). |
| 4. Поширені й непоширені означення, що стоять перед означуваним словом, якщо вони мають обставинне значення: Осяяні сонцем, гори блищать, їм кедри і сосни казки шелестять (О. Олесь); Знесилений, кінь зупинився, важко дишучи (О. Гончар). |                                                                                  |
| 5. Означення, відірване від означуваного слова іншими членами речення: Артилеристи збилися до купи, збентежені і злі (О. Довженко).                                                                                                          |                                                                                  |
| 6. Поширені й непоширені означення, які стосуються ненааявного в означено-особовому реченні займенника-підмета: Іду. Чужий самотності й печалі, і сонце усміхається мені (В. Сосюра).                                                        |                                                                                  |
| 7. Неузгоджені означення, виражені іменниками в непрямих відмінках, якщо стоять після узгоджених: Невід'ємною частиною обличчя Києва стали квартали новобудов, світлі, з широкими проспектами та бульварами (із газети).                     |                                                                                  |

Кілька відокремлених означень можемо виділяти за допомогою тире:  
З моря здіймалася хмара – чорна, важка, з суворими обрисами, схожа на гірське пасмо (із газети).

## 2. Відокремлені прикладки.

*Прикладки як різновид означення можемо відокремлювати й не відокремлювати.*

| Відокремлюємо                                                                                                                                                                                                                                                                          | Не відокремлюємо                                                                                                                                                |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. Поширену прикладку, що стоїть після пояснюваного іменника: Коли слова для тебе – грище, звукосполучення нове, – тебе народ, суддя найвищий, марнописателем назве (М. Рильський)                                                                                                     | 1. Прикладку, яка стоїть перед пояснюваним іменником і має тільки означальне значення: Студентка педуніверситету Надія добре уявляла своє майбутнє (із газети). |
| 2. Поширену прикладку, що стоїть перед пояснюваним іменником і має обставинне значення: Син бідного сільського титаря, Павло Грабовський в дитинстві пізнав не тільки злидні, щоденні важкі турботи про хліб насущний, а й поетичні образи, сумовиту красу української пісні (О. Дей). | 2. Прикладку, що приєднується за допомогою слова як і означає «роль суб'єкта дії»: Я виїхав в Одесу і влаштувався на кінофабрику як режисер (О. Довженко).      |
| 3. Поширену й непоширену прикладку, яка стосується особового займенника, незалежно від позиції щодо означуваного слова: А він, орел,                                                                                                                                                   |                                                                                                                                                                 |

|                                                                                                                                                                                           |  |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--|
| шумить, клекоче, мов людям розказати хоче про поєдинок у яру (В. Шевчук); Заслужений митець, він з радістю передає свій багатий досвід молоді (із газети).                                |  |
| 4.Поширену й непоширену прикладку, виражену загальним іменником, яка стосується власної назви й стоїть після неї: Дядько Максим, залізничник, теж після війни жив у Черкасах (із газети). |  |
| 5. Прикладку, яка приєднується за допомогою слів родом, на ім'я, на ймення, так званий, тобто, або: Козак Бобренко, на ім'я Григорій, єдиний син достойної вдови (Л. Костенко).           |  |
| 6. Прикладку, що приєднується за допомогою слова як і має обставинний відтінок причини: Гордій Байда, як колишній офіцер, розумівся на військовій справі (П. Панч).                       |  |

Поширені прикладки, які мають значення уточнення або містять у своєму складі розділові знаки, відокремлюються за допомогою тире: Урочисто вишикувалась проспектами зелена варта каштанів – почесна варта

весни; Взимку сміливий маляр-мороз малював на вікнах буйні вітражі – білі розложисті папороті, лілеї, химерне квіття тропіків (О. Гончар).

### 3. Відокремлені обставини

Обставини так само, як й інші другорядні члени, можемо відокремлювати й не відокремлювати.

| Відокремлюємо                                                                                                                                                                                                                                                 | Не відокремлюємо                                                                                                                                      |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. Обставини, виражені дієприслівниковим зворотом, незалежно від їхньої позиції в реченні: Шуміло море, виграючи на сонці, ваблячи зір заспокійливим синім простором (О. Гончар); Вітру в обличчя жбурляючи піну, плив пароплав у далеку країну (М. Пригара). | 1. Дієприслівникові звороти фразеологічного типу: Працювати не покладаючи рук; Говорити не переводячи духу; Бігти не чуючи ніг; Сидіти склавши руки.  |
| 2. Обставини, виражені одиничними дієприслівниками, якщо означають додаткову дію, час, причину, умову: Дівчата йдуть, співаючи, з ланів (Леся Українка).                                                                                                      | 2. Обставину, виражену дієприслівниковим зворотом, на початку якого стоїть підсилювальна частка і (й): Можна помилятися й маючи результати досліджень |
| 3. Обставини допусту, виражені іменником з прийменником незважаючи на: Освіта в Україні, незважаючи на деякі промахи та кризовий стан, наближена до світового рівня (О. Гончар).                                                                              | 3. Обставину, виражену одиничним дієприслівником, яка означає спосіб дії: Художник працював сидячи... (О. Гончар).                                    |
| 4. Обставини, виражені іменниками з прийменниками всупереч, наперекір,                                                                                                                                                                                        | 4. Обставину, виражену дієприслівниковим зворотом, якщо                                                                                               |

|                                                                                                                                                                                                                   |                                                                                                                                                                                                               |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| попри, за браком, на випадок, на відміну, у зв'язку з, унаслідок, завдяки, згідно з, подібно до (за бажанням автора). Всупереч зовнішній легковажності, Люба напрочуд чесно уміла зберігати таємниці (О. Гончар). | вона поєднується з іншою однорідною невідокремленою обставиною неповторюваним єднальним сполучником: Солдати стояли струнко й не зводячи з командира очей.                                                    |
| 5. Поширені й непоширені обставини (місця, часу тощо), виражені прислівниками чи іменниками, які уточнюють попередню обставину: На самій горі, понад шляхом, маячив білий стовп (О. Гончар)                       | 5. Дієприслівниковий зворот, утворений дієприслівником і сполучним словом який, у складі підрядного речення: Українська народна творчість – це світ, поринувши в який стаєш духовно багатшим (із підручника). |

[1;7 ].

### ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ, ПІДМЕТИ, ПРИСУДКИ

| Відокремлюмо                                                                                                                   | Приклади                                                                                                                                                          |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. Додатки, якщо їх ужито зі словами крім, окрім, замість, уключаючи, навіть, особливо і мають значення винятку або заміщення: | Микола, замість панського лану, вийшов на поле (І. Нечуй-Левицький); Всі дерева парку, за винятком кількох старих дубів, уже вкрилися зеленим листом (О. Гончар). |
| 2. Додатки, коли вони в ролі уточнювального члена речення; при них можуть стояти слова тобто, цебто, а саме:                   | Я бажаю поетові дальшого росту, тобто поширення і поглиблення тематики, нових досягнень у формі (М. Рильський).                                                   |
| 3. Додатки з приєднувальним значенням, при яких уживають слова                                                                 | Студенти першого курсу склали успішно іспити з усіх предметів,                                                                                                    |

|                                                                                                                 |                                                                                                                                       |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| зокрема, наприклад, при чому:                                                                                   | зокрема з англійської мови.                                                                                                           |
| 4. Підмети з уточнювальним або приєднувальним значенням, при яких ужито слова особливо, навіть, зокрема, тобто: | На Поліссі трапляються «вижари», тобто болота, які ніколи не замерзають (із газети).                                                  |
| 5. Присудки з уточнювальним значенням:                                                                          | Раніше, бувало, не знає парубок дівчину, то зараз же скаже батькові та матері, а ті підуть на розглядини, роздивляться (Г. Тютюнник). |

*Розділові знаки при вставних і вставлених конструкціях*

| <b>Правило</b>                                                                                                                                            | <b>Приклади</b>                                                                                                |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Вставні слова й словосполучення на письмі виділяємо комами.                                                                                               | Погодою в нас на сінокосі, казали, років з півтора завідувала ворона (О. Довженко).                            |
| Після сполучників перед вставним словом ставимо кому.                                                                                                     | Оце, що від мене лишилось, то, власне, уже не я. І, мабуть, нікому немає гірше у світі, як мені (Л. Костенко). |
| Якщо приєднувальний сполучник стоїть на початку речення (після крапки) і передує вставному слову, то його, переважно, не відділяємо.                      | Співає світ захриплими басами. І певне, це вже зветься небесами... (Л. Костенко).                              |
| Якщо вставне слово стоїть після сполучника а, то кому після нього можна ставити, а можна не ставити (якщо цей сполучник стосується саме вставного слова). | Може, вони (собаки) мене роздеруть, а може, приймуть запросини в поле (М. Коцюбинський).                       |
| Два вставні слова відокремлюємо одне від одного комами.                                                                                                   | Вибачте, на жаль, не зможу Вам допомогти.                                                                      |

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Вставлені конструкції (слова, словосполуки, речення), які передають додаткову інформацію, зауваження, виділяємо найчастіше дужками. Інколи дужки замінюють комами й тире, якими, зазвичай, виділяють ускладнені вставлені компоненти</p>                                                                                                                      | <p>...два Грицьки з рушницями за плечима, обидва в добрих ічагах з закованими вниз халявами (це поки не вступили в росу), в легкім, але добрім мисливським одязі (І. Багрянний). Ще недавно, – просто, здається, вчора було, – стояли ми з нею під нашою любимого вишнею (М. Коцюбинський).</p> |
| <p>Вставлені конструкції, які граматично значно тісніше пов'язані з основним реченням – тобто нема потреби їх різко відмежовувати від основного речення, – виділяємо переважно тире. Якщо вставлене речення виділяємо двома тире, то кому, яка повинна стояти на місці розриву, ставимо перед другим тире або вставлену конструкцію виділяємо комами з тире.</p> | <p>Сонце – ніби пробив хтось дірку в небі – ллє безперестанку на землю жар (Ю. Яновський). Він головою в такт мелодії кивав – це взагалі була його питома риса, – і, певне, перед ним в ту хвилю проліта далекий сон: хатки, повита хмелем ліса... (М. Рильський).</p>                          |
| <p>Якщо вставляємо пряму мову без слів автора, то її беремо в лапки й виділяємо дужками.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                     | <p>Звелів Грицеві накупувувати всіх газет, які тільки є («Дома будемо читати»), сподіваючись щось вчитати там, що з тими «негодзями» було далі (І. Багрянний).</p>                                                                                                                              |
| <p>У дужки беремо знаки оклику чи знаки питання, а також питальні й окличні слова, що виражають ставлення автора до висловленого.</p>                                                                                                                                                                                                                            | <p>Зорієнтувались, виходило, що вонидесь крутились (та ще й як крутились!) – і до того місця прийшли (І. Багрянний).</p>                                                                                                                                                                        |

[7 ].

**Слова, які ніколи не виділяються комами:** навіть, майже, якби, часом, ніби, нібито, між тим, немовби адже, все-таки при цьому, якби, принаймні, от, за традицією, буквально, приблизно, до тог ж, як-не-як, де-не-де, якраз, тим часом.

## РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

| Кому ставимо                                                                                                                                                                                                                                                   | Кому не ставимо                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. Перед усіма сполучниками сурядності – як одиничними, так і повторюваними (і (й), та, а, але, проте, зате, однак, або...або, чи...чи, ні...ні, то...то, не то...не то, хоч...хоч): Нехай простить і та, і друга мати, а їхні діти учинили зло (Л. Костенко). | 1. Між двома предикативними частинами, з'єднаними єднальними чи розділовими (одиничними) сполучниками, якщо вони мають спільний другорядний член речення (найчастіше обставина) або спільні частки (вже, тільки, лише), або спільне підрядне речення: По узліссі і на галяві зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава (Леся Українка). Лише могутні дуби кивають кучерявими головами і тендітні берізки соромливо опускають зелені коси (М. Коцюбинський). |
|                                                                                                                                                                                                                                                                | 2. Якщо обидві частини однотипні (безособові, називні): Тиша і пустка (М. Коцюбинський). Світало і розвиднялося.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|                                                                                                                                                                                                                                                                | 3. Якщо обидві частини питальні, окличні або спонукальні: Хто автор твору і як він називається?                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |

|  |                                                                                                                                                                                              |
|--|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|  | 4. Між частинами складносурядного речення, якщо вони мають спільне підрядне речення: Коли він торкався смичком до струн скрипки, все на світі зникало і залишалася тільки музика (В. Собко). |
|--|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

Тире ставимо

|                                                                     |                                                                        |
|---------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|
| 1. Якщо між частинами існує причиново-наслідковий зв'язок (і тоді): | Дмухнув вітер понад ставом – і сліду не стало (Т. Шевченко).           |
| 2. Якщо в другій частині виражається різке протиставлення:          | Та не спав ще Григорій – думав хлопець свою понуру думу (І. Багряний). |
| 3. Якщо йдеться про швидку зміну подій:                             | Мить – і сили враз залишили його (І. Багряний).                        |

Середник (крапку з комою) ставимо

|                                                                                                               |                                                                                                 |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Якщо частини складносурядного речення поширені, ускладнені, мають свої розділові знаки або далекі за змістом: | Все зраділо, стрічаючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий (Панас Мирний). |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------|

## РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОПІДРЯДНОМУ РЕЧЕННІ

*Складнопідрядним* називають складне речення, предикативні частини якого синтаксично нерівноправні й об'єднані в одне смислове, граматичне й інтонаційне ціле підрядним зв'язком за допомогою сполучників підрядності або сполучних слів, інтонації та інших засобів. Ту частину речення, якій підпорядковується підрядна, незалежну, пояснювану частину СПР, від якої ставимо питання, називають головною. Залежну частину СПР, пояснювальну, що відповідає на певне питання, називають підрядною.

Основними засобами зв'язку між головними і підрядними частинами, окрім інтонації, є сполучники й сполучні слова.

| <b>Кому ставимо</b>                                                                                                                             | <b>Приклади</b>                                                                                                                                                                                                                |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Якщо підрядне речення приєднується до головного складеним сполучником (незважаючи на те що, через те що, унаслідок того що, в міру того як...), | <i>Не зневажай душі своєї цвіту, бо з нього виросло кохання наше! (Леся Українка</i>                                                                                                                                           |
| <b>Кому не ставимо</b>                                                                                                                          |                                                                                                                                                                                                                                |
| якщо підрядна частина починається з частки <i>не</i>                                                                                            | <i>Коли б ти знав не куди їдеш, а що тебе там чекає.</i>                                                                                                                                                                       |
| якщо підрядна частина складається з одного слова                                                                                                | <i>Не поїхав, не питайте чому.</i>                                                                                                                                                                                             |
| якщо підрядні однорідні частини пов'язуються одиничним єднальним або розділовим сполучником                                                     | <i>Дізнаюся, о котрій потяг і скільки коштує квиток.</i>                                                                                                                                                                       |
| <b>Тире ставимо</b>                                                                                                                             |                                                                                                                                                                                                                                |
| якщо другу частину вимовляємо з різким підсиленням тону (виражає висновок, наслідок)                                                            | <i>А зустріну де – так наче вдарить блискавкою в душу і знов спокійно очі відведе (Л. Костенко).</i>                                                                                                                           |
| <b>Крапку з комою ставимо</b>                                                                                                                   |                                                                                                                                                                                                                                |
| між ускладненими або віддаленими за змістом частинами                                                                                           | <i>Я люблю їхати на поле тоді, як ниви зеленіють та хвилюються зеленими хвилями; коли обважнілі колоси черкаються об голову, об вуха; коли ниви поцяцьковані синіми волошками та червоними маківками (І. Нечуй-Левицький).</i> |

[1 ].

### *Розділові знаки в безсполучниковому реченні*

Безсполучникове – це таке складне речення, частини якого з'єднуються в одне смислове та граматичне ціле не сполучниками чи сполучними словами, а інтонацією. Залежно від змістових відношень, які встановлюються між частинами, у безсполучниковому реченні ставлять такі розділові знаки: кома, середник, двокрапка, тире.

| <b>Кома</b> | <b>Випадки вживання</b>                                                                                          | <b>Приклади</b>                                                                                                                                                                                                                                                |
|-------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|             | Якщо частини речень виражають одночасність, послідовність, спільність дій або явищ (можна вставити сполучник і): | Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає...<br>(М. Коцюбинський).                                                                                                                                                                                     |
| Середник    | 1) якщо частини безсполучникових речень ускладнені й мають свої розділові знаки (коми):                          | Сонце доходило вже полудня і сипало гаряче, золотисте проміння на тухольські гори; розігріта живиця сильніше запахла в лісах; гордо і тількидесь-колись помахуючи розпластаними крилами, плавав яструб високо понад полонинами в лазуровім океані (І. Франко). |
|             | 2) якщо частини безсполучникових речень не мають тісного зв'язку за змістом:                                     | аємні вершники летять, ритмічно похитуючись, до отрогів, гасне день; біжить у могилах дорога, а за нею – мовчазний степ...<br>(М. Хвильовий).                                                                                                                  |
| двокрапка   | 1) якщо друга частина                                                                                            | Але й сама вже відчувала:                                                                                                                                                                                                                                      |

|      |                                                                                                                                                                        |                                                                                                                                   |
|------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|      | доповнює зміст першої (можна вставити сполучник що):                                                                                                                   | щось правди є в її словах (Л. Костенко).                                                                                          |
|      | 2) якщо друга частина пояснює зміст першої (можна вставити тобто, а саме):                                                                                             | Я ж у полоні нав'язливих дум: лише одне непокоїть мій ум (Г. Сковорода).                                                          |
|      | 3) якщо в першій частині є слово, що означає дію (вийти, прислухатися, подивитися тощо), а дієслова сприйняття (побачити, почути тощо) немає, але його можна вставити: | Дивлюся: так буцім сова Летить лугами, берегами, та нетрями, Та глибокими ярами, Та широкими степами, Та байраками (Т. Шевченко). |
|      | 4) якщо друга частина вказує на причину того, про що йдеться в першій (можна вставити сполучники бо, тому що):                                                         | На кораблі порожньо: люди, збудувавши його, пішли геть (Ю. Яновський).                                                            |
| Тире | 1) якщо зміст частин зіставляється чи протиставляється (можна вставити а, але, проте):                                                                                 | По якімсь часі шаленого ходу нарешті вискочив з розгону на річку, на лід, – нема (І. Багряний).                                   |
|      | 2) якщо в першій частині вказується на час, умову дії, про яку йдеться в другій частині (можна вставити коли, якщо)                                                    | Мине сім літ – і голову цю сиву (Пушкаря) Виговському на списі подадуть) (Л. Костенко).                                           |
|      | 3) якщо зміст другої частини порівнюється зі змістом першої (можна вставити мов,                                                                                       | Подивилась ясно – заспівали скрипки (П.Тичина).                                                                                   |

|  |                                                                                                                                   |                                                    |
|--|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------|
|  | ніби, наче):                                                                                                                      |                                                    |
|  | 4) якщо друга частина виражає наслідок чи висновок з того, про що йдеться в першій частині (можна вставити через те, тому, тоді): | А дні стоять, – не хочеться тужити! (Л. Костенко). |
|  | 5) коли хоча б одна частина побудована як еліптичне (неповне) речення:                                                            | Заходимо до хати, на столі – польові квіти.        |

[7 ].

### *Розділові знаки при прямій мові*

| <b>Місце прямої мови</b>                | <b>Схема</b>                                                                             | <b>Приклади</b>                                                                                                                                                                     |
|-----------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. Після слів автора.                   | А: «П».<br>А: «П!»<br>А: «П?»<br>А: «П...»                                               | Пригадувались слова, кинені якимось ним (Многогрішним) у темряві ночі зі стогоном: «Ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи!» (І. Багряний).                                          |
| 2. Перед словами автора                 | «П», – а.<br>«П?» – а.<br>«П!» – а.<br>«П...» – а                                        | Нічого в світі так я не люблю, як саджати щонебудь у землю, щоб проізошло. Коли вилізає з землі всяка рослиночка, ото мені радість», – любила проказувати наша мати» (О. Довженко). |
| 3. Пряма мова розірвана словами автора. | «П, – а, – п».<br>«П, – а. – П».<br>«П! – а. – П».<br>«П? – а. – П».<br>«П... – а. – П». | «Тату, в Мотрі є чоловік, – сказав понуро Карпо, – ви не дуже на неї махайте кулаками» (І. Нечуй-Левицький). «У нас                                                                 |

|                                           |                                                              |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |
|-------------------------------------------|--------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                           | «П, – а: – П».                                               | була, як рожа цвіла, а тепер така стала, як квітка зов'яла, – сказала Балашиха словами пісні, роздивляючись на свою дочку. – Чого ти, дочко, зблідла та неначе пилом припала? І голос твій став такий тихий та смутний» (І. Нечуй-Левицький). «Тату! Нехай я буду щасливою! Може ж, я буду щасливою!.. – І враз рішуче, з докором, хоч і крізь сльози: – Я не переступила вашої волі, в мене ваше серце, ви його мені дали таке, – то й хай же Бог буде суддею» (І. Багряний) |
| 4. Пряма мова у середині авторських слів. | А: «П», а.<br>А: «П?» – а.<br>А: «П!» – а.<br>А: «П...» – а. | Іще бліда, іще мов крейда біла, а наче й усміхалась, лебеділа: «От бачте, мамо, все і обійшлося», – і цілувала матері волосся (Л. Костенко).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |

[1 ].

## ГОВОРИМО ПРАВИЛЬНО

По крайній мірі – **принаймні**

Слідуючий – **наступний**

На рахунок – **щодо**

Відносини - **взаємини, навзаЄм**

Виглядати – **мати вигляд**

Заказ – **замовлення**

Відміняти – **скасовувати**

Приймати участь – **брати участь**

Більше ста – **понад сто**

Учбовий – **навчальний**

Так як – **оскільки**

На протязі – **упродовж**

Під відкритим небом – **просто неба**

Здавати іспит – **складати**

У розстрочку – **на виплат**

Співпадання – **збіг**

Самий великий – **найбільший**

В кінці кінців – **зрештою**

У якості когось – **як хтось**

Включати – **вмикати**

Виключення з правил – **виняток**

Прийняти постанову – **ухвалити**

Користуватися популярністю – **мати успіх**

Відноситися – **ставитися.**

**На жаль- пишеться окремо!!!**

Я рахую – **я вважаю**

Самий кращий – **найкращий**

Більш холодний – **холодніший**

В більшості випадків – **здебільшого**

В дійсності – **насправді**

В залежності від – **залежно від**

В основному – **переважно**

В тому числі – **зокрема**

В цілому – **загалом**

Відбитися на – **позначитися на**

Відстоювати думку – **обстоювати думку**  
Вірніше сказати – **точніше сказати**  
Виключно – **єдино тільки**  
Включно – **разом з**  
Враховуючи – **з огляду на**  
Все більше – **дедалі більше**  
Все рівно – **все одно**  
Головним чином – **гОловно**  
Даний – **цей, такий**  
Дійсно – **справді**  
До тих пір, поки – **доки**  
З метою – **для того, щоб**  
З точки зору – **з погляду**  
За виключенням – **за винятком**  
За великим рахунком – **узагалі**  
За власний рахунок – **власним коштом**  
Задати питання – **поставити запитання**  
Звичайно – **звісно**  
Інша справа – **інша річ**  
Іншими словами – **інакше кажучи**  
Копія вірна – **згідно з оригіналом**  
Мати місце – **траплятися**  
Мається на увазі – **мають на увазі**  
Між тим – **тим часом**  
Мова йде про – **їдеться про**  
На даний момент – **на цю мить**  
На днях, у ці дні – **днями, цими днями**  
Накладений платіж – **післяплата**  
Нанести збитки – **завдати збитків**  
Нанести шкоду – **заподіяти шкоду**

Не дивлячись на – **попри, дарма що**  
Ні в якому разі – **у жодному разі**  
Область знань, область тіла – **галузь знань, ділянка тіла**  
Отримати освіту – **здобути освіту**  
Отримати від мову – **дістати відмову**  
Отримати розголос – **набути розголосу**  
Отримати знання – **опанувати знання**  
Перш за все – **передусім, насамперед**  
Підняти питання, проблему – **порушити**  
По мірі можливостей – **у міру сил**  
По нинішніх мірках – **як на нинішні мірки**  
Позбавитися від – **позбутися**  
Понад те – **окрім того**  
Порівняно з – **у порівнянні з**  
Привести у відповідність – **увідповіднити**  
Приміром – **наприклад**  
Разом з тим – **водночас**  
Скоріше всього – **найпевніше**  
Справа в тому – **річ у тім**  
Станом на зараз – **нині**  
Стільки ж – **стільки само**  
Сума складає – **сума становить**  
Так як – **через те, що, оскільки**  
Таким чином – **отже**  
Там же – **там само**  
Тим самим – **у такий спосіб**  
Той чи інший – **той чи той**  
Точка зору – **думка**  
У вигляді – **подібний до**  
У випадку – **у разі**

У відповідності до – **відповідно до**

У два етапи – **двома етапами**

У ході дослідження – **у процесі дослідження**

У цьому відношенні – **з цього погляду**

У якості – **як**

Шляхом – **такий спосіб, через**

Як правило – **зазвичай**

Як тільки – **щойно**

## СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ

*Слова з наголосом на **першому** складі:*

Аркуши**к**, бешкет, благовіст, ва**г**и, (мн.) ви**п**адок, висіти, витрата, відгомін, вірші, дано, деши**ц**я, дивлячи**с**ь, догмат, донь**к**а, дрова, зага**д**ка, заклад**к**а, (у книзі) закру**т**ка, запон**к**а, застав**к**а, засті**б**ка, звисо**к**а, зда**л**ека, зоз**л**а, зран**н**я, зруч**н**ий, камба**л**а, киш**к**а, колес**о**, ко**л**ія, ко**с**ий, крої**т**и, куря**т**ина, лате, лю**с**тро, маркетин**г**, наскріз**н**ий, начин**к**а, ніздр**я**, о**л**ень, о**ц**ет, пекарськ**и**й, підлітк**ов**ий, подруг**а**, познач**к**а, примороз**о**к, причі**п**, проді**л**, разом, ремі**н**ь, (пояс) решето, ринков**и**й, розпір**к**а, сверд**л**о, сеча, сп**и**на, стату**я**, тигров**и**й, тулуб, фоль**г**а, форза**ц**, цар**и**на, цент**н**ер, щеле**п**а, щип**ц**і.

*Слова з наголосом на **другому** складі*

Бли**з**ький, борода**в**ка, босоні**ж**, боя**з**нь, видан**н**я, визволь**н**ий, вимо**г**а, вираз**н**ий, вишиван**и**й, віт**ч**им, гляда**ч**, граб**л**і, гуртожит**о**к, дани**н**а, де-ю**р**е, дичаві**т**и, добу**т**ок, довід**н**ик, доч**к**а, експерт, завдан**н**я, замі**ж**ня, засто**п**орити, зібран**н**я, зубожін**н**я, інду**с**трія, кварта**л**, кінчи**т**и, корис**н**ий, кот**р**ий, крицев**и**й, літо**п**ис, мере**ж**а, навчан**н**я, нап**і**й, ненавиді**т**и, ненавис**н**ий, ненавист**ь**, нести, нов**и**й, обру**ч**, озна**к**а, оптов**и**й, отама**н**, пави**ч**, партер, перепа**д**, перепис, пізнан**н**я, піт**н**ий, піцер**і**я, помі**щ**ик, помовча**т**и, понят**т**я, промі**ж**ок, рівни**н**а, руко**п**ис, русло, серед**и**на,

стрибати, тисовий, тризуб, фартух, феномен, цемент, цінник, читання, чорнозем, чорнослив, шовковий, шофер.

*Слова з наголосом на **третьому** складі*

Агрономія, безпринципний, болотистий, бурштиновий, бюлетень, вантажівка, відвезти, віднести, відвести, віршовий, горошина, дециметр, джерело, діалог, добовий, еретик, жалюзі, завчасу, заіржавілий, заіржавіти, закінчити, залишити, заробіток, зобразити, каталог, кілометр, кропива, кулінарія, листопад, магістерський, металургія, міліметр, нанести, обіцянка, одинадцять, осетер, переляк, піала, порядковий, посередині, псевдонім, симетрія, сімдесят, соломинка, текстовий, течія, тім'яний, травестія, український, уподобання, урочистий, усередині, фаховий, чарівний, черговий, чотирнадцять, ярмарковий, сантиметр.

*Слова з подвійним наголосом*

Помилка завжди назавжди правописний простий слізьми розбір мабуть зокрема байдуже.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література: навчально-методичне видання. Київ: «Грамота», 2021. 496 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т.В. Ковальова ; худож.-оформлювач Б.П. Бублик. Харків : Фоліо, 2005. 767 с.
3. Вашуленко М.С., Дубовик С.Г. Українська мова та читання: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у двох частинах) Київ: Видавничий дім «Освіта», 2019. 144 с.
4. Вашуленко М.С., Дубовик С.Г. Українська мова та читання: підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у двох частинах) Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
5. Вашуленко М.С., Дубовик С.Г. Українська мова та читання: підручник для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у двох частинах) Київ: Видавничий дім «Освіта», 2019. 171 с.
6. Волошина Г.П. Формування читацької самостійності молодших школярів засобами дитячої художньої книжки. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань : Візаві, 2023. № 1 (27). С. 61–67. URL: <http://psv.udpu.edu.ua/article/view/278731>.
7. Волошина Г.П. Підвищення рівня мовленнєвої культури другокласників засобами фразеологізмів. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. Умань : Візаві, 2022. Вип. 2 (8). С. 84-90. URL: <http://ppsh.udpu.edu.ua/article/view/268058.1>.
8. Волошина Г. Підручник як засіб літературного розвитку молодших школярів. *Věda a perspektivy*. 2023. № 3 (22). С. 193-207. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/4095/4118>.
9. Волошина Г.П. Особливості вивчення курсу української мови з практикумом у початковій школі. *Педагогічна освіта : теорія і практика*. 2024. Вип. 36(1–2024). С. 81–90. URL: <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/311735/>.

10. Громик Ю.В. Український правопис : навч. посібник Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 166 с.

11. Красавіна В., Хомич Т. Практикум із правопису й пунктуації української мови: навчально-методичний посібник. Чернігів : НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2023. 140 с.

12. Мартіна О.В. Культура мови. Культура мовлення : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2019. 120 с.

13. Мартіна О.В., Третяк Н.В., Гордійчук М.С. Сучасні тенденції професійної підготовки майбутніх педагогів. Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Бахмат Н.В.]. Вип. 36 (1–2024). Київ: Міленіум, 2024. С. 235-248. (Index Copernicus). Категорія Б.

[310509-Текст статті-717509-1-10-20240826 \(2\).pdf](#)

14. Мартіна О.В., Третяк Н.В. Теоретичні основи формування граматичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Acta Paedagogica Volyniensis. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2022. Випуск № 2. Том 1. С. 95-101. (Index Copernicus). Категорія Б.

<http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/554/506>

15. Новий український правопис : навчальний посібник. Київ : навчальна книга – Богдан», 2020. 284 с.

16. Роєнко Л.М, Волошина Г.П. Підготовка майбутнього вчителя до застосування креативних технологій у процесі навчання написання текстів-розповідей. *Перспективи та інновації науки. (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. Київ, 2024. № (6) 40. С. 395-404. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/12448/12509>.

17. Грищенко А.П. (ред.). Сучасна українська літературна мова. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 400 с.

18. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови. НАН України. Київ: Наук. думка, 2019. 393 с.
19. Шевчук С.В. Ділове мовлення. Модульний курс: підручник. Київ: Літера ЛТД, 2003. 448 с.
20. Ющук І.П. Практичний довідник з українського правопису. З урахуванням усіх змін. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020, 128 с.
21. Marieiev, D., Miniailo, R., Martina, O., Tretyak, N., & Moiseienko, N. (2024). Use of onomastic material in the educational space. *Amazonia Investiga*, 13 (75), 67-79.  
<https://doi.org/10.34069/AI/2024.75.03.6>
22. Natala, STRATULAT, Olesia, MARTINA, Nataliia, TRETIK, Mariana, HORDIICHUK, Evelina, BOIEVA, Iryna, SHVETSOVA. Speech Culture: Postmodern Dimensions of the Professional Standard // *Postmodern Openings*. 2021. 12 (2). P. 367–386.  
<https://doi.org/10.18662/po/12.2/313>